

RESSENYES COL·LECTIVES

Diàlegs de Sant Gregori

ALEGRE I URGELL, Montserrat: *Diàlegs de Sant Gregori. Transcripció de la versió catalana de 1340*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006 («Textos i estudis de cultura catalana», núm. 113).

ALEGRE I URGELL, Montserrat: *Diàlegs de Sant Gregori. Estudi lingüístic de la versió catalana de 1340*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007 («Textos i estudis de cultura catalana», núm. 129).

Els dos volums que ressenyarem a continuació són el resultat de la tesi doctoral de l'autora sobre una de les obres més difoses, llegides i traduïdes de l'anomenada «literatura exemplar» de l'edat mitjana: els *Diàlegs* de sant Gregori. Cal dir, d'entrada, que estem davant d'un estudi clàssic en el millor sentit del terme. En efecte, des de l'èxit de la lingüística sincrònica i teòrica cada vegada és més difícil poder disposar de treballs de lingüística catalana que, com el d'Alegre, demostrin tenir un domini exemplar de les eines emprades per la filologia tradicional, tant pel que fa a la transcripció del text antic com a l'acurada anàlisi de la llengua medieval de l'obra.

El primer dels volums és dedicat a la contextualització històrica i a la transcripció del text original dels *Diàlegs*. Tal com assenyala Alegre, l'obra estudiada és un bon exemple de l'ambient social i espiritual que respiraren les persones del segle XIV. Els *Diàlegs*, en efecte, no s'expliquen sense tenir en compte el conjunt de canvis, la majoria relacionats amb l'eclosió de la vida urbana, que caracteritzen la baixa edat mitjana. D'entre aquests, l'autora en destaca especialment dos: el sorgiment d'una nova sensibilitat religiosa, representada pels nous ordes predicadors i mendicants, i l'accés progressiu dels laics —i, per tant, de les llengües vulgars europees— a la cultura escrita. En conseqüència, a partir del segle XIII l'Occident cristià va veure néixer una eclosió de llibres que volien difondre la fe cristiana d'una manera pràctica i comprensible per a tothom, cosa que implicava no només l'ús de tècniques literàries accessibles als profans —com ara els exemples i els diàlegs—, sinó també la traducció o adaptació d'aquestes obres a les llengües populars. Els *Diàlegs de Sant Gregori* són, en aquest sentit, un dels millors

exemples de la producció escrita per aquests corrents espirituals renovadors i una de les obres més llegides i traduïdes a Europa durant l'època esmentada. Els quatre llibres que formen els *Diàlegs* han estat directament transcrits per l'autora del manuscrit en català escrit pel gironí Bernat d'Ollers que es conservava al monestir de Santes Creus (avui a la Biblioteca Pública de Tarragona). Alegre, però, demostra que Ollers no pot ser el traductor de l'original llatí, sinó que aquest va basar-se en un altre manuscrit previ en català, que devia ser una de les primeres traduccions locals del *Diàlegs*, i en va fer una versió per a ús personal. Pel que fa a la llengua, l'autora avança que els dos primers llibres demostren ser força dependents de l'original llatí mentre que els dos darrers, en canvi, són molt propers al millor català culte del segle XIV. Amb tot, Alegre subratlla que en cap moment estem davant d'un text servil, sinó que la versió catalana dels *Diàlegs* està escrita en una llengua plenament genuïna de l'època acolorida per alguns arcaïsmes i trets propis del català de l'àrea nord-oriental, fet que en justifica l'estudi lingüístic del segon volum que tractarem a continuació.

L'anàlisi lingüística dels *Diàlegs* està dividida, com era de preveure, en diverses parts —gràfies, fonètica, morfosintaxi i lèxic— a les quals s'afegeixen unes conclusions finals. Pel que fa a la primera secció, Alegre arriba a la conclusió que ja som davant d'unes grafies força regulars, malgrat les conegudes i habituals variacions formals del textos medievals, d'entre les quals destaquen alguns trets peculiars com ara el manteniment sovintejat del dígraf <tz> per a la representació del grup consonàntic [ts] a fi de paraula —de clara influència occitana— i els abundants exemples de <c> per a l'oclusiva velar sorda en posició final de mot, una grafia estranya per a l'època i curiosament moderna als nostres ulls. Destaca també d'aquesta secció, l'acurat estudi de les elisions gràfiques del text, un aspecte no sempre tractat en treballs semblants.

Pel que fa a les característiques que ens permeten estudiar la fonètica del text, algunes ja avançades a la secció anterior, en comentarem només les que ens han semblat especialment significatives. Respecte al vocalisme, destaquem el tancaament sistemàtic de la vocal tònica del mot *Sant* (>*Sent*) quan va seguit de nom propi, els exemples de neutra tònica sovint labialitzada en casos com *boure*, el pas de *jonoll* i *rostoll* a *joney* i *rostey* —habitual en català nord-oriental—, l'abundant casuística d'exemples de simplificació dels diftongs tònic i àton *gua* i *qua* tant en *go/co* com en *ga/ca* —també propi de la zona abans esmentada— i les freqüents vacil·lacions en la representació de la vocal neutra àtona en posició pretònica, a diferència d'altres contextos. Sobre el consonantisme, val la pena destacar, entre molts altres fenòmens, la distinció entre [ts] i [s], el manteniment de la [ð] resultant de l'evolució dels grups llatins -D-, -C^{ci}-, -TY- (grafiat en <s>, segons l'autora, per probable influència occitana) tant davant com després de vocal tònica, les abundants vocalitzacions de [l] en posició implosiva (excepte si va seguida de labial o labiodental), els exemples de pèrdua de ròtica final només quan precedeix la -s de plural i, especialment, la freqüent conservació de -n final, tret típic de la zona d'on era originari l'autor. Tal com podem veure, gran part dels fenòmens

assenyalats són un reflex de l'estat de la nostra llengua al segle XIV i els canvis lingüístics que hi tenien lloc, mentre que d'altres són una prova més de l'especificitat del parlar del bisbat de Girona a l'època, en molts aspectes d'autèntica transició amb l'occità.

Pel que fa a la secció dedicada a la morfosintaxi dels *Diàlegs*, la part lògicament més llarga i complexa, l'estudi d'Alegre ens aporta molts punts d'interès que intentarem sintetitzar a continuació. En relació a la morfologia nominal, per exemple, trobem una sèrie de trets que il·lustren tres grans tipus de fenòmens. Així, la conservació d'algunes traces de la declinació nominal, l'absència d'article en determinades construccions nominals o rere preposició, l'escassíssima presència d'articles personals, la distinció entre l'adverbi *mills* i l'adjectiu *meylor*, l'ús d'indefinites poc documentats (com *cuacom*, *quiacom*, *nient*, *enlex*) o la distinció entre els pronoms *hi* i *hic* atorguen al text un caràcter arcaïtzant de gran interès per al coneixement de la llengua antiga. Altres fenòmens, com els substantius femenins en *-or*, els plurals masculins en *-es*, les construccions superlatives i de superioritat amb *fort/molt* o *més/pus*, la distinció en els demostratius de tres graus de proximitat, l'ús limitat dels possessius àtons com en determinats dialectes actuals o l'ordre de col·locació dels pronoms febles —que segons Alegre donaria més arguments a la hipòtesi de Coromines que no a la de Moll— constitueixen una bona mostra tant de les construccions preferides pels grans escriptors del XIV com de l'estat de la llengua durant l'època esmentada. En canvi, hi ha d'altres característiques que apunten més aviat a les preferències dialectals de l'autor com, per exemple, alguns casos de plurals amb pèrdua de nasal (*compa(n)yós*, (*h)us*, *messiós*) o producte de dissimilacions (*mateis* per *mateixos*), demostratius afins a l'occità com *ayçò* o *aclò*, o la diferenciació sistemàtica entre els relatius *qui/que* segons la funció sintàctica.

Respecte a la morfologia verbal, Alegre arriba a la conclusió que, en general, els *Diàlegs* són una bona mostra de les tendències que conviuen dins aquest nivell gramatical en el català del segle XIV. Igualment, s'ha d'agrair a l'autora que al final de la secció apporti uns útils quadres sinòptics amb totes les formes verbals que apareixen a l'obra. D'aquesta secció també destacarem tres grups de fenòmens que, al nostre entendre, són els més interessants d'aquesta part de l'estudi. En primer lloc, hem de subratllar que els *Diàlegs* ens aporten informació de gran interès per conèixer i situar amb precisió la cronologia d'alguns canvis en la morfologia verbal del català l'exemple més destacat dels quals és l'explicació de l'origen complet de l'imperatiu *vine*, fins ara molt debatut. En efecte, la documentació als *Diàlegs* de la forma *vin-ne* —intermèdia entre el *vin* etimològic i l'actual *vine*, que també hi apareixen— demostra que l'imperatiu modern és el producte de l'aglutinació amb un pronom, tal com succeï en altres llengües romàniques. Destaquem també l'ús a l'obra de *visca* com a exclamatiu perquè en constitueix la primera documentació en català, la presència de casos de pretèrit perfet perifràstic ja perfectament gramaticalitzats (sobretot a les parts dialogades) i l'aparició al text de totes les formes evolutives de l'imperfet d'indicatiu de verbs com *veure* o *dir* (*vesia* >

vehia > *veya* / *desia* > *dehia* > *deya*). En segon lloc, destaquem també la presència d'alguns dialectalismes nord-orientals com ara els infinitius *vençre* (que l'autora no identifica geogràficament) o *fúger*, així com la terminació *-eis* per *-eix* en alguns verbs. En tercer lloc, i pel que fa a l'ús dels modes verbals en el text, es detecten als *Diàlegs* molts casos d'interferència amb el llatí, que també afecten la posició del verb en la frase. La secció de morfologia es clou amb l'estudi de les categories invariables que apareixen als *Diàlegs*, d'entre les quals creiem que cal destacar algunes conclusions sobre l'ús de determinades preposicions, com ara l'aparició de *a* davant alguns casos de CD —que l'autora explica com a influència del llatí— o els contextos morfofonètics que expliquen la variació entre *en* i *an*.

La darrera secció, dedicada al lèxic, ens aporta més dades que reforcen les conclusions apuntades fins ara. Així, en primer lloc, Alegre destaca l'abundància de doblats sinonímics a l'obra en què un dels elements sol ser un arcaisme o un cultisme —aquests últims, especialment abundants— mentre que l'altre equival a la forma més planera o habitual a l'època. Tot i que no hi ha particularitats remarcables, l'autora manté que els arcaïsmes (a vegades també occitanismes) són més presents als dos primers llibres que no als dos darrers i que, malgrat el caràcter culte de l'obra, hi ha punts de contacte entre la llengua dels *Diàlegs* i la d'altres autors medievals de l'àrea nord-oriental com ara Desclot o Eiximenis. En definitiva, que sota el caràcter llatinitzant i fortament unitari de la llengua emprada per l'autor —paral·lel a les preferències dels escriptors cultes catalans de l'època— hi bateguen algunes formes lèxiques que ens remetien tant a les particularitats dialectals de l'autor com a diversos mots que ja no devien ser vius al XIV, però que segurament apareixien al manuscrit en què es va basar Ollers. En relació a aquest darrer punt, Alegre comenta que als *Diàlegs* hi apareixen paraules, variants gràfiques o accepcions que no tenen entrada encara als nostres diccionaris històrics —per exemple, *alargues* 'alliberis', *cal* 'punta del dit', *pòbel* 'poble'— o que ens permeten retrodatar mots que creiem fins ara una mica més moderns. Per facilitar-ne la consulta, tot aquest darrer conjunt de formes són recollides en un glosari de 400 mots o accepcions que apareix al final de la secció. Cal destacar, a més, l'estudi de la formació dels mots i de l'onomàstica del text en aquesta secció dedicada al lèxic dels *Diàlegs*.

El segon volum finalitza, com és habitual, amb unes conclusions que resumeixen, secció per secció, les característiques més remarcables de la llengua emprada als *Diàlegs de Sant Gregori* i comentades al llarg del treball. Tot i que som conscients que no és gens fàcil sintetitzar l'enorme volum d'informació que llegim a l'estudi i que la presentació és globalment molt correcta, creiem que alguns punts de les conclusions són excessivament esquemàtics o podrien ser millorats. En tot cas, això no desmereix en absolut l'acurada i pacient feina realitzada per Montserrat Alegre al llarg d'un treball que, sense cap mena de dubte, és una més que excel·lent aportació als estudis de lingüística diacrònica catalana.

Dues edicions de Joan Alcover i una biografia

Poesia Completa de Joan Alcover i Maspons, edició a cura de Maria Antònia PERELLÓ FEMENIA, Pollença, El Gall editor, 2006.

Joan ALCOVER: *Cap al tard*, introducció i edició a cura de Maria Antònia PERELLÓ FEMENIA, Barcelona, Edicions 62, 2007.

Maria Antònia PERELLÓ FEMENIA: *Joan Alcover Maspons. El poeta humà colpit per la dissort*, Palma, Editorial Moll / Obra Cultural Balear, 2008.

Durant molt de temps, Joan Alcover Maspons ha estat un poeta menystingut per la crítica i per les editorials. Un prejudici absurd envers l'Escola Mallorquina va fer que durant els anys 70 la poesia de Miquel Costa i Llobera i de Joan Alcover fossin postergades per una part de la intel·lectualitat mallorquina, que aspirava a una literatura compromesa i/o d'avantguarda. Recentment, la publicació consecutiva de la *Poesia Completa* i de *Cap al tard*, així com d'una biografia de Joan Alcover, l'han tornat a posar al lloc que li pertoca, gràcies al treball de Maria Antònia Perelló Femenia.

L'aparició de la *Poesia Completa de Joan Alcover i Maspons* omple un buit inexplicable en les nostres lletres. Des de feia anys només era possible trobar reedicions de les dues principals obres en català d'Alcover, *Cap al tard* i *Poemes bíblics*, i algun aplec d'articles i de conferències, com *Humanització de l'Art i altres escrits* a la «Biblioteca Bàsica de Mallorca», a més de diverses antologies. No disposàvem, però, d'un volum que reunís tota la seva producció poètica, tant la catalana com la castellana. Des de l'any 1951, en què l'Editorial Selecta de Barcelona va publicar les *Obres Completes* de Joan Alcover, la poesia catalana dispersa i la poesia castellana del nostre autor eren absolutament introbables. Per aquest motiu, la present edició no tan sols era necessària, sinó clarament urgent.

El volum va precedir d'un extens estudi, de més d'un centenar i mig de pàgines, escrit en un estil alhora precís i elegant. Maria Antònia Perelló hi sintetitza tot el procés que desemboca en l'obra d'un dels poetes cabdals de la poesia catalana, que va influir en les generacions posteriors i que encara avui conserva tota la seva força i vigència. Sense descuidar els aspectes biogràfics, aquest estudi ens desgrana les línies principals del procés literari i lingüístic seguit pel poeta, tot subratllant la unitat essencial entre l'home i la seva poesia.

L'actual edició de les *Poesies Completes de Joan Alcover i Maspons* no és tan sols una reedició dels poemes ja recopilats en l'edició de l'Editorial Selecta. S'hi ha afegit un nombre considerable de peces o de fragments que procedeixen de la consulta de la documentació particular del poeta. És cert que no hi ha un nombre massa gran de poemes inèdits i que tampoc no tenen un valor literari equiparable als millors poemes de l'escriptor. Però en un autor d'una obra reduïda com Joan Alcover qualsevol troballa nova, just que es tracti d'uns pocs versos, ja té interès. Sovint aquests textos esparsos són pensaments en vers, atès que, com es remarca

la introducció, per a Joan Alcover l'escriptura poètica no era més que una forma de meditació o de «contemplació».

Per altra banda, la consulta de l'arxiu de Joan Alcover i de diverses edicions de la seva obra han permès a Maria Antònia Perelló el restabliment del text original d'alguns poemes, que l'edició de l'Editorial Selecta —sovint a causa d'errors de composició o de correccions desafortunades— havia malmès. Sens dubte, al nostre parer, un dels principals encerts d'aquesta edició és prendre com a base de l'obra catalana l'edició de *Poesies* (1921), realitzada per l'editor Oliva de Vilanova. Aquesta és l'última edició feta en vida del poeta i, per tant, és la que inclou la versió definitiva no tan sols dels textos, sinó també de l'ordenació de les peces catalanes. En aquest volum Joan Alcover havia aplegat els seus poemes en tres «llibres»: *Cap al tard*, *Poemes bíblics* i *Vària*. D'aquesta manera, havia fixat l'ordre de les peces de *Cap al tard* —dividit ara en les seccions *Cançons de la Serra*, *Elegies*, *Endreces* i *Juvenils*—, de les poesies diverses que havien quedat fora d'aquest llibre i de *Poemes bíblics*, molt més unitari. Tanmateix, els editors posteriors no varen respectar aquesta disposició i alguns varen retallar, moure o afegir poemes al seu gust. No és estrany trobar en les edicions posteriors diverses ordenacions, segons prenguin com a base la primera edició de *Cap al tard* (1909) o l'edició de Selecta (1951), que al primer llibre incorporava poemes que el 1921 Joan Alcover havia inclòs a *Vària*, el tercer. També, fora de l'edició de *Poesies* (1921) havien quedat una sèrie de poemes breus, apareguts a l'«Almanac de les Lletres» amb els títols de *Haikais?* (1922) —un encapçalament, valgui d'exemple, del qual les *Obres Completes* de 1951 eliminaven l'interrogant final, tot mutilant-ne el sentit— i *Espurnes* (1924). A ells s'afegeix una trentena de peces d'èpoques i de qualitat molt diferents, que van des de poemes de la primera joventut del nostre autor, inclosos dins una línia clarament romàntica, a peces de caràcter completament circumstancial (de vegades simples compliments en vers adreçats a altres escriptors o a amics), tot passant per algunes poesies força interessants, juntament amb algunes poques traduccions al català realitzades pel nostre autor.

La recuperació de la poesia castellana de Joan Alcover és un altre dels valors d'aquest volum de *Poesia Completa*. Perelló, lluny de reivindicar el poeta en castellà, l'estudia amb atenció per així comprendre millor el procés i l'evolució seguits fins arribar a l'obra catalana, que és la que realment interessa. La poesia castellana —tot i ser cronològicament anterior— se situa en aquesta edició després de la catalana, atès que, per la seva qualitat, és la que ha transcendit. Tanmateix la vàlua de les peces en castellà de Joan Alcover és relativa; però massa sovint s'ha jutjat la seva poesia castellana des d'una sèrie de tòpics, que n'han impedit una valoració justa. A la introducció Maria Antònia Perelló desgrana minuciosament els mimetismes que s'hi poden observar, però també observa que ja en aquesta poesia castellana es produeixen algunes peces brillants, no gens menyspreables. Igualment, anota com entre la poesia castellana i la catalana posterior hi ha uns vincles que no es poden obviar, com el caràcter sentencios o la inclinació a la narració, que culminarà en els *Poemes bíblics*. Atès que no po-

dem valorar la poesia castellana de Joan Alcover exclusivament des dels paràmetres estètics actuals, l'autora la situa en el context de la poesia —espanyola, francesa, italiana i catalana— del segle XIX. D'aquesta manera, podem comprendre que Alcover degui molt a alguns poetes, com Campoamor, Bécquer, Núñez de Arce, Victor Hugo, Verlaine, Leopardi... Els quatre llibres en castellà (*Poesías, Nuevas Poesías, Poemas y armonías i Meteoros*) formen una anella fonamental en aquest procés que desemboca en una obra catalana excepcional: *Cap al tard*. Tanmateix, Maria Antònia Perelló ens fa veure que l'evolució que el duu fins a aquest llibre és el resultat d'un cúmul de factors, entre els quals n'hi ha d'estètics, però també de biogràfics i que no es poden reduir exclusivament al canvi de llengua.

Per altra part, de cara al públic estudiantil, sobretot de batxillerat, Edicions 62 ha tret a la llum una nova edició de *Cap al tard*, de Joan Alcover, de la qual també ha tingut cura Maria Antònia Perelló. El cos del text alcoverià segueix igualment l'edició de 1921, pels mateixos motius que hem explicat abans. El volum és precedit d'una introducció que, després de presentar ràpidament el perfil biogràfic de l'escriptor, se centra en la seva teoria estètica i, tot seguit, explica l'obra en conjunt i dona la clau del significat de cada poema. Atès que es tracta d'una edició adreçada sobretot als estudiants i que, per tant, pretén ser una eina didàctica útil en les aules, va acompanyada d'una sèrie de propostes d'activitats, d'unes notes explicatives i d'un extens vocabulari per ajudar-ne la lectura. Ara bé, en la nostra opinió, la introducció té un valor que va més enllà de l'àmbit purament escolar i creiem que pot resultar molt útil també als estudiants universitaris i al públic en general.

Aquesta labor d'edició i de difusió de Joan Alcover i de la seva obra, duta a terme per Maria Antònia Perelló, es completa amb la publicació d'un llibre sobre el poeta mallorquí, que du per títol *Joan Alcover Maspons. El poeta humà colpit per la dissort*. Cal dir que l'edició d'aquesta obra s'emmarca dins el programa d'accions que du a terme l'Obra Cultural Balear amb motiu de l'obertura de la casa de Joan Alcover a Palma com a centre cultural el maig de 2008. Convindrà recordar que Pau Alcover de Haro, l'únic fill de Joan Alcover que el va sobreviure, fou un dels membres fundadors de l'Obra Cultural Balear i, a la seva mort, va llegar casa seva i la documentació que hi guardava a aquesta entitat.

Joan Alcover Maspons. El poeta humà colpit per la dissort és una biografia, que combina amb una sòbria elegància un centenar d'imatges procedents de l'arxiu particular de Joan Alcover —dipositat a l'Arxiu del Regne de Mallorca— amb un magnífic text que ens permet realitzar un recorregut per tot el seu periple biogràfic i per tota la seva obra. No es tracta, per tant, d'una simple fotobiografia, on únicament es pot disposar de les imatges amb les corresponents explicacions al peu, sinó més tost d'una biografia essencial profusament il·lustrada. Resulta curiosa l'existència d'un ampli arxiu fotogràfic dels membres de la família

Alcover, fet que no es dóna en altres escriptors de l'època o fins i tot posteriors, però que potser és explicable per la condició burgesa i ciutadana d'aquesta nissaga. El llibre reproduceix, a més de fotografies familiars i retrats del poeta, imatges de manuscrits, documents, diplomes, llibres, edicions, il·lustracions, etc.

Però el valor gràfic de l'obra, que per si sol ja és important, es completa amb un text que ens introdueix de ple en la trajectòria personal i literària de l'escriptor. *Joan Alcover Maspons. El poeta humà colpit per la dissort* s'estructura en deu capítols, que segueixen un ordre eminentment cronològic: infantesa, etapa d'estudis i matrimoni amb Rosa Pujol, anys de dedicació a la política, conreu de la poesia castellana, matrimoni amb Maria de Haro Rosselló, tertúlies a casa seva, mort dels fills, *Cap al tard*, *Poemes bíblics* i últims anys de vida. L'autora ressegueix atentament la trajectòria biogràfica, tot fixant l'atenció en la peripècia humana de Joan Alcover, paral·lela a la seva evolució com a escriptor, amb la citació d'una abundant documentació inèdita. Però també l'estudi aprofundeix en la producció literària de Joan Alcover. Dedicava, com hem dit, un capítol a l'obra en castellà i dos més a cada un dels llibres catalans: *Cap al tard* i *Poemes bíblics*. L'autora subratlla la importància de determinats episodis, com la mort de Rosa Pujol o sobretot la dels fills Teresa i Pere, que deixaren una forta petjada en la poesia alcoveriana. Per contra, passa ràpidament per la dedicació política d'Alcover, al costat d'Antoni Maura, ja que aquesta va acabar en una profunda decepció. En canvi, les tertúlies literàries que durant dècades Joan Alcover va celebrar cada diumenge a la tarda al seu domicili del carrer de Sant Alonso ocupen un dels capítols centrals del llibre, on es posa en relleu el paper aglutinador del poeta en l'entorn cultural mallorquí d'aquell temps. L'estudi ressegueix amb molta d'atenció la formació d'aquesta tertúlia, analitza les informacions i els testimonis que ens n'han arribat, i elabora un retrat acolorit dels participants i de les repercussions literàries que va tenir. No oblida tampoc la dissort dels seus últims anys, en què el reconeixement de l'obra i de la figura de Joan Alcover en el món cultural català es veu entenebrit per la mort el mateix dia de dos fills més, Maria i Gaietà, la primera a Palma i l'altre a Barcelona.

Joan Alcover Maspons. El poeta humà colpit per la dissort constitueix un retrat del poeta mallorquí escrit des de l'admiració que l'autora ha sentit pel personatge. Amb un llenguatge acurat, amb freqüents tocs de lirisme però sense renunciar al rigor i a l'exactitud, Maria Antònia Perelló ens transmet amb passió aquesta presentació biogràfica, breu però aprofundida, d'un poeta que, com subratlla al títol, es caracteritzà per la seva humanitat. Una humanitat que, sens dubte, és el tret que l'ha convertit en un dels grans poetes del segle xx.

Notícia d'algunes publicacions villalonguianes recents

Llorenç Villalonga i la fi del món

A *Llorenç Villalonga i la fi del món*,¹ Jordi Larios aplega quatre llargs estudis sobre el novel·lista mallorquí, la majoria dels quals —íntegrament o parcialment— ja havien aparegut en revistes especialitzades. El títol del llibre resulta equívoc respecte del que hi trobarem, perquè no hi ha cap treball sobre el Llorenç Villalonga apocalíptic dels darrers anys, preocupat pel futur de la humanitat. En canvi, Larios se centra en les dues obres més conegudes del nostre autor: *Mort de Dama* i *Bearn o la sala de les nines*, si bé és cert que en ambdues ja hi ha el tema d'una societat que desapareix i que és substituïda per una altra de nova.

Els quatre estudis reunits aquí per Jordi Larios pretenen indagar en la relació entre aquestes obres i les teories d'Ortega y Gasset, així com en les relacions amb l'art modern i amb la novel·la contemporània. En aquest sentit, la seva aportació resulta interessant tot i que, pel fet de partir d'una bibliografia insuficient o incompleta, algunes de les idees que hi aporta com a novetats (per exemple, les semblances entre *Mort de Dama* i *La Regenta*, de Clarín) ja eren conegudes. L'obsessió de l'autor per demostrar la vinculació de Villalonga amb els corrents més moderns —àdhuc avantguardistes— de la novel·la contemporània el du a negar els lligams que l'obra de l'escriptor mallorquí manté amb corrents més tradicionals, com el costumisme. Tanmateix, tot i que sigui ben probable que a *Mort de Dama* hi pugui haver una certa influència de les tendències modernitzadores de la novel·la i que, en alguns aspectes, s'acosti a les denominades «antinovel·les», també és cert que la primera obra de Llorenç Villalonga conté un parentesc innegable amb el costumisme. Molts dels personatges, el propòsit de reflectir un món esvaït, la comicitat, l'estructura fragmentària dels capítols, el to d'alguns diàlegs... en procedeixen clarament.

Els tres treballs reunits a la primera part de *Llorenç Villalonga i la fi del món* se centren en *Mort de Dama*. Al primer capítol, L'«estil vermicular» de *Mort de Dama*, Larios, tot partint dels textos sorgits arran de la publicació de la primera novel·la de Llorenç Villalonga, traça l'existència de dues línies crítiques: una, que vinculava l'obra amb els corrents narratius del segle XIX, i una altra, que la relacionava amb la modernitat i amb la novel·la europea del segle XX. Larios vol provar com aquesta segona línia era la més encertada, encara que els estudiosos de Villalonga l'hagin —segons ell— ignorada i hagin preferit assignar com a fonts més immediates del nostre autor els corrents del XIX. Tanmateix, no és cert que els estudiosos de Villalonga hagin ignorat el pes que les teories d'Ortega tenen sobre el nostre autor i sobre la seva obra, així com tampoc no és cert que s'hagi ignorat la influència que sobre ell tenen els corrents avantguardistes. Ara bé, tot i que pa-

1. Jordi LARIOS, *Llorenç Villalonga i la fi del món* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007).

lesi una certa visió parcial dels fets, l'estudi de Larios aporta una visió nova, sobretot quan estableix alguns paral·lelismes entre *Mort de Dama* i algunes novel·les espanyoles avantguardistes de l'època. El mateix podem dir del segon assaig recollit al volum, *Obdúlia Montcada, entre* La deshumanització del arte i el Glorari, on Larios aprofundeix en la relació entre l'antiromanticisme que traspuja la protagonista de *Mort de Dama* i les teories antiromàntiques de José Ortega y Gasset i d'Eugeni d'Ors. Finalment, a «Aina Cohen c'est moi», o *Aina Cohen és l'Altra?* Larios aprofundeix en les arrels d'aquest personatge villalonguà, un dels més centrals de tota la seva producció, i que des de la publicació de la novel·la va ésser vist com una caricatura de la poetessa Maria Antònia Salvà. Sense arribar a una conclusió radical, Larios va desenvolupant els lligams entre aquest personatge de ficció i el seu creador, la qual cosa, ja arran de l'aparició del llibre, li havia permès afirmar, tot parafraçant Flaubert, que «Aina Cohen c'est moi».

La segona part del llibre recull un extens estudi, *Una interpretació de Bearn o la sala de les nines a la llum d'Ortega, Zola i Nietzsche*, que ja havia aparegut en una versió més reduïda a les pàgines de la revista «Els Marges» amb el títol *L'home desil·lusionat i l'ànima envilida. Una interpretació de Bearn o la sala de les nines*.² Larios vol elaborar una nova interpretació d'aquesta novel·la la riquesa de la qual, com hem dit, rau precisament en la pluralitat d'interpretacions que permet. D'aquí que, per part dels crítics, pretendre exhaurir-les només condueixi al fracàs. Larios desmunta la lectura en clau històrica i autobiogràfica que havia iniciat Joan Alegret (1988) i de la qual, en part, també partia, més obliquament, Jordi Castellanos (1995).³ Per a l'autor de *Llorenç Villalonga i la fi del món* «les lectures de *Bearn* que recorren a la Guerra Civil per construir-ne el sentit són vulnerables per una raó que, paradoxalment, els concedeix un avantatge: el silenci del text. La història de *Bearn* transcorre al segle XIX, i la seva narració té lloc el 1890. Per tant, no conté cap al·lusió explícita a la guerra. Aquestes lectures mai no es podran verificar plenament, és a dir, mai no abandonaran del tot el terreny de l'especulació, per altra part ben legítima. I això, en certa manera, les fa irrefutables».⁴ Igualment, s'oposa a la interpretació de *Bearn o la sala de les nines* com una novel·la d'autojustificació del passat falangista de Llorenç Villalonga, tot argumentant, a partir del *Diario de guerra*, que l'allunyament del feixisme es va deure a l'aburguesament de Falange. Tanmateix, no té en compte que entre *Diario de guerra* i *Bearn o la sala de les nines* hi ha una distància temporal molt considerable i que Villalonga en molts d'altres textos intentà presentar-se sempre com un liberal o un racionalista a l'estil dels francesos del segle XVIII. Larios ens proposa una lectura nova a la llum

2. Jordi LARIOS, *L'home desil·lusionat i l'ànima envilida. Una interpretació de Bearn o la sala de les nines*, «Els Marges», núm. 80 (2006), p. 66-95.

3. Jordi CASTELLANOS, *Bearn o la sala de les nines: assaig d'interpretació*, dins *Actes del Desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes Frankfurt am Main, 18-25 de setembre de 1994*, vol. I (Barcelona, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995), ps. 75-91.

4. *Ibidem*, p. 97.

d'uns quants textos de José Ortega y Gasset, incorporats com a apèndixs a *El tema de nuestro tiempo* (1923), en què el filòsof espanyol esbossava una teoria sobre l'evolució de les cultures. Ortega parlava de tres situacions espirituals diferents: la inicial o tradicionalista, la revolucionària o racionalista i la postracionalista o mística. A partir d'aquí Jordi Larios s'afanya a establir correspondències entre Ortega i Villalonga, per exemple, identificant els personatges de don Andreu, don Toni de Bearn i don Joan Mayol amb cada una d'aquestes tres fases. Sobretot, però, se centra en don Joan Mayol com a prototip de l'«ànima envilida», que és la que clou el cicle. No negarem que no hi hagi paral·lelismes entre el pensament orteguian i la novel·la de Villalonga, però aquesta interpretació ens sembla parcial i incapaç d'oferir una visió global d'aquest text literari. En queda, això sí, la constatació d'uns paral·lelismes força interessants, com també ho són els que descobreix entre *Le doctor Pascal*, de Zola, i *Bearn o la sala de les nines*.

Articles i estudis

Amb motiu del 25è aniversari de la mort de Llorenç Villalonga, l'Institut d'Estudis Baleàrics va reeditar la versió castellana de *Bearn*, amb el pròleg que Baltasar Porcel va escriure el 1983.⁵ També la Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear va publicar una selecció d'obres de l'autor mallorquí en dos volums. El primer recull *Mort de Dama i L'hereva de dona Obdúlia o Les temptacions*,⁶ el segon, *Bearn o la sala de les nines i L'àngel rebel (Flo la Vigne)*.⁷ Sens dubte, es tracta d'una tria realitzada amb bon criteri, atès que aplega obres representatives de cada època i de cada una de les tendències en què es mou la narrativa villalonguiana. L'edició ha estat a càrrec de Josep A. Grimalt, curador també de les *Obres Completes* de Villalonga publicades per Edicions 62, el qual ha aprofitat l'ocasió per corregir alguns errors que s'havien escolat en l'edició de les esmentades obres completes.

El primer volum és precedit per un pròleg de Jaume Pomar en el qual, després d'un breu repàs als aspectes biogràfics que poden permetre emmarcar adequadament aquestes obres, passa a comentar cada una de les quatre novel·les aplegades. Naturalment, la majoria de les informacions que dona ja eren conegudes i moltes es poden trobar sobretot en *La raó i el meu dret*, biografia de Villalonga que Pomar va publicar el 1995. Tanmateix, és notable l'esforç de síntesi realitzat, ja que, sense entrar pròpiament en una anàlisi detallada de cadascuna de les novel·les, Po-

5. Llorenç VILLALONGA, *Bearn o la sala de las muñecas*, pròleg de Baltasar Porcel i dibuixos de Damià Jaume (Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2006).

6. *Selecció d'obres de Llorenç Villalonga*, I. *Mort de Dama. L'hereva de Dona Obdúlia o les temptacions*, pròleg de Jaume Pomar, edició a cura de Josep A. Grimalt (Mallorca, COFUC / Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear, 2006).

7. *Selecció d'obres de Llorenç Villalonga*, II. *Bearn o la sala de les nines. L'àngel rebel (Flo la Vigne)*, edició a cura de Josep A. Grimalt (Mallorca, COFUC / Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear, 2006).

mar mostra els indicis que permeten situar-les i comprendre-les millor. Pomar ens explica l'interès d'aquesta edició. Després de referir-se a «la paradoxa d'un clàssic del segle xx en llengua catalana que no arribà a dominar mai en profunditat l'idioma autòcton»,⁸ passa a referir-se a la desafortunada labor dels correctors (i dels editors) que propiciaven la seva aversió al català. Amb correccions exagerades, que li alteraven la versemblança del llenguatge (com a l'edició de *Mort de Dama*, publicada per Selecta) o amb edicions que mutilaven el text original fins a fer-li perdre el sentit (com a *Bearn*, editat per El Club dels Novel·listes) o que li feien ampliar i modificar innecessàriament el text (com a *Flo la Vigne* respecte de la versió anterior *L'àngel rebel*), l'obra de Llorenç Villalonga quedà desfigurada. Aquestes «versions canòniques» intenten corregir aquestes alteracions. Tanmateix, ens sembla que en el fons Llorenç Villalonga era el responsable real de tant d'estropici, ja que, a més de la seva ignorància lingüística, va practicar una certa negligència envers aquests aspectes de la seva obra literària, tot i que després se'n lamentàs.

El número 56 de la revista «Randa» (2006) inclou dos treballs sobre aspectes força concrets de l'obra de Llorenç Villalonga. El primer és l'article de Vicent Simbor Roig *El model de novel·la epistolar de Llorenç Villalonga*.⁹ L'altre, signat per Maridès Soler, tracta sobre *Els signes no verbals de l'emoció a la novel·la i al film de Bearn de Llorenç Villalonga*.¹⁰ Simbor analitza els trets característics de la novel·la epistolar en les dues novel·les villalonguianes que es presenten com a transcripcions de cartes d'uns personatges: *Epistolario íntimo de Madame Erard* i *Bearn o la sala de les nines*. La primera, una novel·la escrita en col·laboració amb Maria Alfaro, presenta la particularitat de ser incompleta, atès que no tenim els textos de la coautora. Simbor estudia els procediments característics del gènere epistolar emprats per Villalonga i ens hi fa veure aspectes interessants com, per exemple, que del text del personatge-narrador, Antonio Larios, podem deduir clarament que «coneix» les cartes que Clemencia Erard, la seva interlocutora, li ha tramès. Per tant, no es tracta d'unes lletres escrites per separat, sense un coneixement del que Alfaro havia escrit, tot i que avui només puguem llegir les redactades per Villalonga. Simbor també es refereix a *Epistolario íntimo de Madame Erard* com a novel·la d'amor i dedueix una sèrie de trets que demostren uns certs paral·lelismes psicològics entre el personatge d'Antonio Larios i el nostre escriptor. Per altra part, *Bearn o la sala de les nines*, tot i presentar-se com una única carta llarguíssima que el personatge de don Joan Mayol escriu a un amic, don Miquel Gelabert, només implica una sola direccionalitat de la informació i, per tant, s'aproxima més a les memòries o a la narració en primera persona que no a la lletra pròpiament dita.

8. Jaume POMAR, *Pròleg o quatre novel·les de Villalonga*, dins *Selecció d'obres de Llorenç Villalonga*, I. *Mort de Dama. L'hereva de Dona Obdúlia o les temptacions*, op. cit., p. 16.

9. Vicent SIMBOR ROIG, *El model de novel·la epistolar de Llorenç Villalonga*, «Randa», núm. 56 (2006), ps. 59-73.

10. Maridès SOLER, *Els signes no verbals de l'emoció a la novel·la i al film de Bearn de Llorenç Villalonga*, «Randa», núm. 56 (2006), ps. 75-90.

Maridès Soler a *Els signes no verbals de l'emoció a la novel·la i al film de Bearn de Llorenç Villalonga* estudia les semblances i diferències entre l'expressió de l'emotivitat i dels sentiments entre els personatges a través de la comunicació no verbal a la novel·la *Bearn o la sala de les nines* i a la pel·lícula *Bearn*. L'autora analitza com s'expressen les relacions establertes entre sis «personatges»: Tonet-Joan, Tonet-Maria Antònia, Tonet-Xima, Tonet-Madò Coloma, Maria Antònia-Joan, Joan-Xima i Joan-«Sala de les nines». Malgrat que, en la nostra opinió l'obra de Llorenç Villalonga sigui molt superior al film de Jaime Chavarrí, l'article de Maridès Soler pot ajudar a comprendre millor alguns aspectes de l'expressió dels vincles entre els personatges en aquesta obra mestra de Llorenç Villalonga.

La riquesa de *Bearn o la sala de les nines* fa que aquesta novel·la sigui un pou sense fons, del qual encara els estudiosos poden extreure nombroses conseqüències sense eixugar-lo del tot. Aquesta és una de les conclusions que hom pot treure de la lectura de l'article *Villalonga, Tomasi di Lampedusa i la «condició insular»*. Des d'una perspectiva no exclusivament literària, Guillem Calaforra es proposa elaborar «una interpretació sociològica comparativa de dues novel·les, *Bearn o la sala de les nines* de Llorenç Villalonga (1956) i *Il Gattopardo* de Giuseppe Tomasi di Lampedusa (1958)». ¹¹ Calaforra estudia les semblances i diferències que observa entre ambdues novel·les i ambdós autors, sobretot en els aspectes en què coincideixen, com el de la insularitat o l'especial visió del món que aquesta implica. Per exemple, l'estudi aborda les semblances i les diferències en el tractament d'alguns temes que apareixen com a rerefons en aquestes dues obres, entre les quals s'han vist sovint molts de paral·lelismes: la relació entre les illes i el continent; l'assumpció dels canvis socials, tecnològics i estètics en les societats aïllades; la dinàmica entre autonomia i heteronomia; l'oposició entre provincianisme i cosmopolitisme; la dependència intel·lectual; la importància dels viatges; el materialisme, el determinisme i el fatalisme, etc. En aquest sentit, l'aportació de l'estudi rau més en l'observació d'alguns matisos que havien passat inadvertits per la crítica literària, que no en unes conclusions essencials.

Josep Antoni Grimalt ens descobreix un aspecte puntual, però força interessant, de l'escriptor mallorquí a l'estudi titulat *Llorenç Villalonga, lector de La Tour du Pin*. ¹² Comença per referir-se a les tres novel·les en què esmenta, de passada, l'escriptora Henriette Lucie Dillon, marquesa de La Tour du Pin (París, 1770 - Pisa, 1853): això és, a les novel·les *Mme. Dillon*, *L'hereva de dona Obdúlia* o *Les Temptacions* i *Desenllaça a Montlleó*. Villalonga posseïa a la seva biblioteca una edició de 1924 del *Journal d'une femme de cinquante ans*, obra autobiogràfica d'aquesta aristòcrata, que va viure uns moments molt convulsos de la

11. Guillem CALAFORRA, *Villalonga, Tomasi di Lampedusa i la «condició insular»*, «Randa», núm. 60 (2008), ps. 99-115.

12. Josep A. GRIMALT, *Llorenç Villalonga, lector de La Tour du Pin*, dins *Miscel·lània Gabriel Oliver Coll* (Barcelona, Promociones y Publicaciones Universitarias, Direcció General de Política Lingüística de la Conselleria d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears i Estudi General Lullà, 2008), ps. 141-156.

història de França i que tengué una vida plena d'infortunis. Grimalt assenyala que Villalonga llegí el *Journal...* de manera interrompuda els anys 1938, 1939 i 1945 i en el seu exemplar —ara conservat a la Casa Museu Llorenç Villalonga, Binissalem— deixà nombroses anotacions, que transcriu en aquest treball, juntament amb els fragments del text francès que acompanyen. El propòsit de l'estudi és, a més de retre un reconeixement a la marquesa de La Tour du Pin, fer paleses les reaccions d'un lector singular, que admirava especialment el segle XVIII francès i el classicisme, alhora que refusava Rousseau, Napoleó i el sentimentalisme i les estridències dels romàntics. Aquestes anotacions, quasi sempre en francès o en castellà, són una mostra més de les inclinacions estètiques, dels gustos personals, de l'esperit culte i, sobretot, de la intel·ligència del nostre escriptor.

Les sèries cinquena i sisena d'*Escriptors i erudits contemporanis*, de Josep Massot i Muntaner, recullen alguns textos breus sobre Llorenç Villalonga. Al primer volum s'inclou l'article *Llorenç Villalonga, «Acción Española» i Jaume Pomar*,¹³ en què l'autor respon unes acusacions de Pomar. Cal anotar que una d'aquestes denúncies té l'origen en l'atribució a Villalonga d'uns articles publicats a la revista «Acción Española», que dirigia Ramiro de Maeztu. Aquests articles anaven signats amb les inicials L.V. i foren inclosos a la *Bibliografia de i sobre Llorenç Villalonga* (1999). Més tard, Jeroni M. Mas i Rigo va demostrar que l'autor d'aquests textos no era l'escriptor mallorquí, sinó Lorenzo Villalonga y Lacave. Al final de l'article Massot recull també una carta al director del setmanari «El Temps», que també es refereix a aquesta polèmica entre els dos especialistes en Llorenç Villalonga. Al volum sisè d'*Escriptors i erudits contemporanis* Josep Massot i Muntaner aplega un altre treball circumstancial sobre Llorenç Villalonga: el text llegit durant la presentació del llibre *Llorenç Villalonga, polemista*, d'Antoni Nadal i Roberto Mosquera.¹⁴ Hi dona una visió global del contingut d'aquest recull d'assajos, tot destacant-ne els aspectes més interessants, i, al final, hi adjunta una carta al director del «Diari de Balears» —titulada *La cançó de l'enfadós: Jaume Pomar i Llorenç Villalonga*—, que es refereix també a la polèmica amb Pomar.

Altres textos

Tot i no tractar-se d'un aplec de cartes de Llorenç Villalonga, no podem deixar de referir-nos a l'edició de *Cartes de postguerra de Miquel Villalonga a «Gafim» (1941-1946)*,¹⁵ a cura de Margalida M. Socías Colomar, ja que es tracta de

13. Josep MASSOT I MUNTANER, *Llorenç Villalonga, «Acción Española» i Jaume Pomar*, dins *Escriptors i erudits contemporanis. Cinquena sèrie* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005), ps. 221-229.

14. Josep MASSOT I MUNTANER, *Llorenç Villalonga polemista*, dins *Escriptors i erudits contemporanis. Sisena sèrie* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006), ps. 261-267.

15. *Cartes de postguerra de Miquel Villalonga a «Gafim» (1941-1946)*, edició a cura de Margalida M. SOCIÁS COLOMAR (Binissalem, Casa Museu Llorenç Villalonga, 2007).

textos indirectament relacionats amb el nostre autor, en alguns dels quals és citat o esmentat. Com diu Miquel Villalonga a Gabriel Fuster Mayans a la primera lletra de l'aplec (25 de desembre de 1941), quan ja estava reclòs a Bunyola a causa de la malaltia, havia estat el seu germà Llorenç el primer que li havia parlat de «Gafim», tot dient-li que era «una persona muy inteligente».¹⁶ Les referències que Miquel fa del seu germà en aquest epistolari sempre són laudatòries i únicament en una ocasió li retreu la peresa que li impedeix ésser més prolífic. Es refereix diverses vegades a la intel·ligència del germà i a les seves qualitats com a escriptor. Per exemple, a la carta de dia 21 d'abril de 1942 diu que *Madame Dillon* «(con todos sus defectos) es lo mejor que se puede escribir hoy en España», ja que, «Muerto Valle-Inclán, mudo Pérez de Ayala ¿qué queda sino Lorenzo?». Tot i això, admet que Llorenç Villalonga «es el hombre de los grandes aciertos» —entre els quals esmenta *Mort de Dama*, *Madame Dillon*, *Silvia Ocampo* i les dues conferències sobre la neurosi— «o de las grandes burradas» —que, per a ell, són *Fedra* i *Centro*.¹⁷ Igualment, també és curiós l'article-carta de Miquel Villalonga, que envia copiat a Gafim el 25 d'abril de 1945, en què estableix uns paral·lelismes entre Alicia Dillon i la seva Mistress Dalton. O la carta de Juan Aparicio, copiada a la lletra de dia 6 de setembre de 1942, en què aquest li lloa el retrat que Llorenç fa de la Mallorca dels anys 30 a la seva novel·la i li diu que cal «convencer a tu hermano para que prescinda un poco de su escepticismo liberal, de su manicomio, de su esposa rica, para que aumente así el sacro caudal de la novela; esto es de la vida española acuada».¹⁸ Aquestes i altres petites referències a Llorenç Villalonga que apareixen en aquestes lletres fan que el volum també pugui tenir interès per als estudiosos de l'autor de *Bearn o la sala de les nines*.

PERE ROSSELLÓ BOVER

Treballs sobre la vida i l'obra de Joan Coromines

CABRÉ, Teresa, PRAT, Martí i Joan TORRUELLA (eds.): *Joan Coromines i la filologia romànica*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions, 2008 («Cuadernos de Filología», núm. 8).

Aquest volum és el resultat de la Jornada d'Homenatge a Joan Coromines, que va tenir lloc a la Facultat de Filosofia i lletres de la Universitat Autònoma de

16. *Ibidem*, p. 25.

17. *Ibidem*, p. 55.

18. *Ibidem*, p. 86.

Barcelona el 13 d desembre de 2005. Aquesta jornada —i la publicació que se'n segueix— s'inscriu en el marc dels actes programats dins l'Any Coromines amb motiu del centè aniversari del naixement d'aquest lingüista (1905-2005).

Després d'una presentació inicial dels editors del conjunt de treballs que integren la jornada, Joan A. Argenter fa la presentació del primer conferenciant, el romanista Joseph Gulsoy, professor emèrit de la Universitat de Toronto, deixeble de Joan Coromines a la Universitat de Chicago i el seu principal col·laborador en els seus famosos diccionaris catalans.

Joseph Gulsoy tracta de *Joan Coromines, lingüista*. D'entrada, i sense cap vacil·lació, situa Joan Coromines en un lloc privilegiat en els rangs de grans romanistes com Wilhelm Meyer-Lübke, Ramón Menéndez Pidal, Walther von Wartburg i Jakob Jud. I remarquem precisament aquesta tria selecta que en fa. Gulsoy dóna les fonts informatives bàsiques del seu completíssim perfil biogràfic del Coromines lingüista: les extenses notes biogràfiques sobre Coromines de Joan Pujadas, l'assaig de Josep Pla sobre el lingüista dins els seus *Homenots*, la nota del mateix Coromines sobre els seus mestres recordats, Jud i Fabra, i els privilegiats records personals del mateix Gulsoy com a alumne i col·laborador més pròxim de l'homenatjat.

Gulsoy, en una exposició de més de setanta pàgines, fa una revisió exhaustiva de la carrera lingüística de Joan Coromines: començant pels seus projectes juvenils i seguint tota la seva obra de recerca. Explica la gran motivació patriòtica de la seva vocació de lingüista, la idea precoç, ben jove encara, d'emprendre la tasca ambiciosa de fer una gramàtica històrica i un diccionari etimològic de la llengua catalana. Amb aquesta finalitat, el jove Coromines emprèn un programa rigorós d'estudis de la lingüística romànica i indoeuropea (llatí, grec, cèltic, germànic antic, sànscrit), de l'àrab i del basc. La carrera universitària de Coromines es desenvolupa a Barcelona, Montpeller, Madrid, Zuric i París entre els anys 1922-1930.

L'any 1927, ja als anys d'estudiant, Joan Coromines inicia la tasca d'aplegar metòdicament dades i materials per als seus dos projectes, i comença a formar el seu famós cedulari, que al llarg del temps arribarà a disposar de centenars de milers de cèdules. En aquesta activitat rebé orientacions i ensenyaments de Josep M. de Casacuberta, director de l'Oficina de Toponímia i Onomàstica de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, amb qui també col·laborà.

Els anys 1930-1939 són els de la col·laboració amb Pompeu Fabra. Per iniciativa del mestre, Coromines s'incorpora a les Oficines Lexicogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans, i s'encarrega també de l'Oficina de Toponímia. Col·labora també especialment amb Fabra en la revisió del *Diccionari general de la llengua catalana*, per al qual li proposa una sèrie d'esmenes importants, que Gulsoy especifica i comenta àmpliament.

En plena guerra civil, el 1938, Coromines tingué ocasió de fer obra de recerca a la Biblioteca de Catalunya, aleshores tancada al públic, on féu una àmplia síntesi, en cèdules, dels treballs de les figures més destacades de la romanística: P. Meyer, W. Meyer-Lübke, H. Schuchardt, A. Thomas, L. Spitzer, W. von Wartburg, G. Rohlfs, M. L. Wagner.

Exiliat al final de la guerra civil, Coromines viu a París del febrer a l'octubre de 1939. És professor de català a l'École Pratique des Hautes Études, i examina i copia llargs fragments del ms. 44 de la Bibliothèque Nationale que conté la versió catalana rossellonesa de la *Legenda aurea* de Iacobus de Voragine. Mentrestant, rep la notícia del seu nomenament com a professor de la Universitat de Cuyo (Mendoza, Argentina).

A la Universitat de Cuyo Coromines ensenya llatí i gramàtica històrica espanyola. L'any 1940 hi funda l'Institut de Lingüística de Cuyo i la seva revista filològica «Anales del Instituto de Lingüística». Publica estudis sobre temes del castellà d'Amèrica. Organitza i publica la *Miscellania Fabra*. Edita el seu estudi fonamental sobre les *Vides de sants rosselloneses*. Durant la seva estada a Mendoza, Coromines comença a gestar el seu diccionari etimològic castellà. Trobant-se a Nova York, becat per la Fundació Guggenheim, 1945-1946, per fer recerques per al diccionari castellà, és nomenat professor de filologia romànica per la Universitat de Chicago, on es trasllada el 1947. Realitza la redacció del diccionari castellà entre el 1947 i el 1951, i és publicat entre el 1954 i el 1957 amb el títol *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*.

Durant el llarg període d'estada a Chicago, que alterna amb vingudes a Catalunya, Coromines publica importants treballs, alguns destinats a integrar la seva projectada gramàtica històrica catalana, que no s'arribà a materialitzar, i d'altres també molt fonamentals sobre toponímia. Gulsoy exposa detalladament tota l'activitat de Coromines durant aquest fecund període de la seva vida, fins a la seva jubilació anticipada, l'any 1967, als seus seixanta-dos anys, per poder-se dedicar més plenament a la preparació dels seus dos grans diccionaris catalans. Igualment fa Gulsoy amb el darrer llarg període de Coromines, del 1968 al 1997. En síntesi: el 1968 col·labora en el *Diccionario etimológico vasco* d'A. Tovar i L. Michelena. El 1970 prepara l'edició de les obres literàries del seu pare, Pere Coromines. El 1971 posa en marxa, amb la valuosa col·laboració de José Antonio Pascual, l'ampliació del seu diccionari etimològic castellà, que esdevindrà el *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. El mateix 1971 publica el llibre *Lleures i converses d'un filòleg*, recull de treballs fonamentals per a l'estudi de la normativa i, sobretot, de la gramàtica històrica catalana. El 1972 es publica *Tòpica hispèrica*. Coromines hi reuneix els estudis seus ja publicats en diverses revistes sobre temes d'aragonès antic, basc i gascó, llatinoamèrica, llatí vulgar i llengües preromanes d'Hispania, la major part d'assumpte toponomàstic. Durant 1976 i 1977 Curial Edicions li publica en tres volums *Entre dos llenguatges*, que aplega estudis dispersos seus i alguns d'inèdits. El 1975, Coromines decideix d'emprendre la redacció del diccionari etimològic català, i pel 1980, quan n'apareix el primer volum, ja en té acabada tota la redacció fins a la fi de la lletra E. La redacció total del text acaba el 1985.

Joseph Gulsoy fa una exposició de les característiques del Joan Coromines etimòleg, del seu mètode en tots els seus estudis etimològics, escollint alguns exemples paradigmàtics del diccionari castellà i del català, i explica la forma in-

tensíssima de treballar del mestre. Per intentar de comprendre l'extraordinària formació lingüística de Coromines, Gulsoy ressegueix tots aquells personatges que més han influït en la seva personalitat científica. I ho fa talment, que l'anàlisi que en resulta ens fa conèixer també uns quants dels millors romanistes del seu temps.

Joan Coromines venerava el seu pare, i el cita constantment en els seus treballs. Pere Coromines no era lingüista, però era escriptor i sempre havia manifestat un gran coneixement del català. El seu fill remarcava sempre que podia tot el que de llengua n'havia après, ja des de petit, com n'havia rebut la dèria d'observar el llenguatge en els seus elements vius, de copsar-ne el que és significatiu, i de registrar-ho tot en cèdules i recollir totes les dades possibles sobre el terreny.

Pompeu Fabra fou el primer gran mestre en lingüística de Joan Coromines. De ben jove es va aprofitar en profunditat dels treballs de Fabra sobre lingüística històrica. I es pot dir que se sabia de memòria la seva gramàtica del 1912, que influï molt en els seus treballs posteriors.

Coromines rebé també classes de filologia romànica d'Antoni Griera, i aquest li recomanà l'estudi de l'aranès com a tema de la seva tesi doctoral. L'estiu de 1924, el passà amb la família a Les, de la Vall d'Aran. Hi tornà quatre o cinc estius més, que li serviren per a recollir molts materials per a la seva tesi i per a la seva obra general sobre l'aranès del 1990. Coromines coneixia molt a fons, més que altres llengües, el català, el castellà i l'occità.

A la Universitat de Barcelona (1922-1924, 1927), Coromines seguí cursos de llatí amb Joaquim Balcells, d'àrab amb Maximiliano Alarcón, d'història de la llengua espanyola amb Manuel de Montoliu, de fonètica amb Josep M. de Casacuberta i de basc amb Odón de Apraiz. A més, als Estudis Universitaris Catalans estudià literatura catalana medieval amb Antoni Rubió i Lluch i occità antic amb Jaume Massó i Torrents. A la Fundació Bernat Metge estudià llatí medieval amb Lluís Nicolau d'Olwer i grec amb Carles Riba.

El novembre de 1925, fugint de la dictadura de Primo de Rivera, anà a estudiar sis mesos a la Universitat de Montpeller, període que ell considerava decisiu en la seva formació de lingüista, perquè hi va rebre el mestratge de Maurice Grammont i Georges Millardet.

Acabada la llicenciatura de dret i de lletres la tardor de 1927, Joan Coromines es traslladà a Madrid per fer el doctorat i hi seguí cursos amb Américo Castro i Ramón Menéndez Pidal. El 7 de novembre de 1928 defensa la seva tesi *Vocabulario aranés*, publicada el 1931.

Becat per la Junta d'Ampliació d'Estudis, anà a estudiar lingüística germànica a Zuric i París. A la Universitat de Zuric (1928-1929) estudià germànic antic amb A. Bachmann, retoromànic amb L. Gauchat, lingüística comparada indogermànica amb M. Leumann, àrab amb J. J. Hess von Wyss i l'àrab ibèric amb A. Steiger. Assisteix sobretot a les classes de Jakob Jud, el savi més important de la romanística del seu temps, que, segons el mateix Coromines, fou el que tingué un influx més permanent damunt seu.

A París (1929-1930) es matriculà a l'École des Langues Orientales Vivantes, al Collège de France i a la Sorbona. Estudià etimologia francesa amb Oscar Bloch, romanès amb Mario Roques, rus amb Paul Boyer, cèltic i gòtic amb J. Vendryes i indoeuropeu amb Antoine Meillet.

Després d'haver resseguit el currículum de Joan Coromines, Joseph Gulsoy s'entreté a presentar-ne més en particular alguns dels principals mestres: W. Meyer-Lübke, R. Menéndez Pidal, M. Grammont, G. Millardet, J. Jud. Aquesta exposició, feta en funció de l'influx que exerciren en ell, es converteix alhora en una magnífica síntesi dels perfils científics i les obres cabdals d'aquells grans romanistes.

W. Meyer-Lübke, el patriarca de la romanística, havia dut a gran maduresa els estudis romànics, amb les seves obres fonamentals: *Grammatik der romanischen Sprachen*, *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft* i *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Gulsoy analitza i sintetitza alhora aquestes obres del gran lingüista per fer veure l'influx que tingueren en Joan Coromines, que va conèixer a Barcelona l'estiu de 1923, en ocasió d'un viatge de conferències. El professor Joaquim Balcells, amic seu, presentà el jove Coromines al famós savi suís, al qual exposà els seus agosarats projectes del diccionari etimològic i la gramàtica històrica catalana. Meyer-Lübke, molt impressionat, l'estimulà amb una sèrie de suggeriments i orientacions.

Durant l'any del doctorat a Madrid (1928), Joan Coromines va fer cursos de castellà medieval i de gramàtica històrica castellana amb R. Menéndez Pidal, de qui sempre es considera deixeble agraït. Les seves obres bàsiques, encara ara, *Manual de gramàtica històrica espanyola*, el *Cantar de Mío Cid: Texto, gramàtica y vocabulario* i *Orígenes del español: Estado lingüístico de la Península Ibérica hasta el siglo XI* foren sempre presents en el nostre lingüista.

Joan Coromines tingué la sort de tenir com a mestre M. Grammont, la màxima figura mundial de la ciència fonètica de la primera meitat del segle passat, autor del magistral *Traité de phonétique*. Sens dubte, com ell mateix reconeix, Coromines rebé la seva gran formació en fonètica de Grammont. Gulsoy s'entreté especialment a exposar les idees bàsiques de la metodologia d'aquest gran fonetista, que Coromines assimilà tan sòlidament.

En G. Millardet trobà Coromines un gran mestre de la geografia lingüística —que havia fet notables precisions a l'obra de J. Gilliéron—, la metodologia lingüística, l'etimologia i la dialectologia. Li foren molt útils els seus estudis sobre el landès, variant del gascó, per als seus treballs sobre l'aranès.

Coromines va passar nou mesos a la Universitat de Zuric, on es va aprofitar del mestratge d'aquest savi, considerat la figura més influent i més respectada de la romanística després de Meyer-Lübke. El mateix Coromines posa en relleu el seu perfil científic i humà en la semblança que en va fer i va explicitant les seves publicacions i els seus mètodes de recerca originals, reportant alhora en quines àrees havia fet una contribució duradora. Reconeix també el seu deute envers ell. Segons l'opinió de Coromines, la personalitat científica de Jud excel·leix «en forma indiscutible, per damunt de la de tots els seus col·legues coetanis»: era «in-

comparablement més exacte i precís que Meyer-Lübke, [...] de coneixements més vastos i universals que un Menéndez Pidal». Una de les idees fecundes amb què va operar Jud, que Coromines assumí plenament, fou la que concerneix els mots isolats, que han arribat a perdre una família lèxica, i poden estar exposats a tota classe d'alteracions extraordinàries. Gulsoy explica detalladament aquest fenomen, per al qual Coromines proposà el terme de *metacedeusi*.

Després d'haver revisat detalladament l'extraordinària formació lingüística que J. Coromines rebé de mestres tan sòlids, Gulsoy subratlla els aspectes més personals del seu ensinistrament: la seves docències a la Universitat de Barcelona (1930-1936), la Universitat Nacional de Cuyo (Mendoza, Argentina, 1940-1945) i la Universitat de Chicago (1947-1967). En tots els seus cursos sempre es mostrà especialment interessat a motivar els seus deixebles a exercir de futurs investigadors.

Però, a més, ja des de ben jove, sempre tingué la gran preocupació de recollir materials del llenguatge viu de la diversa gent del Maresme i dels parlants de la Vall d'Aran. Semblantment fou incansable en l'arreplega de noms de lloc per al seu *Onomasticon Cataloniae*, que li servien alhora per als seus treballs de dialectologia. Coromines va arreplegar per als seus projectes, a part del llenguatge viu, tota mena de dades de lèxic, interessants per la seva forma o pel seu significat: documents notariais i històrics, textos literaris de diversos períodes, antics glossaris i altres repertoris lèxics. Tota lectura li suggeria alguna pista per a l'explicació d'algun problema etimològic. Coromines, podríem dir, fou etimòleg tota la seva vida, en tots els estudis que realitzà.

Joan Coromines —conclou Joseph Gulsoy en l'esplèndida semblança del seu mestre— es formà com a gran lingüista especialitzat en el camp romanístic i indoeuropeu:

- a) seguint un programa d'estudis encaminat a la realització dels seus projectes: gramàtica històrica, etimologia, toponomàstica;
- b) beneficiant-se del mestratge dels millors lingüistes del seu temps;
- c) formant un cedulari immens de dades aplegades de les fonts més diverses;
- d) amb una activitat constant i incansable d'anàlisi i síntesi de tots els problemes lingüístics;
- e) impartint cursos universitaris de filologia romànica.

Les fonts de Joan Coromines eren escrites i orals en igual proporció. Era alhora un lingüista de despatx, de treball de camp i d'ensenyament universitari. Pogué dur a terme les seves grans obres, *DCEC*, *DECat*, *OnCat*, a més de tants estudis monogràfics, per la seva fèrria voluntat de treball, guiada per la seva passió envers la seva llengua pàtria.

Joseph Gulsoy acaba la seva conferència amb una completa bibliografia de Joan Coromines.

La segona part del volum que presentem conté la taula rodona de col·laboradors de l'acte d'homenatge a Joan Coromines. En fa la presentació Mila Segarra.

Max Cahner, en *El compromís de Joan Coromines amb el país*, explica la primera coneixença que féu del lingüista que «s'ha esforçat sempre a ésser patriota primer que tot», principi que mogué el seu compromís amb el país, el qual li exigí l'elaboració del *DECat* i de l'*OnCat*, una tasca que només ell podia fer. El co-negué l'abril de 1953, al Setè Congrés Internacional de Lingüística Romànica de Barcelona. Més tard, Cahner, que estudiava a la Universitat de Barcelona Ciències i Dret, fou captivat per la romanística, que va canviar el seu camí professional. M. Cahner explica en detall com, embrancat en tasques editorials, proposà a J. Coromines l'edició d'un *Breu diccionari etimològic de la llengua catalana*, com havia fet per a la llengua castellana. Coromines li contestà que no tenia sentit de fer un diccionari etimològic abreujat del català abans de fer-ne el «gran».

Passats uns anys, Cahner insistí en les seves peticions a Coromines. Després de moltes exigències del mestre i repetides negociacions, Curial Edicions Catalanes pogué emprendre la publicació del *DECat* i l'*OnCat*, a més d'altres obres importants de Coromines, *Entre dos llenguatges*, *El parlar de la Vall d'Aran*, així com les *Obres completes* del seu pare, Pere Coromines, i els epistolaris que recullen la llarga correspondència que el lingüista mantingué amb personalitats de les lletres i la lingüística catalanes.

Joan Ferrer parla de *Les múltiples cares de la piràmide* de l'obra de Joan Coromines. Remarca que el lingüista designava la seva obra com «l'ardida piràmide», que feia constar de diversos grans carreus: els diccionaris castellans, el diccionari català, l'*Onomasticon Cataloniae*, els diversos volums d'estudis lingüístics catalans i castellans, les edicions i traduccions d'autors antics i moderns, i el darrer carreu que no va poder arribar a col·locar a la cúspide: la gramàtica històrica catalana. Ferrer vol subratllar dos dels aspectes de la piramidal obra corominiana que considera especialment remarcables: el pas de l'etimologia a l'obra lingüística total i la transmutació de la ciència en literatura. Potser el segon aspecte podria ser susceptible de discussió i de no acceptació per part de tothom.

Coromines s'imposà la tasca de convertir-se en un etimòleg, amb un mètode de treball que s'havia fixat ja des de jove. En l'obra corominiana la simple discussió etimològica va quedar relegada a una segona posició, perquè el seu espai queda ocupat per una descripció global dels fenòmens lingüístics. L'especulació lingüísticoetimològica esdevé gairebé un gènere literari de creació pròpia. I cal parar atenció en un conjunt d'aspectes que, més enllà de la recerca o especulació etimològica, constitueixen un valor nuclear del conjunt de l'obra corominiana. Són àmbits lingüístics com la informació històrica, l'aval del lèxic per part d'autoritats, la informació dialectal, normativa i romànica que es troba condensada en els grans diccionaris de Coromines i que fan que aquests siguin unes obres globals i sense comparació possible en la història de la lingüística de les llengües romàniques. Per a Coromines, la història de la llengua catalana és indestriable de la història dels països que la parlen. En el seu diccionari la història dels mots es troba íntimament lligada al país. Coromines aporta infinita informació sobre tots els

parlars de la llengua, tret de l'alguerès, que era l'únic dialecte que no coneixia de primera mà.

El *DECat* conté amplíssima informació sobre els paral·lels romànics de la majoria dels mots de la llengua que estudia, especialment sobre les llengües veïnes —castellà, occità i francès—, que són les que Coromines coneixia amb una profunditat i competència inaudites. Sabia prou bé que el català forma part de la gran xarxa lingüística romànica i que només es pot explicar i comprendre a partir de les complexes relacions que s'estableixen amb els fenòmens lingüístics de les altres llengües de la Romània.

Segons Ferrer, Coromines ha estat un dels escriptors més grans en llengua catalana del segle xx. La seva obra de caràcter científic incorpora de manera indescrutable elements que van més enllà de la ciència i que s'endinsen clarament dins dels dominis de la literatura. Pensa que tots aquests elements que componen el paisatge lingüístic global de l'obra corominiana, compendi de sabers lingüístics i literaris, són el valor més gran i perdurable —que supera de bon tros l'erudició o l'especulació etimològica— de l'obra de Joan Coromines. Francament —com ja deia abans—, crec que aquesta afirmació és exagerada i no compartida per molts lingüistes, admiradors, d'altra banda, de l'obra investigadora de Coromines.

A la tercera part del volum tenim la taula rodona dels crítics, presentada per Joan Solà.

Germà Colón tracta de *Joan Coromines i les llengües romàniques*. Admet sense palliatius que Coromines era un gran coneixedor de tots les llengües romàniques. Sobretot les hispàniques, i també l'occità, sobretot el gascó, i el francès, tot i que en aquesta llengua fou objecte de reserves per part de W. von Wartburg, la gran autoritat en la matèria. També donà abundosos exemples de gran coneixement de l'italià i els seus dialectes. Del retoromànic, amb treballs ja de joventut. Del sard, tractant nombrosos catalanismes d'aquest idioma. En l'estudi d'aquestes llengües, Coromines sempre va tenir molt en compte els aspectes fonètics, que ell dominava més que molts col·legues, i als quals s'escapaven sovint.

Amb tot, Colón no pot deixar d'observar alguns desencerts en el tractament d'alguns casos, com els mots italians *gagliofo*, el francès *bribe*. I alguns oblidats de caràcter filològic textual, tractant del cast. *revellín* (fr. *ravelin*, oc. *revelin*, it. *ri-vellino*) i cat. *revellí*. Colón també remarca que a Coromines no li agradava aturar-se en l'examen pregon dels documents escrits; ell era abans que res lingüista, i quan es posava a fer de filòleg de vegades l'encertava, però molt sovint no. És simptomàtic —recalca Colón— el tractament a corre-cuita que dedica als cultismes (i ací hi ha un buit important en la història del lèxic).

Josep Moran s'ocupa de *Joan Coromines i la gramàtica històrica catalana*. L'aportació de Joan Coromines a la lingüística diacrònica, tan catalana, com romànica, és valuosíssima. És de doldre que la gramàtica històrica catalana, l'obra que el mestre considerava que havia de ser la coronació sintètica de tota la seva

llarga investigació lingüística romànica, no s'hagués pogut veure plasmada i acabada, d'una manera orgànica. Potser podríem sospitar que, si Coromines hagués tingut temps i oportunitat de fer-ho, potser no hauria reeixit a fer un gran manual de gramàtica històrica catalana, a l'estil de les gramàtiques romàniques de Diez, Meyer-Lübke, i d'altres. Un estil que potser se li escapava, el de ficar-se en la ment d'un deixeble, de qualsevol nivell. Coromines es movia més còmodament en els alts nivells de la investigació crítica, que en els de l'aproximació docent als deixebles.

La gran contribució de Coromines a la gramàtica històrica catalana és dispersa. Es troba en treballs seus, publicats en revistes i aplegats després, la majoria, en obres com *Estudis de toponímia catalana*, *Lleures i converses d'un filòleg*, *Entre dos llenguatges*. I sobretot en els seus diccionaris, el *DECat* i l'*OnCat*. Només del *DECat* Moran n'aplegà unes 450 cèdules o fitxes a base de resseguir els nou volums de què consta aquesta obra. Cal reconèixer que, si alguns estudiosos poguessin dedicar-se a recopilar fredament, críticament, ordenadament tota la informació lingüística que ens dóna Coromines en els seus estudis, tindríem segurament el manual de gramàtica històrica catalana més complet i sòlid.

Glòria Claveria parla de *Joan Coromines i la filologia espanyola: el «Diccionario crítico etimológico»*.

L'elaboració d'aquest diccionari fou condicionat per les circumstàncies històriques que visqué Coromines com a conseqüència del seu exili de l'any 1939, al final de la guerra civil espanyola. El compongué a la Universitat de Cuyo (Mendoza, Argentina). El castellà disposa des d'aleshores d'un excel·lent diccionari etimològic que aplega tot el lèxic, un diccionari amb unes característiques peculiars i innovadores en el moment de la primera edició. El diccionari etimològic castellà inaugura la seva gran obra etimològica. S'hi consolida tant l'estructura dels seus diccionaris etimològics com les seves bases metodològiques, comunes a tota la seva obra. En el diccionari castellà, però, a diferència del català, la discussió etimològica té uns límits ben marcats i no hi ha gaires digressions extraetimològiques, aspecte que es desenvolupa al segon diccionari esmentat.

La correspondència amb Menéndez Pidal deixa veure com Coromines va anar planificant minuciosament i documentalment la seva obra gegantina. A més de la planificació, l'obra mostra una concepció molt particular. S'imposa l'elaboració d'un diccionari complet, aspecte important per a la llengua castellana, que no tenia aleshores un diccionari històric de tot el seu lèxic. Com diu el mateix autor en el pròleg, vol «ofrecer una doctrina coherente y completa respecto de todo el vocabulario castellano, tal como lo juzgamos hoy, de acuerdo con los conocimientos actuales de la romanística». La concepció en què es fonamenta l'obra corominiana apareix clarament expressada també en el mateix pròleg: «No es posible fundamentar una etimología con el rigor indispensable hoy en día, después de cien años de lingüística científica, sin conocer a fondo la historia de la palabra, y ésta no se puede reconstruir sin un conocimiento global de la vida del vocablo a

través de los siglos y a través de todo el espacio abarcado por la lengua castellana y aun por los idiomas hermanos y afines». Aquestes paraules ja indiquen clarament que la concepció de la seva obra no havia de ser esquemàtica com la dels famosos diccionaris *REW* i *FEW*. L'estil de la seva obra és d'*argumentación y fundamentación*.

El resultat de la concepció corominaiana de la seva obra lexicogràfica és un diccionari etimològic particular, basat inicialment en les dades del diccionari de la Real Academia Española. Té unes 9.000 entrades, amb més de 56.000 paraules. El resultat global és una obra coherent i plena de dades de tota mena, en la qual apareixen les principals característiques del mètode de Coromines: l'ordenació segons la forma moderna, l'argumentació i la fonamentació de les etimologies, la primera documentació, el tractament ampli del lèxic preromà. També té característiques que han estat criticades: la noció del sorotapte, la supervaloració del mossàrab, algunes etimologies discutibles.

La conferència de clausura d'aquest homenatge a Coromines anà a càrrec de Joan Veny, presentat per Gemma Rigau.

El professor Joan Veny, en parlar de *Joan Coromines i l'etimologia catalana*, comença recordant els seus primers contactes de coneixença amb Joan Coromines. Fa després un seguiment minuciós de les característiques de Coromines com a etimòleg. Subratlla la importància de l'etimologia com a columna vertebral de la lingüística històrica. Resumeix la seva sòlida formació lingüística adquirida amb els més prestigiosos romanistes del seu temps. Recalca els tres pilars fonamentals de l'etimologia, ben presents en l'obra de Coromines: la documentació, la dialectologia i la lingüística romànica. Pel que fa a la documentació, Coromines fa ús d'autors antics i moderns, i els corregeix, si cal. En dialectologia, és importantíssim el seu treball de camp. En lingüística romànica ha anat aclarint molts mots d'altres llengües romàniques, a partir del català. En l'àmbit de la terminologia ha creat mots nous útils per a expressar fenòmens lingüístics: *epiterrènic*, *lexicomòrfic*, *paidolàlia*, *transsucrònic*, *transpalàntic*, *trifini*, *quadrifini*, *vibrillació*, *transglutinació*, *repercussió*, etc.

En l'obra etimològica de Coromines trobem veritables originalitats: aporta l'estudi de nous mots complementaris de la llengua: *alfacara*, *escassà*, *guill*, *morteraire*, *escaibre*, *xopina*; noves etimologies: *abassegar*, *bombolla*, *barnilla*, *deler*, *estugós*, *esvoranc*, *pastrim*, *sacsar*, *lladriola*; mots propis del català: *alदारull*, *caramull*, *runa*, *espurma*, *maldar*, *dropo*, *taujà*.

És molt important la seva tasca sobre l'estudi del substrat, malgrat que se li hagi discutit el seu concepte tan sovintejat del *sorotapte*. Si és també molt important l'aportació que Coromines ha fet al coneixement dels arabismes del català, també se li ha criticat el fàcil recurs que fa al mossàrab per explicar algunes etimologies. Coromines s'interessà també, com es podia esperar en un lingüista preocupat constantment per tota la seva llengua, en problemes de normativa, sobre la qual féu moltes propostes. Joan Veny no dubta a concloure la seva conferència

afirmant rotundament que, amb Coromines, ens trobem amb una de les millors obres de l'etimologia catalana, hispànica i romànica.

Unes addicions arrodoneixen el volum que hem comentat:

Mila Segarra, en *Recepció i continuïtat de l'obra catalana de Joan Coromines*, fa primer un resum de l'obra corominiana, subratllant l'obra major, els diccionaris etimològics castellà i català i l'*Onomasticon Cataloniae*, i citant els principals estudis que constitueixen la seva obra menor. Després ressegueix el procés de recepció que ha tingut l'obra de Coromines, a mesura que els seus treballs s'anaven fent més coneguts, començant pel reconeixement diríem mediàtic, amb diversos premis. Tot plegat arribà a crear el mite Coromines, a què contribuí eficaçment la idiosincràsia humana i científica del gran lingüista. Mila Segarra detalla diversos aspectes en què Coromines ha estat més criticat pels seus col·legues i aquells altres que han anat conservant, i fins augmentant, el reconeixement admirat dels especialistes. Moltes de les aportacions sobre temes de lingüística històrica que Coromines ha fet magistralment en els seus treballs són encara vigents i imprescindibles per a tot estudi de lingüística diacrònica catalana.

Un *Recull de fotografies de Joan Coromines*, degut a Joan Ferrer, fa de cloenda il·lustrada a la biografia científica de Joan Coromines, que representa el volum recensonat.

Studia in honorem Joan Coromines, centesimi anni post eum natum gratia, a sodalibus et discipulis oblata, edició a cura d'Emili Casanova i Herrero i Xavier Terrado i Pablo, Lleida, Pagès editors, 2007.

Probablement aquesta obra és l'única miscel·lània clàssica d'homenatge oferta a Joan Coromines. I hagué de fer-se després de mort. Ja que és prou sabut el rebuig que l'il·lustre lingüista manifestà sempre a tot intent d'homenatge personal. Els promotors n'han estat les Universitats de València i de Lleida, a través dels curadors, Casanova i Terrado, en ocasió de la celebració del centenari del naixement del mestre.

Una primera part consta de divuit col·laboracions escrites per amics i deixebles del gran lingüista. La segona, amb tretze articles, és fruit de la Jornada d'Estudi que en honor de Joan Coromines celebrà la Facultat de Filologia de la Universitat de València el desembre de 2005.

Després d'uns *Apuntes biogràfics*, segueix la bibliografia completa de Coromines, amb els títols enumerats i presentats cronològicament. A continuació, les col·laboracions d'amics i deixebles, que haurem de resumir necessàriament.

Santi Arbós: *La singularitat dels cognoms aranesos: 25 llinatges d'Aran*. L'autor, per tal de detectar l'especificitat del sistema de cognoms aranès confecciona

una nova llista que dona primàcia als cognoms amb més presència a Aran i més poca al conjunt de Catalunya. Heus ací els cognoms recensionats, estudiats etimològicament amb el concurs dels treballs de Coromines: *Moga, Castet, Rella, Medan, Amiell, Paba, Boya, Delaurens, Berart, Viló, Ané, Peremartí, Bernadets, Nart, Pedarrós, Bersach, Caseny, Combalié, Saforcada, Jaquet, Sacau, Socasau, Estampa, Delsen, Aunós*. La majoria dels cognoms estudiats sembla que tenen un origen evident en l'àrea occitanòfona.

Lluís Cabruja: *Mostra de mots referits a Sant Pol de Mar (Maresme) que recull el diccionari Coromines. Joan Coromines, notari de la nostra llengua*. El *Diccionari etimològic* és un pou de coneixements en què podem trobar molt sovint referències sobre la peculiaritat de la parla santpolenca que va recollir des de molt jovenet, escoltant els nostres pescadors i terrassans. Amb els anys, amb l'ús i el desús, els mots es modifiquen i poden canviar de significat, com ha pogut comprovar l'autor de l'article en la parla actual de Sant Pol. Heus ací els mots que recull i comenta: *bagueny, bol, borm, borni, bot, botafió, braça, brúixola, bujola (bujol, buiola), calabrot, calcés, calima, caro, enferir, escàlem, escandall, escar, estrop, farro, fonera, galotxa, garbí, grop, gúa, guaita, gúmena, gussi, llagut, llamàntol, mar, maresme, palangre, pericó, peteiar, plaçada, planassa, remitg, saber, sardinell, senya, sirga, som, sot, sota, temps, traïnya, tràngol, ursura, vall (deriv.), vel, vent, vogar*.

Aitor Carrera: *Un pregasconisme corominià. La diftongació de Ę davant de -LL- en occità de l'Alta Conca de la Garona*. L'autor analitza alguns mots del lèxic comú i de l'onomàstica, i arriba a la conclusió que, en el lèxic comú, descartat el cas de *cantièr*, els únics casos excepcionals de diftong anòmal en -ELLU- són *flastièth* i *tortièth*, que apareixen en els tres terçons més enlairats, que s'oposen als altres tres (amb *flastèth* i *tortèth*). Tenim, doncs, una oposició clara entre Naut Aran i Baish Aran, que es reparteixen a parts iguals la zona central.

Gloria Claveria Nadal: *El Diccionario etimológico de J. Coromines y el Diccionario histórico*. L'autora presenta la gènesi i les característiques del *Diccionario etimológico*, relacionant-lo amb el *Diccionario histórico* de la Real Academia, truncat, que Coromines aprofità al màxim.

Pilar Díez de Revenga Torres: *Léxico patrimonial y préstamos en la lengua científica del siglo XIX*. Al segle XVIII apareix la història natural com a disciplina científica, a la qual contribuïren particularment el suec Carl von Linné, el francès Georges Louis Leclerc, comte de Buffon, i, a Espanya, Guillem Bowles. Això provoca l'aparició de tota una nova terminologia científica en diversos textos, que l'autora d'aquest article presenta i analitza en les seves manifestacions de *paràfrasis, binomis, simplificacions* i *possibles calcs*.

Pietro U. Dini: *Sobre l'element bàltic en el Diccionari (DECat) de Joan Coromines: idees per a una investigació*. L'article s'ocupa del problema complex del substrat en el *DECat*. L'autor analitza la posició de Coromines sobre el substrat de la llengua dels Urnenfelder, que ell anomena *sorotàptic*, amb les diverses reaccions i posicions dels lingüistes que s'han dedicat a aquest problema. L'autor pos-

tula una ulterior i més aprofundida investigació sobre el tema, amb un estudi més específic i sistemàtic de la tesi sorotàptica de Coromines.

Mª Teresa Echenique Elizondo: *Notas para el establecimiento de conexiones léxicas luso-pirenaicas en la obra de Joan Coromines*. L'article es refereix al problema de la relació substràstica que va conduir a posar en relació fets lingüístics del nord-oest peninsular amb altres semblants d'àrea basca i també gascona, que, per altra banda, tindrien prolongació vers el centre del continent europeu, així com a Sardenya i el sud d'Itàlia. L'estudi es fixa, a més, pel que fa al lèxic, en l'estudi conjunt del contacte basco-castellà-gallec, que té en compte la possibilitat d'existència d'un substrat antic comú a tals àrees lingüístiques, a les quals caldria incloure el portuguès. Echenique subratlla rotundament que l'obra de Coromines és imperible pel fet d'haver tractat l'etimologia i la història del lèxic hispànic en el seu conjunt, sense oblidar també connexions romàniques extrapeninsulars.

Joan Ferrer Costa: *El romanès: esbós d'història d'una llengua romànica*. Joan Coromines, gran conxeador de les llengües romàniques, no va dedicar gaire temps a la llengua romanesa. En va fer alguns estudis a París amb Mario Roques. Però en tenia una idea ben definida: «un fòssil lingüístic vivent, que ha conservat testimonis d'un llatí molt arcaic, que es va mantenir aïllat de la resta del món romà». En ocasió d'aquesta miscel·lània, Joan Ferrer fa una síntesi molt reeixida i documentada del desenvolupament del romanès, a través de vicissituds històriques ben particulars fins a la seva consolidació com a llengua plenament literària, sobretot a partir del segle XIX, i gràcies al gran influx de la llengua francesa, aleshores de gran prestigi a Europa. L'autor subratlla que no hi ha cap llengua del món romànic que presenti una història social, cultural, lingüística i política tan complexa com el romanès, veritable miracle de subsistència d'una llengua romànica isolada durant segles de la resta de la Romània.

X. Ll. García Arias: *Aportaciones al Diccionario etimológico de la lengua asturiana*. L'autor comença aquest article *ex abrupto*, presentant l'estudi d'una sèrie de mots, sense anticipar-ne cap explicació o comentari, llevat d'una breu nota inicial de peu de pàgina: «Para abreviaturas relativas a aspectos de corto interés para la lectura de este artículo remitimos a nuestros trabajos GHILA (cf.) y DGLA (cf.). A esta última obra debe acudir también quien desee más información detallada sobre el léxico asturiano aquí citado». Aquests són els mots tractats: *abasón, l; abreixa, l; abruechos, los; adecán, l; acaxar, afristar, amenar, bacillu, el; caballa, la; «cogoma», erdina, la; faxa, la; fenoya, la; fuscace, golsar, goltra, la; «grail», grandal, el; grea, la; llaciari, maratana, la; «paredgada», peñe / peña, rebellar, recatón, el; rengu, retiñir, retolicar, seruga, la; sietestrellu, el; tabiu, ida; tesu, el; torgar, tresbilar, tusiláu, el; valagoria, la; «vendecha», xanzana, la.*

Fernando González Ollé: *Origen de -ITO, con una revisión histórica de otros sufijos diminutivos románicos*. Partint de l'afirmació de l'existència d'un desconeixement sobre l'origen dels sufixos diminutius romànics amb *-et*, objecte de moltes disquisicions, l'autor fa un estudi detallat sobre l'origen dels sufixos diminutius romànics.

María Dolores Gordón Peral: *Estratigrafía histórico-lingüística de la toponimia de la mitad septentrional de la provincia de Sevilla*. Segons l'autora de l'article, «las conclusiones de mayor trascendencia en el estudio de la toponimia de no importa qué área geográfica llegan de la mano de la interpretación global del conjunto de los nombres». Amb aquesta òptica analitza tres zones de la província andalusa de Sevilla: regió de Carmona, campinya de Utrera, término de Alcalá de Guadaira. Distingeix en la classificació dels topònims cinc grups: *topònims prellatins, llatino-mossàrabs, àrabs, d'origen incert, però sens dubte precastellans, majors castellans*.

Emilio Nieto Ballester: *Cat. xera, «bona acollida, àpat, gatzara», «flamarada, fogueró», un o dos mots?* Joan Coromines creia que es tractava d'un mot únic amb una forta evolució semàntica. L'autor, però, creu que hi ha raons per a l'opinió contrària, i que no es pot excloure pensar que és més versemblant albirar dos mots amb orígens absolutament distints. Addueix informació sobre els mots, n'esbrina l'origen, planteja els inconvenients de la teoria d'un sol mot, presenta dades aragoneses, brinda la seva hipòtesi, amb dades toponímiques. Arriba a la conclusió que, malgrat la possibilitat d'un sol origen del mot, és també possible de dissociar absolutament els orígens d'ambdós mots, ja que mentre que el mot *xera* que vol dir «alegria, àpat, festa» seria un préstec del francès, el que vol dir «foguera, flamarada» pot ser un desenvolupament pirenaic-català-aragonès a partir del mot *dallera, derivat de *dalla*, amb la significació de «matolls que es dal·len», després «la foguera que calem amb ells».

Joan Anton Rabella: *Reflexions sobre el substrat preromà al Pallars i la Ribagorça*. Des dels treballs de J. Coromines sobre la supervivència del basc als Pirineus centrals, manifestada sobretot en la toponímia, els estudiosos han solgut anar repetint les opinions del mestre. Rabella, però, remarca com en els darrers anys especialistes en basc, especialment basc antic, han anat matisant i fins corregint les idees de Coromines. L'autor de l'article exposa unes reflexions sobre alguns aspectes de la teoria de Coromines i ressegueix l'abast de la llengua basca antiga als Pirineus catalans, amb il·lustracions bibliogràfiques minucioses dels principals estudiosos moderns sobre el tema. Arriba a la conclusió següent: «Malgrat la tradició d'ús del terme *basc* aplicat al substrat preromà no indoeuropeu de l'àrea del Pallars i la Ribagorça en l'àmbit de la filologia, la lingüística i l'onomàstica catalanes, avui caldria tenir en compte els avenços dels especialistes en el món i les llengües preromanes i adoptar una terminologia més precisa que eviti malentesos cronològics i que no desorienti la recerca etimològica toponímica. Enfront d'aquesta tradició, basada fonamentalment en la hipòtesi de Coromines, no podem ignorar que l'estudi de les mostres materials conservades indica, com ho han assenyalat aquests mateixos especialistes, que el que realment podem qualificar com a *llengua basca antiga* arriba solament fins a la Vall d'Aran, ni que l'anàlisi dels topònims palleesos i ribagorçans —que des de l'òptica catalana s'havien relacionat amb la llengua basca (en general)— a partir del coneixement actual de l'onomàstica basca antiga no permet considerar que aquests noms de lloc tinguin

aquesta provinença, llevat d'algun cas escadusser, que pot ser fruit del contacte lingüístic o del trasllat, fet molt coherent geogràficament. Contràriament, i malgrat que encara pugui sobtar a casa nostra, sembla que al Pallars i la Ribagorça hauríem de parlar d'una altra o altres llengües preromanes no indoeuropees que no podem identificar amb el basc antic, una llengua o llengües pirinenques que tindrien algun tipus de relació i semblança formal amb aquella llengua, però amb la qual no sabem quina relació mantindrien (sense poder afirmar encara que resulti coherent geogràficament, que lingüísticament pertanyin a un mateix tronc comú). Tampoc podem ignorar les precisions que s'han fet, des d'un punt de vista general, però també concret, sobre la interpretació d'aquesta toponímia mitjançant el basc actual: cal replantejar-se l'etimologia d'aquests noms de lloc i no continuar repetint-la acríticament; no ens ha de fer por considerar que la majoria d'aquests topònims tenen un origen lingüístic desconegut i que s'haurien de qualificar simplement com a *preromans* (*no indoeuropeus*) més que com a «bascos».

Philip D. Rasico: *Toponímia del terme de Banyuls de la Merenda* (Rosselló): *una enquesta inèdita de J. Coromines* (1959). Joan Coromines va deixar nombrosos materials de recerca, entre els quals hi ha cinquanta-un quaderns de notes o llibretes de camp on es conserven milers de dades lingüístiques recollides pel mateix estudiós amb motiu de les seves enquestes toponomàstiques i dialectals realitzades per tot el territori lingüístic català i destinades principalment a la preparació de l'*Onomasticon Cataloniae*. Hi usava un sistema de transcripció, un alfabet fonètic cursiu inventat per ell mateix. En aquest article, l'autor transcriu i comenta amb àmplies il·lustracions lingüístiques i bibliogràfiques l'enquesta esmentada al títol.

Stefan Ruhstaller: *Anàlisi toponomàstica de un documento alfonsí: el amoniamiento de la torre de Borjabenzohar* (1253). Entre els molts exemplars de la rica documentació alfonsina dels anys posteriors a la conquesta cristiana de Sevilla, n'hi ha un que crida l'atenció per l'excel·lent riquesa en noms àrabs: l'amonionament de la Torre de Borjabenzohar, pergami datat el 3 de desembre de 1253 (és a dir, cinc anys posterior a la conquesta de Sevilla), conservat a l'Arxiu de la Catedral de Sevilla. L'autor estudia successivament la identificació geogràfica de l'heretatge de la Torre; fa l'anàlisi lingüística dels noms (grau de castellanització de les formes, vitalitat de les formes toponímiques esmentades al document, estudi etimològic en els estrats llatinomossàrab, estrat àrab, estrat castellà) i acaba amb la identificació lingüística dels llocs. El document analitzat destaca per la riquesa sorprenent en topònims menors hispanoàrabs. El conjunt de noms reflecteix sens dubte de forma molt representativa el que hagué de ser la microtoponímia difosa per tota l'Andalusia rural anterior a la cristianització.

Patxi Salaberri: *Sobre algunas etimologías vascas en la obra de Coromines*. L'estudi es refereix tan sols a les explicacions etimològiques que Coromines va donar sobre la toponímia major basca de l'actual Navarra i Baixa Navarra a l'article publicat a la revista «*Fontes Linguae Vasconum*» de Pamplona el 1972 (12,299-319) titulat *De toponimia vasca y vasco-románica en los Bajos Pirineos*.

L'autor exposa algunes explicacions etimològiques que complementen a vegades les donades per Coromines i en alguna ocasió les rectifica.

José Antonio Saura Rami: *Notes d'etimología aragonesa*. L'article, redactat en aragonès, disposa en dos apartats aquestes notes etimològiques, l'un sobre apel·latius i l'altre sobre noms de lloc. Entre els primers estudia: *argüello / orgüello, brempa, güe / gua, preguno, ruello, tiello, truixo*; entre els segons: *Miargüeles, Sant Póliz, Saúnc*.

Joan Tort i Donada: *Per a una interpretació geogràfica de l'obra etimològica de Joan Coromines*. L'autor és pregunta d'entrada si hi ha un Coromines geògraf. I avança que procurarà en el seu estudi aportar tots els arguments i elements de judici que tenim a l'abast per fer notar amb la màxima amplitud que hi ha una possible —i versemblant, i suggerent, i sovint clarificadora —«lectura geogràfica» de l'obra de Joan Coromines. L'article es divideix en els apartats següents: *Joan Coromines, un científic «transversal». El paràmetre «territori» en l'obra etimològica de Joan Coromines: algunes consideracions. Un apunt sobre el valor geogràfic del «Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana». L'«Onomasticon Cataloniae» des d'una perspectiva geogràfica. Un exercici puntual sobre el valor geogràfic de l'obra de Coromines: el text «Toponímia de la vall de Boí» (1983). Suggestiments.*

La segona part conté les conferències llegides en la *Jornada d'estudi en honor de Joan Coromines*.

Vicente Álvarez Vives: *A propòsit de catalanismes en Romania cantat: «Els darrers dies» de Joan Coromines*. — Oroz Arizcuren, Francisco J. (Ed.) (1980): *Romania cantat. Gerhard Rohlf's zum 85. Geburtstag gewidmet: Lieder in alten und neuen Chorsätzen mit sprachlichen, literarischen und musikwissenschaftlichen Interpretationen*, Vol. I: Notenteil / Vol. II: Interpretationen, Tübingen, Günter Narr.

Romania cantat és una antologia que recull cançons populars en totes les llengües romàniques. El nom de l'obra és el mateix que el de la coral del Seminari de Romanística de la Universitat de Tübingen. Aquest fou fundat per Gerhard Rohlf's amb la finalitat de donar a conèixer cançons populars amb textos escrits en qualsevol de les llengües romàniques i, a més a més, de poder interpretar-les i difondre-les. L'etimologia inclou tant cants anònims de l'edat mitjana (per exemple en occità antic), com poemes d'autors més moderns (com Vicente Aleixandre). Alguns dels cants que conformen el primer volum han rebut estudis filològics realitzats per diferents lingüistes especialitzats en llengües romàniques en un segon volum. Quant a la llengua catalana, trobem estudis fets per Joan Coromines (objecte del present estudi) sobre «Els darrers dies» – Zum Thema «Katalanismen» (p. 319). El professor Coromines troba una connexió entre «darrers dies» (fragment de *Sa ximbomba*) i les carnestoltes. Aporta unes reflexions lingüístiques i culturals molt interessants referides al contingut del text balear.

Xaverio Ballester: *Moix i otros étimos hispéricos*. L'autor recull en aquest article, amb addició argumental o addició de proves, alguna etimologia ja propo-

sada per Coromines i en presenta d'altres que puguin significar alguna novetat. Heus ací els mots presos en consideració: *Alvar, Aparicio, Asensi, Cabanilles, capullo, Castellново, churro, de capirote, maño, moix, Pisuerga, pitas, pitas, Ripoll, sollo, tancar, tempora*.

Max Cahner: *El compromís de Joan Coromines amb el país*. Aquest article, reproduïx amb algun retoc el mateix que l'autor va incloure en la miscel·lània abans recensionada: *Joan Coromines i la filologia romànica*.

Emili Casanova: *El valor dialectal del DECat de Joan Coromines: el corpus valencià*. L'autor ha aconseguit un treball extens, minuciós i diríem imprescindible en endavant sobre el corpus de mots valencians que Joan Coromines estudia en el seu *DECat*. Diu que la lectura d'aquest diccionari li ha proporcionat un corpus de més de 4.000 casos, de paraules o variants formals, que ell qualifica de valencians. Ja remarca que una tan gran quantitat de mots marcats com a valencians no pot ser estudiada en el seu article. Per això, de tot el corpus extret només tracta dels mots marcats amb el signe + que indica «Mots catalans no registrats fins ara en els diccionaris». Els presenta per ordre alfabètic i en fa comentaris amb la idea de precisar-ne la informació. Finalment, amb la idea que s'acabi de veure la riquesa dialectal del diccionari, hi afegeix com a mostra una llista de mots valencians extrets dels volums IV i V. Es tracta de vocables tinguts en compte per Coromines a l'hora de perfilar les seves etimologies, que ja es troben documentats en el *DCVB*. De les conclusions de Casanova al seu estudi voldria destacar: 1) L'aportació lèxica del *DECat* ha facilitat que l'IEC hagi introduït noves paraules com a normatives. 2) L'anàlisi demostra que la presència del valencià al *DECat* és molt important i gran, i també suggereix com la resta dels dialectes deuen estar presents al mateix nivell o més, ja que Coromines va buidar tots els llibres i diccionaris de totes les terres de la llengua que existien pels anys 1960, i les va visitar personalment.

Pietro U. Dini: *En marge a les correspondències sorotàptic = bàltic segons Joan Coromines: ploms d'Arles <axonias>, cat. barana*. L'autor rebla el clau sobre el problema del substrat «sorotàptic» corominià, de què parla en l'altre article anterior ja recensionat. Aquí subratlla el possible enllaç d'aquest substrat tan discutit amb les llengües bàltiques. Analitza els ploms d'Arles, estudiats per Coromines. I un cas tot particular, el de l'etimologia del cat. *barana*. Dini conclou que cal subratllar que en l'obra de Coromines creix la convergència estadística cap al bàltic quan es tracta de sorotàptic. De fet, el criteri més important donat pel mateix Coromines per individuar paraules sorotàptiques és que per a elles es pugui suposar un origen en el lèxic bàltic (i/o eslav). És aquest un criteri notablement dèbil que necessita evidentment de verificació puntual en cada cas, així com ho ha intentat l'autor de l'article de fer aquí, almenys en dos casos.

Carles Duarte i Montserrat: *El valor literari del DECat*. Amb la citació de nombrosos exemples, l'autor recalca, més enllà del valor científic immens de l'obra de Coromines, el seu indiscutible valor literari, per la qualitat de la prosa amb què ha estat escrita, pel criteri que el mestre revela a l'hora de valorar i citar

els escriptors catalans, antics i moderns, i pels poemes propis que hi va incloent ara i adés.

Joan Ferrer: *Josep Pla i Joan Coromines: dos homenots*. Joan Coromines i Josep Pla foren dues grans figures que es manifestaren recíprocament una gran admiració i estima. Pla féu Coromines objecte d'un dels seus *Homenots*. Coromines defensà públicament Pla contra l'ostracisme a què havia estat condemnat per un cert sector de la crítica catalana. Coromines cita repetidament Pla en el seu *DECat*. Joan Ferrer ressegueix ben documentadament aquest procés de relació amistosa entre els dos grans de les lletres i la cultura catalanes.

Joanquim Martí Mestre: *Processos fonètics catalans en el DECat de Joan Coromines. I. Metodologia, vocalisme i variació*. És sabut que Joan Coromines no pogué a dur a terme el que ell considerava el seu gran cim en la investigació lingüística diacrònica del català: la gramàtica històrica. Però en la seva immensa obra etimològica hi ha esparses informacions sobre gramàtica històrica tan importants, que, si es podien arribar a aplegar i sistematitzar, tindriem aquesta gramàtica històrica catalana que el mestre somnià. Aquest article de J. Martí Mestre contribueix d'una manera molt important a l'elaboració d'aquesta tasca. Hi tracta, a més dels processos fonètics vocàlics, que constitueixen la major part del treball, sobre aspectes metodològics de la fonètica històrica continguts en el *DECat*, així com sobre alguns fenòmens fonètics referents a la variació diatòpica, diastràtica i diafàsica de la llengua catalana. Acaba amb algunes aportacions de dades cronològiques sobre processos fonètics presents en aquest mateix diccionari. És un estudi a tenir molt present en endavant sobre gramàtica històrica catalana.

Xavier Mata Oroval: *De llatí PICA 'garsa' a català PIGA*. L'article presenta un exemple de la metodologia de la investigació etimològica que, a l'hora d'explicar l'origen i l'evolució semàntica dels mots, sovint ha de recórrer a una combinació d'arguments lingüístics i extralingüístics per explicar satisfactòriament els eventuais canvis de significat. Tracta d'explicar que el llatí *pica* 'garsa' és probablement l'origen de la nostra paraula *piga*. Hi planteja un seguit d'hipòtesis i paral·lismes que semblen afavorir aquesta proposta, malgrat la divergència semàntica dels dos termes.

Salvador Rabasa Sanchis: *El meu Coromines*. Testimoniatge personal de l'autor de com va conèixer Joan Coromines i en va esdevenir un admirador.

Vicenç M. Rosselló i Verger: *Els noms catalans dels rius segons Joan Coromines. Entre l'erudició i la saviesa*. L'autor de l'article tria una dotzena i mitja d'hidrònims dels rius que desemboquen a la Mediterrània per calibrar i comentar les idees de Coromines, tant pel que fa a l'etimologia com a l'etiologia, la seva perspicàcia, erudició i saviesa lingüística, a partir del que va incloure especialment a l'*Onomasticon Cataloniae*. S'ocupa d'un quants hidrònims antics: *el Besòs, Girona, la Muga, el Palància, el Tec, el Ter, la Tet, el Xúquer, l'Ebre, Gorgos, el Xaló*. Romans: *l'Agú, Cérvol, el Fluvià, el Francolí, el Llobregat, el Segura, Serpis*. Àrabs i catalans: *el Guadalaviar, el Vinalopó, el Millars, el Montnegre, la Sènia, la Tordera*.

Juan Sánchez Méndez: *La presencia de Hispanoamérica en la obra de Joan Coromines*. És important de poder disposar en una bona síntesi les mostres de l'interès que Joan Coromines dedicà a l'estudi dels americanismes en el seu *Diccionario crítico etimológico e hispánico*. La realitat americana va despertar un interès especial en Coromines quan s'establí a l'Argentina. Denominà aquesta realitat *indianorrománica*, per analogia a *galorrománica* o *iberorrománica*. Com a fonts de la seva investigació utilitzà: a) diccionaris generals d'americanismes; b) diccionaris i obres lexicogràfiques de provincialismes i barbarismes; c) revistes i butlletins de dialectologia de les diverses universitats hispanoamericanes; d) diccionaris i obres sobre indigenismes; e) obres lexicogràfiques antigues; f) diccionaris i vocabularis especialitzats, i g) obres literàries. En la seva obra apareixen els tipus americans següents: 1) Indigenismes (*canoa, chocolate, achura*). 2) Marinerismes (*playa, amarrar, virar*). 3) Regionalismes (*botar, fierro*). 4) Lèxic patrimonial adaptat (*acapillar, capujar*). 5) Preferències lèxiques (*bravo, pararse*). Més que l'evolució i la història de l'espanyol americà, Coromines tingué en compte la manera en què el romànic peninsular es manifestava en les parles americanes, de la qual cosa ens regalà abundoses pàgines sobre el que ell anomenà *indianorrománica*. J. Sánchez acaba el seu treball amb la bibliografia de Coromines sobre temes hispanoamericans o bé on apareix Hispanoamèrica.

Xavier Terrado i Pablo: *Escorcollant la Divina Comèdia amb ulls de toponimista*. L'obra de Dante pot ser una escola privilegiada per a l'aprenentatge del lèxic romànic. I és clar que aquest lèxic reapareix en la toponímia de tots els territoris de la Romània, també en el nostre. Terrado intenta il·lustrar-ho amb alguns exemples. També recorre comparativament a la versió catalana d'Andreu Febrer. Heus ací alguns des mots comentats: *erta, Schega / Scheia, fiumicello, turbo, co-ruscar, monumento, pertuggio*.

Ximo Gimeno: *Índexs lexemàtic i onomàstic*. Amb aquests índexs es clou aquest volum dedicat a Joan Coromines.

Antoni M. BADIA i MARGARIT i Joan SOLÀ (eds.): *Joan Coromines, vida y obra*, amb la col·laboració d'Ernest Rusinés, Madrid, Editorial Gredos, 2008.

Aquesta obra representa el colofó de l'*Any Coromines*. El 21 de març de 2005 es commemoraren els cent anys del naixement a Barcelona de Joan Coromines. A més, el 2 de gener de 2007 es compliren deu anys de la seva mort a Pineda de Mar. La Generalitat de Catalunya va decidir de potenciar l'organització d'actes de celebració d'aquest centenari, que, de fet, fou batejat amb el nom d'*Any Coromines*. Al gran nombre d'actes de tota mena, especialment en l'àmbit acadèmic (col·loquis, cicles de conferències, que tingueren lloc als territoris de parla catalana, a Espanya, a la resta d'Europa, a les dues Amèriques), s'afegia l'obra que presentem, redactada en castellà, i editada per la prestigiosa editorial Gredos de Madrid,

amb la pretensió que servís per a consolidar el coneixement del gran lingüista i perpetuar entre el públic culte i els especialistes els aspectes estimulants de la seva extensa producció.

El llibre és encapçalat per *Una introducció a la vida y la obra de Joan Coromines*, deguda a Antoni M. Badia i Margarit i Joan Solà, àmplia biografia del mestre, que posa sobretot en relleu tota la seva importantíssima formació científica i ressegueix l'elaboració de les seves grans obres.

En els darrers anys de la vida de Coromines i immediatament després de la seva mort es publicaren diverses obres d'homenatge i d'estudi de la seva obra. Badia i Solà recorden entre les més rellevants les tres següents:

Joan Coromines. Premio Nacional de las Letras Españolas, Barcelona, Anthropos / Ministerio de Cultura, 1990.

Josep FERRER i COSTA i Joan PUJADAS i MARQUÈS (ed.): *Joan Coromines, 90 anys*, Barcelona, Ajuntament de Pineda de Mar / Curial, 1995. [A més d'articles sobre Coromines, l'obra inclou un àlbum de fotos del personatge i homenatges gràfics de diversos artistes.]

Josep FERRER i COSTA i Joan PUJADAS i MARQUÈS (ed.): *Àlbum Joan Coromines*, Barcelona, Ajuntament de Pineda de Mar / Curial, 1997. [Inclou un extens àlbum fotogràfic familiar.]

Els responsables de l'obra que recensionem van dirigir i editar sengles cicles més especialitzats en la valoració de l'obra:

Joan SOLÀ (ed.): *L'obra de Joan Coromines*, amb la col·laboració de Narcís Grollera, Ernest Rusinés, Antoni Tobella, Sabadell, Fundació Caixa de Sabadell, 1999.

Antoni M. BADIA i MARGARIT (ed.): *Homenatge de l'IEC a Joan Coromines, en el centenari de la seva naixença*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2006.

Els editors esmenten també la publicació de les altres dues obres sobre Coromines recensionades abans: *Joan Coromines i la Filologia Romànica*, Bellaterra, UAB, 2008, i *Studia in honorem Joan Coromines*, Lleida, Pagès, 2007.

Amb totes aquestes obres, probablement podríem afirmar, sense gaire marge d'error, que tenim tot el més important que fins ara s'ha escrit sobre la vida i l'obra del gran lingüista.

Badia i Solà ens diuen que a la primera part de l'obra reproduïen alguns dels treballs dels esmentats cicles de la Fundació Caixa de Sabadell (S), de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) i de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), amb algun d'inèdit. Però no ens expliquen les raons que els han mogut a fer la selecció. Si els estudis triats es reproduïen sense canvis, duen *; si tenen algun retoc, duen **. Reproduïen vuit treballs de (S): Joan VENY, *Joan Coromines i la dialectologia catalana* [**S]; Alberto VÁRVARO, *Joan Coromines y la lingüística* [*S]; Francisco VILLAR, *Joan Coromines y los substratos prerromanos de la Península Ibérica* [*S]; Carmen BARCELÓ, *El mozárabe en la obra de Joan Coromines* [*S]; Federico CORRIENTE, *Los arabismos del iberorromance* [**S]; Mª Teresa ECHENIQUE, *La lengua vasca en la obra de Joan Coromines* [**S]; Joan PUJADAS i MARQUÈS, *Notas biográficas de Joan Coromines* [**S]; Josep FERRER i COSTA, *Bi-*

bliografia de Joan Coromines [*S] i *Bibliografia sobre Joan Coromines*. Dos de (IEC): José Antonio PASCUAL, *Sobre el Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* [*IEC]; Éva BUCHI, *Joan Coromines et l'étymologie lexicale romane* [*IEC]. Un de (UAB): Joseph GULSOY, *Joan Coromines, lingüista*. Un de publicat en un altre lloc: Philip D. RASICO, *Dues enquestes lingüístiques inèdites de Joan Coromines: Els termes de Cervera de la Marenda i de Portvendres* (publicat a *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, LV, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, ps. 173-196). Tres d'inèdits: Aitor CARRERA, *Joan Coromines i la toponímia aranesa*; Javier TERRADO PABLO, *El proyecto corominiano de un onomástico hispano*, i Carles MIRALLES, *Antígona i Joan Coromines*.

Per la seva enorme utilitat per als estudiosos cal remarcar les bibliografies de Josep Ferrer i Costa. La bibliografia de Coromines, recopilada amb tot d'escrupol, és classificada pels tipus d'aportacions. És la informació més completa i segura de què disposem actualment. La bibliografia sobre Coromines es publica per primera vegada d'una manera tan extensa.

La segona part d'aquesta miscel·lània recull una antologia de divuit articles de Coromines, sense justificar-ne tampoc la selecció:

Les relacions amb Grècia reflectides en el nostre vocabulari (1936).

Mots catalans d'origen aràbic (1936).

«*Dis Aup i Pirinèu*». A propòsit del «*Rätisches Namenbuch*» (1943).

Noms de lloc catalans d'origen germànic (1943).

Problemas del «Diccionario etimológico» (1947).

Duas etimologias portuguesas (1949).

Del Pidal de Don Ramón (1950).

Algunes lleis fonètiques catalanes no observades fins ara (1951).

D'alguns germanismes típics del català (1952).

Para la fecha del yeísmo y del lleísmo (1953).

Para la interpretación de las jarchas recién halladas (ms. G. S. Colin) (1953).

Sobre els elements pre-romans del domini català (1955).

Toponímia d'Andorra (1955).

Para el origen de algunos antiguos nombres de lugar castellanos de aspecto céltico (1958).

La survivance du basque jusqu'au bas moyen âge. Phénomènes de Bilinguisme dans les Pyrénées Centrales (1960).

Dos notas epigráficas (1973).

Sobre el origen de dos antiquísimos adverbios gallegos (1987).

Carta que Joan Coromines va dirigir a Jorge Semprún, ministre de Cultura, amb motiu de ser-li atorgat el Premio Nacional de las Letras (1989).

L'obra es clou amb uns útils índexs de la primera part, onomàstic, de paraules i de llengües, deguts a Ernest Rusinés.

L'epistolari de Joan Coromines: apunts d'història de la llengua per carta

En aquest panorama, s'anuncien totes les publicacions de la Fundació Pere Coromines que fan referència a la correspondència de Joan Coromines. Alhora s'assaja una possible lectura transversal a través de la correspondència de l'illustre filòleg a partir de la qual podem espigolar informació clau per a la història de la llengua catalana i, en concret, per al model de llengua de la segona meitat del segle xx.

La Fundació Pere Coromines va tenir una gran iniciativa quan va decidir d'anar publicant tots els epistolaris de Joan Coromines a través de dues persones incansables que han editat fins ara tretze volums de la sèrie (el primer dels quals amb Joan Ferrer): Josep Ferrer i Joan Pujadas. Joan Coromines guardava escrupolosament tot el que rebia, igual que també guardava en còpia tot el que enviava en mecanoscrits. La correspondència de Joan Coromines estava ben conservada, però en alguns casos no era prou completa. Val a dir que encara ens fem creus no tan sols de la quantitat de cartes que va poder escriure un home acarnissat amb la tasca titànica de redacció dels seus diccionaris (SOLA, 2005: 7), sinó de la qualitat de la seva prosa.

Fins ara han sortit a la llum: el volum de Fabra (*Pompeu Fabra i Joan Coromines: la correspondència dels anys de l'exili*, 1998, amb 6 cartes de Fabra i 9 de Coromines, a més de la correspondència amb Ferran Rahola i l'edició de dues cartes inèdites més de Coromines publicades a la «Revista de Catalunya», núm. 208 (juliol-agost 2005), sota el títol de *Dues cartes inèdites de Joan Coromines a Pompeu Fabra*); el volum de Moll (*Epistolari Joan Coromines & Francesc de Borja Moll*, 2000, amb 114 cartes de Moll i 107 de Coromines d'entre 1933-1980); el volum de Pla (*Epistolari Joan Coromines & Josep Pla*, 2001, amb 4 cartes de Pla i 8 de Coromines d'entre 1961-1974); el de Fuster (*Epistolari Joan Coromines & Joan Fuster*, 2002, amb 14 cartes de Fuster i 22 de Coromines d'entre 1955-1991); el de Riba (*Epistolari Joan Coromines & Carles Riba*, 2002, amb 13 cartes de Riba i 28 de Coromines d'entre 1928-1960); el dels exiliats d'Amèrica, Nadal i Artís, (*Epistolari de Joan Coromines amb exiliats catalans d'Amèrica: Hipòlit Nadal i Mallol i Avel·lí Artís Balaguer*, 2003, amb 14 cartes d'H. Nadal i 6 de Coromines d'entre 1941-1970); el de Sales (*Epistolari Joan Coromines & Joan Sales*, 2004, amb 88 cartes de Sales i 29 de Coromines d'entre 1946-1983); el de Josep M. de Casacuberta (*Epistolari Joan Coromines & Josep Maria de Casacuberta*, 2005, amb 102 cartes d'entre 1926-1981); el de Manuel Sanchis Guarner (*Epistolari Joan Coromines & Manuel Sanchis Guarner*, 2006, amb 28 cartes de Sanchis i 46 de Coromines d'entre 1935-1974); el de Pere Coromines (*Epistolari Joan Coromines & Pere Coromines*, 2006, amb 318 cartes d'entre 1925-1939); el de Ramon Menéndez Pidal (*Epistolario Joan Coromines & Ramón Menéndez Pidal*, 2006, amb 47 cartes de Coromines i 46 de Ramon Menéndez Pidal); el de Nicolau d'Olwer (*Epistolari Joan Coromines & Lluís Nicolau d'Olwer*, 2008, amb 44 cartes, 21 de Coromines i 23 d'Olwer), i finalment el de Francesc Cam-

bó (*Epistolari Joan Coromines & Francesc Cambó. La gènesi de la «Miscel·lània Fabra»*, 2008, amb l'aportació de 80 cartes noves de Coromines, 18 de Francesc Cambó, 9 de Rafael Patxot i 2 de Ramon de Fortuny i 4 de Ramon Girona de l'Agrupació d'Ajut a la Cultura Catalana, 3 de la Impremta Coni, 20 de diversos col·laboradors, i 48 de varis).

Donada la gran categoria de tots aquests interlocutors i el seu gran domini de la llengua catalana, exceptuant l'epistolari amb Ramon Menéndez Pidal (juntament, és clar, amb el domini de la llengua per part de Joan Coromines), totes les cartes que configuren aquest corpus representen un punt clau en la història de la nostra cultura i en concret de la història de la llengua, sobretot a partir de la darrera dictadura. Aleshores la duríssima realitat diària no es reflectia a la premsa. Alhora, és la darrera expressió d'un gènere literari important, el gènere epistolar, que actualment està condemnat a la desaparició. La lectura transversal de tots aquests epistolaris ens obre moltes finestres a partir de les quals podem tenir accés a les millors fonts escrites per tots aquests personatges de primer ordre en la història de la cultura. Josep Ferrer proposava una lectura transversal dels episodis més punyents de la història de la llengua contemporània que consistia en tots els episodis que envoltaven tres grans temes (gairebé tabús) com són: la conferència de Francesc de Borja Moll a Barcelona el 1954 sobre «els dos diccionaris»; la segona edició del *Diccionari de Fabra*; finalment, el model de llengua de la segona meitat del segle XX (FERRER I PUJADES, 2006:121-142). Tot seguit anirem desgranant aquests grans temes.

La conferència sobre «els dos diccionaris»

Francesc de Borja Moll va ser l'encarregat de completar i culminar la tasca eminentment científica del projecte lexicogràfic endegat pel seu mestre, Antoni Maria Alcover. Amb només nou anys, el 1912, Moll coneix mossèn Alcover. Hi entra en contacte el 1917 quan aquest desembarca a Menorca per fer-hi una enquesta filològica. Moll estudiava al seminari i era el lletraferit escollit per passar l'enquesta de mossèn Alcover. Moll, aleshores, era un jove tímid, somiador, dibuixant i un enamorat de les campanes. El 1920 Moll abandona el seminari de Ciutadella i el dia de Sant Esteve, se'n va de Ciutadella fins a Alcúdia amb el vaporet «Ciudadela» —de malnom «sa sabateta» de petit que era—, d'allà fins a Poble amb automòbil públic i d'allà fins a Ciutat amb tren. Només li quedava presentar-se al carrer Sant Bernat número 5, que era on s'havia establert mossèn Alcover. El 1921, un cop abandonat el seminari i descartada la seva vocació sacerdotal, va passar a incorporar-se al projecte en un moment que poca gent hagués triat, tenint en compte l'opinió pública del Principat. El 1924 ja treballa colze a colze amb mossèn Alcover en la redacció d'articles. El 1925 mossèn Alcover compra una impremta per treballar-hi. Moll tirà endavant aquest projecte fins i tot a partir de la mort de mossèn Alcover. Es tractava d'una obra amb centenars

d'illustracions i uns 160 mil articles. El 1932, amb 28 anys, emprèn l'aventura editorial de l'obra. Ràpidament va refer les relacions amb el Principat i amb l'IEC per recuperar la confiança i el suport econòmic necessari per acabar de tirar endavant el projecte. Aquí és on va destacar Joan Coromines, que donà a Moll un suport incondicional en tot moment. Un suport incondicional excepte en un detall: el títol del Diccionari. Vegem la carta de Joan Coromines el 2-7-1933 (FERRER I PUJADAS, 2000: 60-61):

«És clar que, com a tot romanista, desitjo que la publicació del *Diccionari Alcover* continuï: ara, adoptant l'ortografia comuna desapareix una de les dues reserves que comportava la meua simpatia per l'esforç de vostè. L'altre es refereix al títol oficial de l'obra; i dic *oficial* perquè de fet tothom la coneix per *Diccionari Alcover*, i això no solament en les converses sinó també en el text dels treballs científics, mentre que l'altre nom no apareix sinó en les citacions bibliogràfiques, en què hom s'até escrupolosament al títol inscrit en la portada del llibre. Ja veu doncs que no trobo vàlida la seva principal objecció al canvi de títol: si creu que no alterarà la unitat de l'obra el canvi d'ortografia, que suposa una modificació del text, reconegui que menys ho farà l'abolició d'un títol que ja de fet no es deia. I aquest títol és inacceptable per a tot amador de la nostra llengua i per tant de la seva unitat, perquè, diguin el que vulguin, *Diccionari català-valencià-balear* només pot significar diccionari de les llengües catalana, valenciana i balear: en el títol d'un diccionari només es posa com a adjectiu el nom de la llengua i no el dels països que la parlen; si no, citi'm un diccionari austro-alemany o angloamericà. Repugna, aquest títol, a tot catalanista pel seu vici d'origen com a suggerit per persona desafecta a les nostres coses (o imaginat per plaure-li, que és igual), i per ésser contradictori de tota la campanya de preparació de l'obra, que es va fer sota la bandera de la unitat de la llengua, la qual cosa fa que sigui una veritable decepció feta a la major part dels seus antics col·laboradors. La solució que ja li ha estat indicada, em penso, per gent de més autoritat, és l'única justa: per fugir d'aquest títol injustificable i com a homenatge al tresor d'entusiasme i de treball amb què hi contribuí el seu veritable mestre, l'obra s'hauria de titular *Diccionari Alcover*.»

La Secció Filològica de l'IEC presidida per Fabra nomenà Francesc de B. Moll membre corresponent de l'IEC el 1936, però no en serà numerari fins al 1961, amb Manuel Sanchis Guarner, gràcies a l'elecció promoguda per Coromines. El 1937, per culpa de l'esclat de la Guerra Civil, es va haver d'interrompre aquest gran projecte de publicació del *Diccionari català-valencià-balear* quan estava pel fascicle 39 del tercer volum, i no es va reprendre fins al 1949. En aquest període, Moll amb l'ajut de molts altres patriotes d'arreu de les contrades de parla catalana, es va encarregar de difondre col·lectivament aquest diccionari, va crear una Comissió Patrocinadora, una Lliga de protectors i secretaris de Mallorca, Barcelona i València de l'Obra del *Diccionari català-valencià-balear* amb la intenció i el projecte de reunificar el símbol de la unitat lingüística disgregada per aquell nom. Coromines es posà en contacte amb Carles Riba essent professor de Chicago, ja des de l'any 1946, i havent estat un any a Nova York gaudint d'una

beca de la Fundació Guggenheim per a la preparació del *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. Finalment, Coromines va ser fet membre adjunt de la Secció Filològica de l'IEC l'any següent, el 21-1-1950. No oblidem que Coromines fa propaganda del DCVB a les universitats americanes, ja el 21-9-1950 (FERRER *et al.*, IX, 2006: 43). Coromines tornarà a posar els peus a Catalunya després de la Guerra Civil pel maig de 1952. A partir d'aleshores i fins a la seva jubilació l'any 1967 com a *full professor* de la Universitat de Chicago, quan es reincorporà definitivament a Catalunya, Coromines pogué concentrar la docència a la universitat i passar cada any un semestre a Catalunya fent enquestes per al *Diccionario etimológico i complementari de la llengua catalana* i per a l'*Onomasticon Cataloniae* (FERRER *et al.*, 2006: 121-142).

Paral·lelament a les tensions i les intrigues que envoltaven el *Diccionari* de Fabra, Moll va fer a Barcelona una conferència que causà força rebombori. Era el 20-5-1954 a la seu de la Caixa de Jubilacions i Subsidis del carrer Aragó, dins els actes de l'Obra del Diccionari. En aquesta conferència, Moll responia de manera expeditiva a uns quants rumors, alguns dels quals eren d'una mala intenció salvaguardada per la ironia i d'altres d'una indiscreció declarada, en contra del *Diccionari català-valencià-balear* (que aleshores encara estava en vies de publicació). D'aquesta polèmica només F. de B. Moll en fa esment en les seves memòries, però, per exemple, alguns fragments del prefaci de Carles Riba a la segona edició del *Diccionari general de la llengua catalana* de Pompeu Fabra no s'entenen si no es té en compte aquest context. Aquesta polèmica va anar lligada a la confrontació comercial —hem de tenir en compte que al cap de poc (setembre de 1954) ja apareixeria als aparadors de les llibreries la nova edició del *Diccionari general de la llengua catalana*, de Pompeu Fabra, amb el vistiplau de l'IEC—, discutia en el fons quin havia de ser el model de llengua literària —que era el terme que s'usava aleshores per referir-se a la llengua estàndard— que s'havia d'usar, quin havia de ser el tipus de llengua, prou ample, sense arribar a ser disgregador, que calia per tal que tots els parlants i escriptors dels Països Catalans s'hi sentissin còmodes. Hem de situar ja aquesta polèmica a la carta entre Joan Fuster i Riera i Llorca el 18-2-1954 (FERRER *et al.*, 1993: 332):

«Després, vam tocar —n'havíem quedat set o vuit— el tema de la llengua; ja pots imaginar-t'ho: el problema de la llengua de valencians i mallorquins. Riba estava irritat amb els mallorquins —jo, càndid de mi, em pensava que Riba no s'irritava—, per certs excessos dialectalitzants: acabàrem coincidint que la meua posició era la més equànima i discreta [...]»

Però observem si n'és d'interessant la carta que envia Coromines a Riba el 14-10-1954, on puntualitza que cap dels dos extrems de les concepcions és salutable pel que fa a la unitat de la llengua: cal doncs, la unitat de la llengua de fons, per davant de tot i de tothom, fins per sobre de minúcies d'execució (FERRER *et al.*, IV, 2002: 129-130):

«Quant a l'aspecte lingüístic de la discussió, l'aspecte de *llengua* literària, en això sembla que tot estant d'acord amb el seu judici general, no hi coincideixo ben bé. He atenuat, però, algunes de les meves expressions, en la carta a En Moll, que toquen la qüestió de *Raixa*. I explicat això, cuito a dir-li que parlar de "cisma" per l'estat actual de la controvèrsia em sembla exagerat, i àdhuc molt exagerat. Em sembla que és deixar que els arbres ens privin de veure el bosc. I quin bosc, o quina boscuria!

En l'essencial En Moll coincideix amb nosaltres. I si bé no hi coincideix del tot, jo tampoc no coincideixo ben bé del tot amb vostè. Sóc lleial i he de dir-ho. Però ¿no és evident, tant per vostè com per a mi, que discrepem només en petits matisos o bé en minúcies? Val la pena d'inflar les minúcies addicionals en què el grup Moll se separa de nosaltres, fins a fer-ne una qüestió fonamental? Em sembla clar que no. Si es pretengués que el català tingués un uniformisme monolític a la manera del francès, aleshores sí que hi hauria una discrepància essencial. Però ningú no ho pretén.

S'ha acabat, em diu allò de "puix parla en català, Déu li do glòria". Em sembla que l'entenc bé, i si és així hi estic d'acord. Sempre he batallat per anorrear aquells que interpretaven aquella divisa en el sentit de "com que és català, ja pot anar", i aquells que reclamaven el tristament famós "no ve d'un pam" com un privilegi per a la seva catalanitat. Amb aquests no hi transigirem mai, perquè si hi transigíem deixaríem d'ésser qui som.

Però és clar que un poble que adoptés el principi de tractar els seus amics i aliats amb el mateix rigor que els seus enemics mortals, o els seus fidels i entusiastes amb la mateixa severitat que els trànsfuges i renegats, seria un poble suïcida, i en les nostres circumstàncies simplement no seria un poble viable. Fóra alarmant una posició que ens obligués a barallar-nos amb els qui continuen publicant en català, i que ho arrisquen tot per a fer-ho, només perquè discorden de nosaltres en certs matisos, i que ens conduís a estar d'acord amb un senyor que ocupa les nostres antigues càtedres universitàries i ho publica tot en llengua forastera, com B, o amb un altre que ocupa llocs de confiança dels nostres enemics i publica crítica literària i erudició en foraster, com D, o amb un que treballa activament per suprimir-nos des de les posicions d'influència que ocupa, que nega als seus fills l'aprenentatge de la nostra llengua, i ho publica tot, (àdhuc a l'estranger) en l'altra, com R. Aquests senyors i els de la seva mena no discuteixen mai les nostres normes lingüístiques, i si àdhuc algun d'ells es posa a la nostra banda quan algú altre les discuteix, això no li costa gens i no ens interessa perquè ells no usen mai la nostra llengua.»

El cas és que Moll acabava la seva conferència amb les paraules següents:

«El que fa perillar la unitat de la llengua no és l'ús de paraules dialectals, que són el fruit de la mateixa llengua; el que fa perillar la unitat és el prurit d'imposar un motllo unitari a tothom i no respectar la personalitat dels escriptors comarcals, que tenen perfectíssim dret a matisar els seus escrits amb mots i formes de les seves regions respectives. Així s'atura l'enriquiment del lèxic i al mateix temps es fomenta el divorci dels escriptors i lectors regionals, s'aconsegueix que es retreguin d'escriure i llegir en català, i es fa, a la llarga, una labor de disgregació, tota contrària de la unitat en nom de la qual es parla. I quan alludeixo a les comarques, no vull referir-me únicament a València i a les Illes, sinó a les mateixes regions del Principat; perquè és un fet innegable que en la política catalana s'ha tingut molt poc respecte als valors

de Lleida, de l'Empordà, del Camp de Tarragona i d'altres comarques poc o molt allunyades de Barcelona.

Els problemes del llenguatge, i més concretament del lèxic, han de tenir la solució escaient en els dos diccionaris: en un diccionari de criteri exhaustiu que aporti tots els materials, i en un diccionari normatiu que vingui després d'aquell i que n'aprofiti tot allò que no sigui barbarisme innecessari, arcaisme ja superat o simple variant local. I la labor pràctica del qui prepari el diccionari normatiu ha de consistir en tenir una major tolerància per a les paraules comarcals, sobretot per a les que bons escriptors ja han usat literàriament.

Jo espero confiat el dia que l'Institut d'Estudis Catalans, amb els seu ben guanyat prestigi i amb la garantia dels noms il·lustres que figuren en la llista dels seus membres, ens doni el diccionari normatiu, ben fonamentat en la coneixença de totes les aportacions precedents, i en el qual figurin els mots catalans, no com una relació d'indultats del rigor acadèmic, sinó com un exponent de la riquesa exuberant de la nostra llengua, sia quina sia la regió on es parli, perquè sempre hem proclamat i proclamarem que allà on es parla català, per lluny que sigui, batega l'autèntic esperit de Catalunya.»

La segona edició del Diccionari de Fabra

Aquest apartat fa referència a un dels moments més delicats de la història de la llengua de mitjan segle xx i, per tant, contemporània. Ens trobem a la segona edició del *Diccionari general de la llengua catalana* feta el 1954 en circumstàncies de semiclandestinitat i a ombres de la dictadura franquista. Es tractava de l'última peça clau per enllestir el que Fabra (en el discurs com a president dels Jocs Florals del 1934) havia anomenat la «grossa tasca» —encara per fer— en matèria de normativització lingüística que pretenia equiparar la llengua catalana a les altres llengües que gaudien de plena oficialitat (i només en casos molt específics i particulars de cooficialitat) i que no estaven perseguides amb intransigència. El 1932 s'havia publicat el *Diccionari general de la llengua catalana* de Pompeu Fabra, però era una publicació amb plena consciència d'una revisió relativament propera. Fabra hi seguí treballant amb Joan Coromines, que era d'una generació més jove, però que ja des de 1930 va ser nomenat auxiliar de les oficines lexicogràfiques de l'Institut. Allà va ser on Coromines va rebre el mestratge de Josep Maria de Casacuberta i de Pompeu Fabra, de qui aprengué la necessitat de conjuminar l'amor a la terra i el treball de camp amb el rigor de l'anàlisi lingüística, i amb qui va participar d'una obra de planificació lingüística —d'una política de la llengua inserida en un context d'una política de construcció nacional— que s'emmarcava en un projecte nacional de sobirania lingüística de la llengua catalana. Un cop Fabra va considerar que el deixeble ja havia superat el mestre, li cedí la plena autoritat intel·lectual en el camp de la normativa (vegeu les entrades CABELL II, 368b1-7 i CERVO II, 689a34-44 del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* a més de FERRER I PUJADES, 2006:121-142). Fabra va morir el 1948, però fins aleshores tot el que feia referència a la revisió del seu diccionari es

va decidir conjuntament entre ell i Joan Coromines. A partir del 1939 tot l'IEC (tant les oficines com la institució) va quedar desmantellat i expropiat, i la majoria del seus membres van haver de subsistir clandestinament a l'exili, per bé que n'hi hagués que tornessin a Barcelona al cap de poc temps. En moments com aquests, quan s'intenten reprendre les institucions a la clandestinitat, és quan es planteja la reedició del *Diccionari* de Fabra. Després d'haver recuperat els permisos necessaris, cap a 1954, va ser quan es va decidir de procedir a l'execució d'aquesta 2a edició del *Diccionari* de Fabra, que va resultar una font de conflictes entre diferents tendències culturals de tots els membres que hi estaven implicats: entre els intel·lectuals del país i els intel·lectuals exiliats i entre els intel·lectuals de Barcelona i els d'altres territoris. El cas és que Coromines no formà part de l'IEC fins al 1950, que serà quan l'en faran membre adjunt. És l'any que també fan president de la seva Secció Filològica Carles Riba i Coromines es troba encara a l'exili. Les esmenes i modificacions legítimament pactades entre Fabra i Coromines resulten només parcialment incorporades i, en part, substancialment silenciades en aquesta nova edició del *Diccionari* de Fabra. Hi havia qüestions gramaticals que Fabra havia deixat en dubte i que Ramon Aramon, secretari de la Secció Filològica de l'IEC, juntament amb altres correctors de l'editorial Selecta, havien resolt de manera purista. Això ja va significar tot un gest de desautorització legal i intel·lectual en la tasca d'aquesta 2a edició del *Diccionari* de Fabra a càrrec de Coromines (FERRER *et al.*, XII, 2008: 69-71, 80-81, 99-104). Per tant, potser és de rigor que tinguem en compte tots aquests precedents a l'hora de judicar la següent valoració: «És una edició diferent, amb una tasca minuciosa i excel·lent de posada al dia; minuciosa i excel·lent, malgrat algunes reaccions enfurismades» (MUNTANER, 2008: 38). Hem de tenir present que Joan Coromines es va saber sempre deixeble de Pompeu Fabra gràcies a la legitimació d'aquest (FERRER *et al.*, XIII, 2008: 140). Dins l'epistolari entre Joan Coromines i Francesc Cambó, es pot seguir de ben a prop com Coromines, malgrat les dificultats de l'exili i de la dictadura porta a terme la «Miscel·lània Fabra» en memòria del seu Mestre. En la nova presidència, Carles Riba va fer prou elogis de Fabra, tot i que hi va prendre un distanciament ideològic significatiu. Va assumir també la crítica literària. Al llarg dels anys cinquanta, la relació entre Coromines i Riba tindrà com a escenari preponderant l'Institut d'Estudis Catalans i el tracte més intens serà justament el 1954 arran de la polèmica suscitada per la premsa amb què es va enllestir la reedició, ja denunciada per Coromines, i que Riba justificava al·legant la conjuntura del país. A més, encara va provocar molta més tensió el resultat d'una sèrie de propostes de Coromines a propòsit dels mots *viuda*, *pendre* i *racó* (que van resultar, certament, poc escoltades) que no va poder defensar personalment (ja que es trobava a Chicago) i va haver de defensar únicament a través d'informes.

Pel que fa a *viudo*, per exemple, Coromines s'esforçà molt per fer-lo entrar amb tots els honors al Diccionari de l'IEC, en lloc de *vidua* i *vidu*, que Fabra havia preferit en el *Diccionari general de la llengua catalana* i que era defensat reiteradament pels puristes. Va proposar repetidament la seva acceptació als com-

panyes de la Secció Filològica, sense èxit fins al 1961, en què segurament tingué el suport de Moll i Sanchis Guarnier, tot just incorporats a la Secció Filològica i partidaris també de *viuda*. Però el terme no fou acceptat en lloc de *vídua*, sinó com a forma secundària d'aquesta, i tingué poca difusió. En el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* es proposa resoldre definitivament la qüestió i, després de donar per bo el que en diu *AlcM*, hi afegeix una quantitat aclaparadora de documentació que li permet dir: «esperem que no s'insistirà més en el restabliment impossible, gratuït i sense raó, de la forma cultista *vídua*, en perjudici immotivat de la que fou sempre la catalana autèntica». Per a més informació vegeu les entrades BOLA II, 62b12-42 i VIUDA IX, 331b10-26.

També cal destacar les desavinences que ja hi havia entre Coromines i el llavors secretari de la Secció i de l'IEC, R. Aramon, que era el responsable que les propostes de Coromines no haguessin estat prou ateses i a qui Coromines acusà de fer-li el buit. Però la gota que va fer vessar el got va ser la discrepància entre Coromines i Riba pel fet que aquest afirmés en el pròleg que Fabra gaudia d'uns coneixements literaris moderats, o concretament «que la curiositat literària [de Fabra] hagués mai passat gaire de la mesura mínima exigible en l'*honnête homme*». Això va encendre Coromines, que després de dedicar un retrat a l'insigne lingüista dins *Lleures i converses d'un filòleg* escriurà que «això és un error enorme, és d'una falsedat radical, i més sorprenent encara en la ploma d'un home il·lustre que l'hauria hagut de conèixer millor». A més, presentà la dimissió de la Secció Filològica de l'IEC (que per sort, finalment, no dugué a terme). Això va fer que sempre es mantingués com a membre adjunt de l'IEC. Coromines, a més, no participà pràcticament en la reedició del diccionari per diversos factors de caire més personal (FERRER *et al.*, XII, 2008: 155-156). Tots aquests episodis es poden seguir de molt a prop gràcies a la correspondència entre Joan Coromines i Lluís Nicolau d'Olwer. En aquest volum podem comprovar que Coromines era partidari que l'IEC adoptés una posició molt més activa i oberta en qüestions de llengua (FERRER *et al.*, XII, 2008: 62-69). També és interessantíssim, alhora que complex, el clima de crispació entre Joan Coromines, Carles Riba i R. Aramon (FERRER *et al.*, XII, 2008: 134-138, 152-153) per les engires d'entre 1953 a 1957.

Així doncs, dins d'aquest context tan aferrissat, haurem d'entendre les referències directes a les llistes de Fabra (COLOR II, 841a30-34, CUIDAR II, 1090a55-1090b3), les al·lusions directes a Aramon i companyia (PONDRE VI, 687a25-687b18), així com també les indirectes (PLOR VI, 540a28-35), a les esmenes de Fabra al diccionari (CERT II, 684a40-49), fer-nos el càrrec que els plats trencats de la proposta de *pendre* els paga més A. M. Alcover que no l'Institut o bé l'Institut en temps de Fabra (PENDRE VI, 414b41-415b41 i SOLA, 1990: 63-90). En aquest context hem de saber situar la importància que fa prevaler Coromines a alguns dels judicis que provenien directament de Fabra i d'ell mateix, ja fossin provinents de la seva pròpia correspondència (DIGNE III, 132b54-133a7) o bé d'informacions de Ruyra i Riba aprofitades per Fabra a la primera edició del *Dic-*

cionari de Fabra de 1932 (DUBTAR III, 215a3-18, ENLLEIR-SE III, 368b24-26 i DUR III ,221a11-32).

El model de llengua de la segona meitat del segle XX

A través de les cartes de Joan Coromines hem pogut resseguir els aspectes de la seva biografia que conformen la seva formació lingüística, la crònica de la Catalunya republicana i moderna en el si d'una família barcelonina, la crònica d'un jove en formació, d'un llarg i feixuc exili i d'una vellesa reclosa —entre molts altres aspectes. Una anàlisi aprofundida del model de llengua de la segona meitat del segle XX, doncs, no tan sols no pot obviar els textos escrits les primeres dècades sinó que també n'ha de donar comptes. És perfectament possible fer una lectura transversal d'aquestes cartes de Coromines passant per sobre d'alguns aspectes que han estat determinants i claus pel que fa al model de llengua. Vegem com ja el 29-1-1926 Coromines parlava de l'ús del *doncs* causal (FERRER *et al.*, X, 2006: 148).

«La Carme no fa pas faltes d'ortografia, com li diu la Maria, però sí de construcció, que són més greus: que procuri assabentar-se de què és el *doncs* causal i que no l'usi més perquè és terriblement lleig i en la seva carta n'hi havia dos o tres. Però la qüestió és que m'escriguí, amb faltes o sense.»

Sobre la caiguda de preposició el 20-2-1926 (FERRER *et al.*, X, 2006: 178):

«Jo em pensava que aquesta qüestió dels grups *de que, en què, a què* ja era resolta. És una regla general de la sintaxi romànica (i també de la germànica) que quan un verb té per complement tota una oració introduïda per *que*, es prescindeix de les preposicions que l'acompanyen en altres casos. Així en francès: *Je suis sûr que personne n'est venu*, en italià *Sono sicuro che nessuno è venuto*. En català antic no hi ha cap exemple de l'altra construcció: una ullada al llibre d'En Par l'en convencerà. En català d'avui (parlo del català *espontani* o sia del de les persones que no saben el castellà siguin de Barcelona o de fora) és també aquesta la regla. És només el castellà que amb la seva natural propensió a l'enfarfec s'ha permès aquest contrasentit de fer precedir una conjunció (*que*) per una preposició (*de*, etc) que equival a fer-la *declinable*, contràriament a totes les llengües del món, que no declinen més que els *noms*. Ben entès que parlo de *que* (conjunció) no de *què* (pronomen relatiu). El darrer *que* s'escriu i es pronuncia diferent, com a *nom* que es pot declinar; així en una frase com *hi ha casos en què...*, l'*en* no sols és lícit sinó necessari (amb tot i que el Pare el posa entre parèntesis en la seva carta) per tal com es refereix a *casos* i no és un pronomen.»

Sobre els models de llengua del primer i segon terç del segle XX, el 15-12-1928 (FERRER *et al.*, X, 2006: 453-454).

«Hem començat ja la lliçó recíproca planejada amb el professor Steiger. Ell m'ensenyava àrab d'Espanya i jo li ensenyava català. Un altre dia els parlaré d'aquest

home, políglota formidable que (a part dels seus coneixements lingüístics) sap parlar correctament prop d'una vintena de llenguatges. Ara vol afegir-hi el català, que vol aprendre, no per llegir-lo sinó també per parlar-lo. Com a llibre de lectura no hem trobat ací més que les obres d'En Ruyra, que no em satisfan del tot perquè jo voldria ensenyar-li el bon català corrent parlat a Barcelona i el llenguatge d'En Ruyra és excessivament ric de termes, de vegades artificiosos i amb un lleuger colorit dialectal. Jo voldria fer-li llegir un autor que escrigui en pur barceloní que al mateix temps sigui perfectament correcte i en bona ortografia i bon estil. Si no em toques-sin de tant a prop els llibres del Pare, que reuneixen més que cap altre aquestes condicions, foren els més indicats, però aquest senyor (com veuran en una altra carta) no em mereix prou confiança per a donar-li aquesta prova de franquesa, que podria ésser presa per un acte de propaganda.

Per aquells fins, res menys apropiat que En Carner, per exemple, que donaria una idea irreal i arbitrària del català; no queda gairebé sinó En Soldevila, però preferiria un autor de més mèrit per a mostrar-lo a un estranger. Si al Pare se li n'acut algun, que em faci el favor d'escriure-m'ho de manera que ho tingui el dissabte, primer dia de classe, així ell s'ho podria fer venir pel seu llibreter.»

Podem trobar-hi també articles especialitzadíssims que opinen sobre lexicografia el 9-7-1935 (*Epistolari Joan Coromines & Francesc de Borja Moll*, p. 79) i el 9-5-1956 (*Epistolari Joan Coromines & Carles Riba*, ps. 168-170); també sobre morfologia el 16-2-1964 (*Epistolari Joan Coromines & Francesc de Borja Moll*, ps. 406-409); sobre sintaxi, el 16-2-1964 (*Epistolari Joan Coromines & Francesc de Borja Moll*, ps. 410-411); finalment, sobre fonètica, el 25-12-1949 (*Epistolari Joan Coromines & Manuel Sanchis Guarner*, p. 28). Es tracten també qüestions particulars, com les que susciten *per i per a* el 20-3-1964 (*Epistolari Joan Coromines & Francesc de Borja Moll*, p. 417 i *Epistolari Joan Coromines & Joan Sales*, ps. 173-174) *recó i racó* el 30-8-1954 (*Epistolari Joan Coromines & Carles Riba*, p. 117), *vídua* el 14-10-19 (*Epistolari Joan Coromines & Carles Riba*, p. 133), *sòmies i somiar* el 8-4-1974 (*Epistolari Joan Coromines & Josep Pla*, ps. 84-86), etc.

Podrem trobar-hi, encara, algunes reflexions, puntualitzant la feina dels autors i la feina dels gramàtics tot parlant —indefectiblement— de Joan Sales el 4-10-1958 (*Epistolari Joan Coromines & Carles Riba*, ps. 179-182); alguns temes importants de la reunió amb els escriptors 4-10-1958 (*Epistolari Joan Coromines & Josep Maria de Casacuberta*, ps. 98-100); una discussió sobre la teoria de la llengua nacional el 10-4-1959 (*Epistolari Joan Coromines & Joan Sales*, p. 231) i el 22-9-1959 (*Epistolari Joan Coromines & Joan Sales*, ps. 268-269), o finalment una discussió sobre el criteri disgregador del nomenclàtor valencià, el 21-9-1964 (*Epistolari Joan Coromines & Josep Maria de Casacuberta*, ps. 169-170). També converses sobre Emile Zola amb Joan Sales el 4-10-1958 (*Epistolari Joan Coromines & Joan Sales*, ps. 174-175), sobre Stendhal el 7-2-1959 (*Epistolari Joan Coromines & Joan Sales*, ps. 222-223), o, finalment, sobre com l'ús dels registres lingüístics no ha de renyir amb un model de llengua moderna el 22-9-1959 (*Epistolari Joan Coromines & Joan Sales*, p. 270).

Tots aquests judicis, que explorem més a fons en un treball de recerca que és ara en curs de realització, ens marquen —encara que sigui de manera força discontinua— una sèrie de trets que, ajuntats, poden anar conformant i redibuixant un seguit de peces clau per acabar d'investigar els buits del trencaclosques de la història de la llengua: una història de la llengua força silenciosa, que sovint ens ha esquinçat i desfigurat la immediatesa ombrívola d'aquest nostre passat.

ROBERT GÓMEZ-TEN

BIBLIOGRAFIA

- COROMINES I VIGNEAUX, Joan (1980): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Edicions Curial, 10 vol.
- FERRER, Josep i Joan PUJADAS (2006): *Entorn de l'epistolari de Joan Coromines*, dins *Homenatge de l'IEC a Joan Coromines, en el centenari de la seva naixença*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans; «Biblioteca filològica», LVII, ps. 121-142.
- FERRER, Josep i Joan PUJADAS (ed.) (1993): *Epistolari Joan Fuster i Vicenç Riera Llorca*, Barcelona, Edicions Curial.
- FERRER, Josep i Joan PUJADAS (ed.) (1998): *Pompeu Fabra i Joan Coromines: la correspondència dels anys de l'exili*, Barcelona, Edicions Curial, vol. I.
- FERRER, Josep i Joan PUJADAS (ed.) (2000): *Epistolari Joan Coromines & Francesc de Borja Moll*, Barcelona, Edicions Curial, vol. II.
- FERRER, Josep i Joan PUJADAS (ed.) (2001): *Epistolari Joan Coromines & Josep Pla*, Barcelona, Edicions Curial, vol. III.
- FERRER, Josep i Joan PUJADAS (ed.) (2002): *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba*, Barcelona, Edicions Curial, vol. IV.
- FERRER, Josep i Joan PUJADAS (ed.) (2002): *Epistolari Joan Coromines & Joan Fuster*, Barcelona, Edicions Curial, vol. V.
- FERRER, Josep i Joan PUJADAS (ed.) (2003): *Epistolari de Joan Coromines amb exiliats catalans d'Amèrica: Hipòlit Nadal i Mallol i Avellí Artís Balaguer*, Barcelona, Edicions Curial, vol. VI.
- FERRER, Josep i Joan PUJADAS (ed.) (2004): *Epistolari Joan Coromines & Joan Sales*, Barcelona, Edicions Curial, vol. VII.
- FERRER, Josep i Joan PUJADAS (ed.) (2005): *Epistolari Joan Coromines & Josep Maria de Casacuberta*, Barcelona, Edicions Curial, vol. VIII.
- FERRER, Josep i Joan PUJADAS (ed.) (2006): *Epistolari Joan Coromines & Manuel Sanchis Guarner*, Barcelona, Edicions Curial, vol. IX.
- FERRER, Josep i Joan PUJADAS (ed.) (2006): *Epistolari Joan Coromines & Pere Coromines*, Barcelona, Edicions Curial, vol. X.
- FERRER, Josep i Joan PUJADAS (ed.) (2008): *Epistolari Joan Coromines & Lluís Nicolau d'Olwer*, Barcelona, Edicions Curial, vol. XII.

- FERRER, Josep i Joan PUJADAS (ed.) (2008): *Epistolari Joan Coromines & Francesc Cambó. La gènesi de la «Miscel·lània Fabra»*, vol. XIII
- MUNTANER, Josep M. (2008): *Crònica d'un desafiament inimaginable. El centenari de Ramon Aramon i Serra*, dins «Llengua Nacional», núm. 64, III trimestre, ps. 31-42.
- PASCUAL, José A. i José Ignacio PÉREZ (ed.) (2006): *Epistolario Joan Coromines & Ramón Menéndez Pidal*, Barcelona, Edicions Curial, vol. XI
- SOLÀ, Joan (2005): *L'epistolari de Coromines*, «Avui» (26 de maig de 2005), p. 7 o bé <http://www.traces.uab.es/tracesbd/avui/av06052.pdf> (30-5-2007).
- SOLÀ, Joan (1990): *Lingüística i normativa*, Barcelona, Empúries, ps. 63-90.

Un recull d'estudis i materials sobre la narrativa experimental catalana

Textualisme i subversió: Formes i condicions de la narrativa experimental catalana (1970-1985), edició de Margalida PONS, Barcelona, Publicacions de l'Abadía de Montserrat, 2007.

No creiem que sigui cap exageració afirmar que el tema de la literatura experimental catalana ha estat objecte, amb puntuals excepcions, d'un silenci crític fins a l'aparició del volum que ressenyem, *Textualisme i subversió: Formes i condicions de la narrativa experimental catalana (1970-1985)*, nascut en el marc de la recerca feta en dos projectes d'investigació de la Universitat de les Illes Balears dirigits per Margalida Pons: *Discursos d'experimentació en la narrativa catalana i Teoria i pràctica de la narrativa experimental catalana (1970-1985): anàlisi i estudi contextual*. Es tracta, recordem-ho, d'una literatura sorgida a inicis dels anys setanta del segle passat —i que va tenir el seu cant del cigne a mitjan dècada següent— i que compta com a trets més representatius la incorporació de nous models culturals i ideològics, la investigació de tècniques d'escriptura alternatives a les convencionals, el debat sobre el mateix concepte de ficció, el rebuig de la divisió tradicional entre gèneres literaris, la transversalitat que connecta amb discursos no literaris com la pintura, la música o el cinema, o la substitució del terme *obra* pel d'*escriptura*. Tampoc hem de perdre de vista que els textos que s'hi van generar han estat fins ara poc —o gens— considerats en el panorama de la literatura catalana contemporània, davant d'una narrativa de caire realista, de més èxit i promoció, en tant que, escrits a les acaballes de la dictadura franquista, el seu afany experimentador xocava frontalment amb l'actitud resistencialista pròpia del període. Com bé indica Pons «el moment experimental de la narrativa catalana no va ser una anècdota sense conseqüències sinó un substrat productiu i eficaç per al sistema literari» (p. 69). El llibre presenta una tipologia diversa d'articles,

tanmateix estretament interrelacionats, que comentarem breument: hi ha tres estudis de caràcter més genèric i teòric; un parell són dedicats als col·lectius Trenca-vel i Ignasi Ubac; mentre que els quatre darrers se circumscriuen a la trajectòria i l'obra d'alguns dels principals representants de la narrativa experimental: Biel Mesquida (per partida doble), Isa Tròlec i Josep Albertí.

Enceta el volum, *Formes i condicions de la narrativa experimental (1970-1985)*, de Margalida Pons, una excel·lent introducció general al tema ja que contextualitza, tant històricament com literàriament, algunes de les qüestions que seran analitzades en els articles posteriors. D'antuvi, Pons fixa el conjunt d'obres que es treballaran al llarg del llibre, entès com un punt de partida i no com un corpus canònic, i el gènere a què se cenyeixen (que dona prioritat a les novel·les i a la narrativa breu, tot i que cal tenir present, com hem apuntat, que un dels trets representatius de l'escriptura experimental és el trencament de les fronteres intergenèriques), malgrat que, com reconeix l'estudiosa, la pretensió no s'escapa d'una certa dosi d'arbitrarietat. Es tracta de trenta-sis obres publicades com a llibres, opuscles o *plaquettes* i una quarantena de textos esparsos: hi conviuen títols prou coneguts com *L'adolescent de sal* (1973), de Biel Mesquida; *L'udol del griso al caire de les clauvegues* (1976), de Quim Monzó o *Esquinçalls d'una bandera* (1977), d'Oriol Pi de Cabanyes amb d'altres que amb prou feines han resistit l'embat del temps com *Dentadura postissa* (1975), de Josep Gandia o *Sandwix de fil-en-pua* (1982), de Boro Miralles. Un segon aspecte que s'estudia a l'article és la recepció que van merèixer les obres seleccionades per part dels crítics més representatius del període: les ressenyes aportades ens fan evident com, sense mitges tintes, va oscil·lar entre l'aplaudiment entusiasta (Àlex Broch, Josep Albertí...), que en valoraven la modernitat com a alternativa a les propostes realistes; i el rebuig explícit (Guillem-Jordi Graells, Jaume Melendres...), perquè les consideraven uns simples exercicis narcisistes que cercaven la provocació per la provocació, sense cap incidència social, i allunyades de les expectatives del lector mitjà. D'altra banda, resulta paradoxal que, tot i la seva voluntat contracultural i estètica, alguns d'aquests textos seran guardonats amb els premis literaris més importants a l'època. Pons també ens apropa al context cultural en què sorgeix aquesta producció experimental, emmarcant-la en l'impacte del maig del 68 i de la contracultura, i l'encès debat que va provocar entre els partidaris de la recuperació identitària i els que aspiraven simplement a la modernitat (una discussió ben documentada gràcies a la intel·ligent anàlisi dels articles apareguts a revistes com «Ajoblanc», «El Viejo Topo» o «La Bañera», i que permet copsar l'evolució cap a posicions anticatalanistes de personatges com Federico Jiménez Losantos). Un altre punt que es tracta a l'article és el de l'adopció d'uns referents teòrics per tal de donar suport a les noves propostes en què es reivindica l'experimentació narrativa i el text com a única instància vàlida, «en tant que el text es planteja com a acció més que no pas com a resultat» (p. 48): Roland Barthes, Julia Kristeva i els crítics de la revista francesa *Tel Quel*, la psicoanàlisi de Jacques Lacan, el marxisme revisat de Louis Althusser o el redescobriment d'autors com Antonin Artaud,

el comte de Lautréamont, Stéphane Mallarmé o Georges Bataille. Com bé s'apunta i s'exemplifica a bastament, aquests referents forniran als autors un bagatge teòric a l'hora d'enfrontar-se al paper en blanc: la multilinearitat del discurs (enfront de l'estructura orgànica de la narració tradicional), la metamorfosi, el *collage*, el transvasament entre tipologies textuais diverses, la inestabilitat del llenguatge o la indeterminació de la veu narrativa, que atorga un paper cabdal al lector, situant-lo al mateix nivell que l'escriptor.

La mateixa Margalida Pons a *Contactes textuais: intertextualitat i narrativa experimental* explora l'ús de la intertextualitat que apareix a algunes de les obres esmentades a l'article anterior. Hi explicita, de manera didàctica, els diversos tipus de contactes textuais i la seva finalitat, plantejats com a forma irònica de qüestionament de la narrativitat per part de l'autor i que aboca el receptor a una lectura interactiva: a) la fórmula explícita de la citació, que és analitzada a partir de textos com *Mirall de l'icantropia*, de Josep Albanell; *L'adolecent de sal* (enumerada la pràctica totalitat d'autors que Mesquida invoca en forma de citacions al relat: Sartre, Camus, Hesse, Cocteau, Espriu, Rimbaud, March, Pau Riba...); o *Esquinçalls d'una bandera*; b) la transferència de gèneres, que permet una major fusió entre el referent d'origen i el text receptor: seria el cas de *L'udol del griso al caire de les clavegueres*, «un dels exemples més clars d'intertextualitat al·lusiva: la novella és un eco continu i sostingut dels emblemes musicals, cinematogràfics i literaris del moment» (p. 197); *Strong*, de Josep Albertí; o *Agoc*, de Carles Hac Mor; c) l'apropiació del discurs aliè per tal d'exercir-hi diversos graus de reelaboració (la traducció, la descomposició de la font invocada per tal de dotar-la d'una ordenació pròpia o la barreja de textos): se'ns ofereixen, a tall d'exemple, la reescriptura que efectua Antoni Munné-Jordà a la prosa *Estimada Marta* (variació) d'alguns poemes del recull homònim de Miquel Martí i Pol o *Espai d'un ritual*, de Josep-Lluís Seguí; i d) la intertextualitat matèrica, textos que «recontextualitzen materials textuais (literaris o no) preexistents per integrar-los dins obres editades en format convencional de llibre» (p. 215) i que permet establir ponts de diàleg amb els codis visual i plàstic; serien els casos de *Novella*, de Joan Brossa i Antoni Tàpies, que incorpora al discurs documents oficials que permeten reconstruir una biografia; o *Putà marès (abí)*, de Biel Mesquida, que conté uns dibuixos kitsch de Pep-Maür Serra.

A *Elements de teoria per a una lectura del discurs experimental. Entre sistema de coneixement universal i pràctica subversiva particularista*, Raül-David Martínez Gili s'interroga, primerament, sobre el significat del terme *experimental*, que precisa en aquests termes: «pretén sotmetre una realitat a un nou procediment de produir significat, adquireix un sentit en funció del tipus de discurs ja constituït, hegemònic, contra el qual s'erigeix» (p. 381). Una definició que li permet reflexionar sobre qüestions com la recerca de la literaritat, el canvi dels pressupòsits literaris segons les èpoques o les diferents funcions del text literari en el marc de la societat. Malgrat tot, com addueix lúcidament, «resulta difícil *fixar* les característiques de l'experimentalitat, perquè és sempre contingent, i perquè es troba sem-

pre en una dialèctica irresoluble entre la institucionalització i la contestació» (p. 383). Martínez Gili també ens proposa un documentat trajecte per la teoria literària del segle xx per tal de fer-nos avinent la variabilitat de les nocions de *fons, forma, estructura, funció i valor* des de les quals poder respondre les preguntes següents: «qui experimenta?», «amb què?» i «per a qui?» (p. 384). En altres paraules: ens apropa als distints referents que poden oferir-nos una formulació teòrica que permeti endinsar-nos en la lectura d'aquest tipus de discurs. El recorregut, ple de suggerents reflexions i propostes, s'inicia amb els formalistes russos, continua amb l'estructuralisme, la semiòtica, l'estètica de la recepció, la postmodernitat (que relaciona amb la revista «Tel Quel», des de la qual es difondrà una nova concepció sobre els lligams entre llenguatge i realitat i que obrirà pas a la intertextualitat i a la desaparició de les diferències entre discursos ficticis i reals), el postestructuralisme (segons Julia Kristeva elements com a la música, la imatge o el so s'han de tenir en compte i integrar en una xarxa intertextual), la desconstrucció, la cultura (o contracultura) *underground*, i finalitza amb els *Cultural Studies* en què «el nou paradigma narratiu relativista que permet rellegir els discursos filosòfic, sociològic o històric com a textos inserits dins una vasta estructura narrativa» i, com a conseqüència, «la categoria *literatura* s'amplia fins a l'infinit i resta conscientment indefinida i sinònim d'un dubte sense límits» (p. 409).

El segon bloc de treballs s'inicia amb *Trencavel, Ignasi Ubac i la (re)construcció de la literatura catalana*, de Mercè Picornell Belenguier; es tracta d'una minuciosa anàlisi de les propostes i de les divergències dels articles programàtics que els col·lectius d'escriptors Ignasi Ubac (Antoni Munné, Santi Pau, Carles Hac Mor i Fèlix Fanés) i Trencavel (Jaume Fuster, Maria Antònia Oliver, Xavier Romeu, Joaquim Soler, Pep Albanell, Joan Rendé, Guillem-Jordi Graells, Oriol Pi de Cabanyes i, inicialment, Biel Mesquida) van publicar, respectivament, a les pàgines de literatura al diari «Tele/exprés» i a la revista «Canigó» entre 1974 i 1976. La unitat d'aquest darrer grup venia determinada per un posicionament polític comú de caire nacionalista, cosa que explica, en part, perquè en els seus textos apareguin temes com el paper del lector, l'edició, la premsa o el mecenatge, mentre que la seva praxi literària s'oposarà a les propostes textualistes defensades per Ignasi Ubac. Com bé s'indica, tots dos col·lectius coincidiran, però, en la crítica a un determinat model de cultura catalana (l'anomenada «cultura de defensa», que consideraran elitista i burgesa) i negaran la validesa dels models realistes heretats de la dècada dels seixanta. Una precisió que ja assenyala Picornell en el seu discurs: Trencavel criticarà del realisme no tant el seu compromís polític, que en part comparteix, sinó la seva manca d'adequació als nous temps; en canvi, la crítica d'Ubac —i principal punt de divergència amb Trencavel— s'estendrà a qualsevol concepció de la literatura basada en el mimetisme, cosa que els durà a una defensa aferrissada de l'experimentació textual. Picornell, amb bon criteri, cerca els antecedents d'aquesta conversió de la literatura «en un instant lúdic i plaent» (p. 98). I els troba en la coneguda sèrie d'articles de Pere Calders, *L'exploració d'illes desconegudes*, apareguda a la revista «Serra d'Or» el 1966.

Eni Pradas Caulín, a *El projecte Ignasi Ubac en la segona meitat dels anys setanta*. La revista *Tectual*, recupera alguns dels fils conductors de l'article anterior: primerament, la lectura dels textos del col·lectiu apareguts a «Tele/exprés», que concorda amb la plantejada per Picornell, encara que s'insisteix en el fet que ens trobem davant d'un grup heterogeni que prioritza la pràctica individual en detriment d'un programa concret; en segon lloc, el component rupturista, lligat a una recerca del text i relacionat amb els plantejaments de la revista «Tel Quel». El més destacat de l'estudi és la lectura minuciosa de l'únic número de la revista *Tectual*, apareguda el desembre de 1976, i que representa la culminació del projecte Ignasi Ubac. El comentari ateny tant l'objectiu que la guiava, «crear un espai per al debat, donar suport a les pràctiques marginals o transformar les infraestructures culturals» (p. 132), com els textos que hi van veure la llum, d'autors tan representatius com Quim Monzó, Carles Hac Mor, Josep Albertí o Biel Mesquida.

La resta d'articles del volum, com hem dit, estan dedicats a escriptors representatius de la narrativa experimentalista i complementen, a la perfecció, el panorama traçat en els treballs anteriors. Margalida Pons a *Investigació textual i compromís de l'escriptor: Biel Mesquida i l'afer «Ucrònia»* reprèn un tema candent en el context sociocultural de l'època: el problemàtic equilibri entre la recuperació de la identitat catalana i la investigació textual en els primers anys del postfranquisme. L'estudiosa ressegueix, modèlicament, les línies de força dels articles que l'escriptor mallorquí va publicar a les revistes «El Viejo Topo», «Qwert Poiuy» o «Diwan», que mostren una visió crítica de la cultura catalana coetània, alhora que plantegen el paper que ha de tenir el nou intel·lectual en la societat. Unes idees que Pons corrobora amb la polèmica que va despertar a la premsa barcelonina, el novembre i desembre de 1978, l'abandonament de Mesquida de la direcció de la col·lecció *Ucrònia* d'Iniciatives Editoriales —vinculada a «El Viejo Topo»—, al·legant que defensava la llibertat d'expressió davant la negativa de l'editor, Miquel Riera, a publicar el llibre de Federico Jiménez Losantos *Lo que queda de España*, primer per qüestions de viabilitat editorial i, amb posterioritat, pel seu contingut, ferotgement antinacionalista.

L'altra aportació sobre Mesquida, *La crítica a la religió a L'adolescent de sal de Biel Mesquida*, de Gabriel Seguí i Trobat, tracta aquest tema que, segons l'estudiós, és la clau de volta per a poder realitzar una lectura correcta de l'emblemàtica novel·la. Prèviament Seguí n'assenyala alguns dels trets característics: el punt de vista narratiu, l'actitud de revolta, la barreja de gèneres literaris, el trencament de l'ortodòxia lingüística o l'hermetisme que implica la participació activa del lector. Pel que fa a la qüestió que ocupa el treball, Seguí enumera i exemplifica amb detall els arguments de crítica a la religió, encara que adverteix que no s'ha de llegir *L'adolescent de sal* com un manifest ateïsta: l'ús de la religió al servei d'una moral repressora de l'adolescència, masclista i racista; la reducció de l'escala de valors morals a la puresa i a la castedat; la condemna de les relacions fora del matrimoni i de la parella heterosexual; la repressió dels sentiments i del desig en fa-

vor de l'ànima com a principi essencial d'una persona; la crítica als exercicis de pietat i a la pràctica de la confessió; l'acceptació de les estructures socials existents com les úniques possibles, i la difusió de la imatge d'un Déu providencialista, utilitzat al servei dels interessos més mundans.

Maria Muntaner González, a *Josep Albertí: la pervivència de l'experimentació textual*, ressegueix la trajectòria intel·lectual de qui durant la dècada dels setanta i vuitanta va ser un dels escriptors més actius, interessants i controvertits de les Illes Balears. Quant a l'activisme cultural, remarca el seu paper en la fundació del grup Taller Llnunàtic el 1976, «una alternativa a les manifestacions artístiques tradicionals, plenament arrelades a la societat catalana» i que des d'una «pràctica interartística reivindica una renovació cultural que fugi dels convencionalismes (el realisme literari, el paisatgisme pictòric, l'especulació amb l'obra d'art, entre molts d'altres» (p. 242). Muntaner, d'entrada, defineix, amb bon criteri, la poètica d'Albertí, fonamentada en l'exaltació del present, la desaparició de les fronteres entre els gèneres i el diàleg entre diversos llenguatges artístics, i posa de relleu la dificultat d'adscriure la seva producció a un corrent en particular, sigui el post-estructuralisme (per la supressió de la distància entre l'autor i el lector) o el textualisme (per la voluntat de recerca i d'experimentació en què es fonamenta). De fet, Muntaner, seguint les petges d'Àlex Broch, considera Albertí com un transgressor, en tant que pretén ultrapassar i destruir el sistema de la llengua per a crear un nou codi. L'article també comenta l'obra crítica d'Albertí, cenyint-se als nuclis temàtics recurrents: el comentari a llibres d'autors sud-americans vinculats als moviments d'avantguarda, la difusió dels autors que van veure dificultada la seva trajectòria com a conseqüència de la Guerra Civil, les ressenyes d'assaig històric, polític o sociològic, o la reflexió sobre la cultura catalana coetània (sobretot illenca) a partir de les notes sobre els autors novells. També dona notícia del contingut de la publicació «El Correu de Son Coc» (1978-1992), una de les principals vies d'expressió de Taller Llnunàtic; el repàs al contingut dels deu números publicats ens mostra com la revista esdevé el vehicle de transmissió d'un ideari que s'oposa a la cultura catalana, entesa com a símbol de poder, i als estereotips ideològics establerts.

Finalment, l'aportació de Mercè Picornell Belenguer, *Isa Tròlec, la veu transvestida*, és una valuosa proposta de lectura de l'obra completa de l'escriptor i psiquiatre valencià Joan B. Mengual, desaparegut de manera prematura el 1992, als quaranta-set anys, i que va utilitzar literàriament el pseudònim d'Isa Tròlec. El treball es divideix en dues parts clarament delimitades. La primera situa aquesta producció en el context en què es va generar, la narrativa experimental dels anys setanta i inicis dels vuitanta. Una trajectòria integrada només per sis novel·les —*Ramona Rosbif* (1976), *Mari Catúfols* (1978), *Cabo de Palos* (1979), *Bel i Balbel* (1980), *7x7=49* (1984) i *Ploure a la mar* (1995)— i unes escasses narracions breus i que dibuixen una trajectòria ben singular i inversa a la majoria d'escriptors experimentals del període perquè evoluciona des del divertiment humorístic i aparentment popular de la seva novel·la inicial cap a unes propostes més hermèti-

ques i explícitament compromeses. La segona part indica els trets temàtics i tècnics més representatius d'aquesta producció i que mostren la seva més que notable coherència interna: la interposició de citacions, les referències metatextuals, la presència de jocs tipogràfics, la simulació, l'estructura fragmentada i heterogènia, la juxtaposició de tipologies textuals diverses (cartes, fitxes, escenes teatrals...), la manca de profunditat en la construcció d'espais i personatges, amb la voluntat de ridiculitzar els llocs comuns de la novel·la psicològica, o la insistència en qüestions relacionades amb l'alienació o la marginació de l'individu.

Completa el volum un ampli inventari bibliogràfic que té com a finalitat «oferir una visió de conjunt, estructurada i comprensiva, de la narrativa experimental catalana dels anys setanta i primers vuitanta» (p. 421). Aquest repertori es distribueix en tres parts: *Fonts*, que enumera el material primari (textos de creació, programàtics i de reflexió teòrica) a partir del qual els estudiosos han treballat i que és esmentat en diversos articles del llibre; *Crítica*, que recull aportacions que expliquen el context, els referents i la factura d'aquest material primari (inclou textos dedicats als autors objecte d'estudi: articles, ressenyes, entrevistes...), i *Referents teòrics per a l'estudi del discurs experimental*, que reuneix treballs que proporcionen una visió històrica del concepte d'experimentació.

L'edició del volum culmina amb un esplèndid regal: un CD, *Narrativa d'experimentació. Creació i crítica*, que reproduïx bona part de textos de l'època comentats als articles del llibre, i que, per tant, té un mèrit i un valor indiscutibles. Consta de tres parts: *Creació* (aplega entre altres materials la reproducció íntegra de la revista «Tectual»), *Crítica* (inclou trenta-set textos apareguts en diversos diaris durant la dècada dels setanta i inicis dels vuitanta, entre d'altres la sèrie completa dels textos programàtics d'Ignasi Ubac a «Tele/exprés») i *Entrevistes* (dedicades a Quim Monzó, Oriol Pi de Cabanyes, Biel Mesquida, Manuel de Pedrolo, entre d'altres, publicades entre 1974 i 1992 en què parlen de la problemàtica de la novel·la, la relació autor-lector, la gènesi de les seves obres...).

Textualisme i subversió: Formes i condicions de la narrativa experimental catalana (1970-1985) és, en conclusió, un aplec de treballs —i materials— ben plantejats i resolts que, com he afirmat a l'inici de la ressenya, ens apropen una etapa interessant i poc estudiada de la literatura catalana, sovint desatesa amb el pretext de la seva extravagància i marginalitat, sense valorar-ne la importància que va tenir a l'hora d'impulsar una nova cultura, sorgida de les catacumbes del franquisme. Si aquest era l'objectiu primordial de llibre, no hi ha cap dubte que ha estat plenament assolit. Posats a filar prim, i donat que la selecció d'autors estudiats és sempre opinable, ens hauria agradat trobar-hi anàlisis específiques sobre, per exemple, la trajectòria inicial de Jordi Coca (almenys fins a *Mal de lluna* (1988), que significa el retorn a formes narratives més clàssiques) o les propostes de caire més experimental que desenvolupen autors nascuts a la preguerra com Manuel de Pedrolo o Guillem Viladot. No voldria, però, que això s'entengués com un retret sinó, simplement, com una opinió divergent que no nega la vàlua altament positiva d'un llibre que s'ha convertit, des del moment de la seva publicació, en

una aportació de primer ordre per al coneixement d'un gruix d'obres d'una qualitat més que notable i que, tanmateix, romanien en l'oblit. No en va, el volum obtingué, amb tota justícia, el prestigiós Premi Crítica Serra d'Or de 2008 en la modalitat d'Estudis Literaris. El que cal a partir d'ara, sense excuses, és rellegir els textos que s'hi proposen, siguin canònics o no, valorar-los en la seva justa mesura i intensificar-ne l'estudi. De ben segur que si ho fem, ens emportarem més d'una agradable sorpresa.

JOSEP CAMPS I ARBÓS

Sobre la importància de la descripció gramatical.
Quarta edició de la Gramàtica del Català Contemporani

Pot resultar una mica estrany escriure una ressenya d'una obra que va sortir fa gairebé set anys, sobretot si tenim en compte ja n'hi ha una de tan completa com la que van fer Joan Miquel Contreras, Jaume Mateu i Clàudia Pons (33 pàgines de ressenya en què es presenta un resum dels continguts de l'obra en qüestió, literalment capítol per capítol; veg. «Llengua & Literatura», núm. 15). Per aquest motiu, i pel fet que els canvis de la 4a edició no han estat substantius, voldria parlar d'aspectes de la *Gramàtica del Català Contemporani* (d'ara endavant, *GCC*) que, per motius obvis, van quedar relegats a un segon pla en aquella ressenya.

La 4a edició de la *GCC* apareix exactament sis anys després de la publicació de la primera (juny de 2002 i juny de 2008) amb una revisió profunda de cadascun dels cinquanta-dos capítols que formen els tres volums ara encaixats en una nova i vistosa funda. Els directors de la *GCC* (Joan Solà, Maria-Rosa Lloret, Joan Mascaró i Manuel Pérez Saldanya) ens expliquen al pròleg que els autors dels capítols han pogut «corregir errors o afinar el seu text», però sense canviar-ne els continguts, les anàlisis ni la paginació; de fet, els canvis més importants han afectat els índexs, que s'han «revisat i allargat de manera notable». Si hom obre qualsevol volum de la 4a edició de la *GCC* i en compara un capítol amb el seu homòleg d'edicions anteriors (el primer, posem per cas), podrà comprovar que això és escrupolosament cert.

En aquests sis anys, els investigadors, professionals i estudiants de les diferents disciplines vinculades a la llengua ens hem beneficiat de la *GCC*, que certament va omplir un forat bibliogràfic (particularment important en el cas del català), i ho va fer de manera notable. Sense cap mena de dubte, es pot afirmar que la *GCC* ha esdevingut, en aquest temps, no només una eina fonamental i de gran ajuda per a l'estudi del català, sinó també una obra de referència entre els treballs de naturalesa comparativa.

Tal com deien Contreras, Mateu i Pons, la GCC continua, en cert sentit, la tasca que van començar la *Grande grammatica italiana di consultazione* (1988-1995) i la *Gramática descriptiva de la lengua española* (1999). La pregunta que es pot plantejar ara és en quin punt es troba aquesta tasca d'estudi de la llengua.

Un tret de la GCC que sovint s'ha emfasitzat és el seu caràcter descriptiu: el seu objectiu és «oferir una descripció de [...] la llengua culta actual, és a dir, la varietat que s'ha anat consolidant i alhora actualitzant al llarg del segle xx en els mitjans de comunicació, en l'administració i en la producció escrita en general i que, en gran part, correspon al que anomenem estàndard». Aquesta voluntat descriptiva, però, malgrat ésser inherent a les inquietuds del gramàtic contemporani, acostuma a quedar esmorteïda pels dictats normativistes, els quals no tenen cabuda dintre d'una disciplina que concep el coneixement lingüístic dels parlants com quelcom individual, intern i intensional (les tres 'is' que caracteritzen la noció chomskiana de *Llenguatge-I*). En aquest terreny, sempre ens trobem en la confluència de tres conceptes que són fàcils de confondre (o, millor dit, difícils de diferenciar): descripció, normativització i explicació.

El que m'agradaria destacar en aquestes línies és el paper de la *descripció* lingüística (i, per tant, de la GCC com a exponent destacat) com a peça clau tant per a l'*explicació* com per a la *normativització* de la llengua (o *estandardització*, encara que les nocions *estàndard* i *normatiu* no són sempre equivalents; veg. DEMONTE (2000) i SOLÀ (1994), entre d'altres). Tal com ha argumentat convincentment (i insistentment) Joan Solà en diferents escrits, no és possible arribar a establir adequadament quina és la varietat normativa del català si primer no en tenim una bona descripció. Per exemple, no podem explicar per què *trucar* ha de portar, normativament, un clític de datiu (e.g. *A en Joan, vaig trucar-li abir*), si no entenem les propietats lèxiques del verb *trucar*; per la mateixa raó, no podem aspirar a explicar per què els parlants combinen *trucar* amb un clític acusatiu (e.g. *A en Joan, vaig trucar-lo abir*), si no disposem d'una descripció clara i coherent del català. La GCC ha permès, per primera vegada, de tenir a l'abast aquests dos objectius.

Però torno ara a la pregunta d'abans: en quin punt es troba la tasca que ha dut a terme la GCC. A Demonte (2000) se'ns explica que les obres de tipus descriptiu no són res més que un estadi previ a la teorització, amb tot el que això comporta (formular hipòtesis, plantejar preguntes noves, refutar-ne de velles, etc.). El resultat d'aquesta teorització té com a conseqüència —argumenta Demonte— l'augment de dades, les quals, alhora, ens porten a necessitats descriptives noves. És un mecanisme que s'autoalimenta i es desenvolupa. Tot i que hi estic d'acord, amb aquest plantejament, trobo que el procés cíclic del qual ens parla Demonte (2000) s'ha amalgamat en el cas de la GCC: la GCC conté, a més a més d'una descripció minuciosa i exhaustiva (gairebé de rellotger suís), grans dosis de teorització (sempre respectant uns mínims que fan que l'obra sigui accessible al públic no especialitzat). Si el que diu Demonte és correcte, hom esperaria que la GCC donés pas a la realització de noves gramàtiques; crec que això es pot veure confirmar

pel fet que actualment l'Institut d'Estudis Catalans es troba redactant la *Gramàtica de la llengua catalana* (GLC).

La resposta a la pregunta, per tant, es pot formular de maneres diferents, però en qualsevol cas haurà de recollir la idea que la tasca del gramàtic (com la de la resta de científics en general) no té un punt i final: és cíclica, sempre continua i s'amplia. Podríem dir, així doncs, que la tasca del gramàtic sempre resulta *incompleta*, com es pot llegir a la introducció general de la nova GLC.

«Tota gramàtica és necessàriament incompleta. I ho és per raons ben diferents: d'una banda, hi ha les limitacions humanes de qui la redacta i les limitacions del coneixement científic del moment; de l'altra, i més important, la creativitat dels parlants és una realitat més esponerosa que la més detallada de les descripcions, i és tan inaprensible com l'argent viu.»

[GLC: 17]

Aquesta naturalesa de la gramàtica (entesa, insisteixo, com un conjunt de coneixements interns als parlants, i no com una sèrie d'instruccions sobre com *parlar bé*) pot recordar-nos la de l'*Aleph* borgià, un objecte esfèric amagat a un soterrani del carrer Garay des del qual podia veure's tot l'univers, tot l'espai, tot el temps, etc. Com el personatge del conte de Borges, el gramàtic mira d'abocar-se i codificar un coneixement insondable, que mai no podrà comprendre totalment.

Potser irònicament, a la 4a edició de la GCC li ha estat atribuït l'adjectiu de *definitiva*: per tot el que acabo de dir, aquest adjectiu no es pot aplicar a la gramàtica del català. Sí es pot aplicar, en canvi, a la GCC, que és, *definitivament*, una obra que ha marcat un abans i un després en l'estudi de la llengua catalana.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- CONTRERAS, Joan Miquel, Jaume MATEU i Clàudia PONS (2004): *Ressenya de Joan Solà; Maria Rosa Lloret; Joan Mascaró i Manuel Pérez Saldanya* (ed.), Gramàtica del català contemporani, «Llengua & Literatura», núm. 15, ps. 523-556.
- DEMONTE, Violeta (2000): *La gramàtica descriptiva y la necesidad de la gramática*, dins A. ÀLVAREZ TEJEDOR (ed.): *El buen uso de la lengua española*, Burgos, Caja de Burgos, ps. 65-108.
- IEC (en preparació): *Gramàtica de la Llengua Catalana*. [Introducció general disponible a <http://www.iecat.net/institucio/seccions/Filologica/gramatica/default.asp>]
- SOLÀ, Joan (1987): *Qüestions controvertides de sintaxi catalana*, Barcelona, Ed. 62.
- SOLÀ, Joan (1994): *Sintaxi normativa: estat de la qüestió*, Barcelona, Columna.

ÁNGEL J. GALLEGO

RESSENYES INDIVIDUALS

GRIMAL, Pierre: *Diccionari de mitologia grega i romana*, trads. Montserrat Franquesa, Joaquim Gestí i Andreu Martí, Barcelona, Edicions de 1984, 2008.

Vet aquí la traducció catalana, apareguda el febrer de 2008, del *Diccionari de mitologia grega i romana* de Pierre Grimal que, en la versió original francesa, va veure la llum l'any 1951. Segons que diu la pàgina de crèdits, la present traducció s'ha portat a terme sobre la quinzena edició francesa de 2001, la darrera revisada per l'autor, el qual, a més, va actualitzar-ne la bibliografia. Dades significatives, doncs, i prou eloqüents de la vigència d'un diccionari que ha esdevingut un manual de referència obligada en el seu camp. L'autor fou historiador, llatísta eminent i escriptor polígraf a qui devem, a més d'aquest diccionari de mitologia, nombroses obres¹ que abracen gèneres ben diversos com l'assaig, la traducció i la novel·la històrica, entre d'altres.

Per bé que des de 1981 disposem de la traducció castellana del diccionari que ens ocupa, l'aparició de la versió catalana ha estat objecte d'una calorosa benvinguda. Part de l'èxit d'aquesta obra té a veure, de ben segur, amb el fet que està pensada per a fer accessible una gran quantitat de temes i de personatges mitològics a destinataris molt diversos i que admet molts nivells de lectura. Es tracta d'un manual de referència pràctic per a estudiants, cert, però també és una eina auxiliar d'alta volada per a hellenistes, llatínistes i estudiosos dels àmbits més diversos del coneixement gràcies a un nodrit aparat de fonts que facilita l'accés ràpid als textos originals.

L'obra que ens ocupa consta de les parts següents: primer, hi ha cinc textos preliminars, a saber, *Prefaci*, *Introducció*, *Nota de consulta*, *Nota a l'edició catalana* i *Principals abreviacions*. A continuació, ve el cos del diccionari. Després, vénen una relació de les taules genealògiques incloses, l'aparat referencial amb dos índexs, *Noms propis mítics, geogràfics i històrics* i *Temes llegendaris*, i, per últim, l'índex general. Tot seguit, donem notícia de cadascuna d'aquestes parts seguint l'ordre esmentat.

1. Remetem el lector a la relació de les obres de Pierre Grimal que figura en el revers de la portadella del diccionari ressenyat.

En el *Prefaci* (ps. VII-X), el que fou arqueòleg i historiador de l'art especialitzat en la Grècia antiga, Charles Picard, destaca el valor documental del mite per a treure clarícies dels grans fets històrics del passat, tasca que no es pot portar a terme sense una fase prèvia d'estudi, classificació i despullament de l'immens corpus textual que recull la tradició llegendària grecoromana. I aquest és exactament l'objectiu assolit per Pierre Grimal en el seu diccionari.

La *Introducció* (ps. XI-XXII) s'estructura en tres parts. En el primer paràgraf, Pierre Grimal exposa les directrius programàtiques de l'obra: el diccionari no vol ésser sinó un «repertori còmode de les llegendes i dels mites citats o emprats més generalment en la literatura antiga», sense ànim d'establir cap sistematització teòrica del material mitològic aplegat. Per això únicament es prenen en consideració les dades textuais, recopilades i resumides prèviament, amb l'objectiu principal de «donar, de la forma més breu possible, les nocions indispensables per a la comprensió dels autors». A continuació, classifica la «massa de narracions fabuloses» des d'angles diversos, el primer dels quals, i també el més obvi, és segons l'origen grec o llatí dels relats; després, classifica el corpus de relats mitològics en tipologies que segueixen les divisions de Rose:² segons la morfologia dels textos despulats, distingeix entre mites pròpiament dits i cicles èpics, narracions, llegendes etiològiques, contes populars o simples anècdotes. Classificacions que el lector troba reflectides tant en el leuari com en els materials que componen els articles del diccionari. Per últim, dóna compte de la naturalesa de les fonts primàries i secundàries de la mitologia, des de les romanalles de la tradició oral fins als mitògrafs bizantins.

En la *Nota de consulta* (ps. XXIII-XXIV), Grimal dóna instruccions precises per al maneig del diccionari i expressa el seu agraïment a les persones que han col·laborat amb ell en la consecució del diccionari.

En la *Nota a l'edició catalana*, que és a càrrec de Joaquim Gestí (p. xxv), s'assabenta el lector que per a la transcripció dels patronímics i topònims grecs i llatins els traductors s'han basat generalment en les recomanacions de Joan Alberich i Montserrat Ros,³ feta excepció d'alguns noms grecs que ens han pervingut a través de la tradició llatina, d'alguns noms patrimonials amb l'accent desplaçat i dels topònims bisíl·labs i trisíl·labs de la segona declinació grega terminats en -os, terminació que han acordat de mantenir en aquests topònims amb vista a distingir-los dels antropònims, en què sí que s'ha suprimit, i a identificar-los amb els topònims moderns. Gestí assegura que aquesta tria compta, tanmateix, amb la garantia de la tradició.

Completa la part de textos preliminars una relació de les *Principals abreviacions* emprades per a la citació dels autors clàssics (ps. xxvii-xxx).

El diccionari (ps. 1-552) consta d'uns 1.750 articles i, tant pel que fa al pla de l'obra com a l'organització dels materials, és deutor del monumental *Lexikon* de

2. Herbert JENNINGS ROSE, *Mitología griega* (trad. Juan Godo Costa, Barcelona, Labor, 1970).

3. Joan ALBERICH i MONTSERRAT ROS, *La transcripció dels noms propis grecs i llatins* (Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1993; «Biblioteca Universitària», núm. 13).

mitologia grega i romana editat per Wilhelm Heinrich Roscher.⁴ No obstant això, cal fer notar una diferència essencial entre les dues obres i és que el *Lexikon* de Roscher presenta els relats mítics i els cultes que s'hi associen de la manera més inclusiva possible; per això, quan els testimonis ho permeten, a més d'exposar les llegendes d'origen grecoromà, també dóna compte dels relats mitològics d'altres pobles d'arrel indoeuropea amb una orientació comparativa, cercant d'establir-hi paral·lelismes que permetin formular generalitzacions relatives a més d'una tradició. El diccionari que ressenyem, en canvi, es proposa de donar les nocions indispensables de les llegendes i dels mites que ens ha llegat la literatura grega i llatina sense voluntat d'interpretar-los. I justament, el gran encert de Grimal rau en el fet d'haver-se cenyit estrictament a la literalitat dels textos, i això per una raó poderosa que el mateix autor s'encarrega d'explicitar en la introducció: perquè «els sistemes envelleixen» mentre que «les dades dels textos són immutables».

La disposició de les informacions contingudes en el diccionari i l'estructura dels articles és com segueix: el text del diccionari està disposat en dues columnes. Per a distingir l'origen grec o romà dels articles, es fa precedir d'un asterisc els que fan referència a personatges i llegendes del domini romà. Els lemes, representats amb majúscules i en lletra negreta, van seguits del nom original grec o llatí corresponent, fet que més d'un cop ajuda a entendre el perquè d'una transcripció donada. Cada article presenta els relats mítics en forma de biografia compendiada i, quan escau, s'indiquen les diferents tradicions literàries transmises. Els homògrafs no disposen d'entrades independents, sinó que van numerats amb xifres aràbigues sota un lema únic. Sovint, en el cos d'un article i entre parèntesis, hi ha remissions a d'altres articles que hi estan relacionats. Aquest sistema de referències creuades entre articles té una gran utilitat pràctica, ja que el lector, seguint el fil del diccionari, pot fer-se una idea cabal d'un tema mitològic. A peu de plana, i seguint l'ordre expositiu desenvolupat en cada entrada, es disposen les citacions essencials dels autors antics corresponents, disposició innovadora, per cert, i que permet de localitzar fàcilment les fonts literàries de les llegendes reportades. Cada lema del diccionari es reprèn a les notes, on apareix escrit en minúscules i en lletra negreta. Tot seguit, se citen els autors i les obres de referència. Cada autor apareix citat un sol cop i, quan les citacions corresponen a més d'un passatge d'una obra o a més d'una obra d'un mateix autor, van totes seguides. Els escolis a una obra se citen immediatament després d'aquella. Per últim, a la part final de les notes, també s'hi fan constar alguns treballs exegètics publicats després de l'aparició del diccionari de Roscher que, a parer de Grimal, revesteixen un interès especial.

Intercalades en el cos del diccionari, figuren 40 genealogies de déus, d'herois i d'altres personatges mítics rellevants, per a la confecció de les quals Grimal es basa en l'obra del mitògraf Apollodor, *Biblioteca*. La relació completa d'aquestes

4. Wilhelm HEINRICH ROSCHER (ed.), *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* (Konrad Ziegler (perf.), 6 vols. i 4 supl., Leipzig, Teubner, 1884-1937).

taules genealògiques es troba al final del diccionari i abans dels índexs, i s'hi fa constar el número d'ordre de cada taula i la pàgina del diccionari i el mot guia sota els quals apareix (p. 553).

L'aparat referencial consta de dos índexs: el primer, titulat *Noms propis mètics, geogràfics i històrics* (ps. 555-635), és una relació, ordenada alfabèticament, dels antropònims, patronímics, topònims i noms de festes i institucions de l'antiguitat grecoromana esmentats en el diccionari. En els mots guia d'aquest índex s'empren tipus de lletra diferents com a procediment distintiu de les diverses menes de mots aplegats: els noms de persona van en versaleta, els geogràfics en rodona, i els de festes i institucions, així com els noms en llatí, en cursiva. Les xifres escrites en rodona i la lletra *a* o *b* que segueixen cada mot guia remetent a la pàgina del diccionari i a la columna de la dreta o de l'esquerra, respectivament, on és esmentat, però quan les xifres van escrites en negreta, remetent a la pàgina on el mot és objecte d'un article sencer. Quan un mot guia correspon a un o més homògrafs, l'ambigüitat queda aclarida mitjançant l'ús de sengles xifres aràbigues seguides d'una breu definició. Per últim, bon nombre de mots guia van acompanyats, entre parèntesis, de glosses breus que ajuden el lector a identificar l'ascendent d'un personatge o bé a circumscriure un topònim.

El segon índex (ps. 637-653), titulat *Temes llegendaris*, consisteix en una llista de motius literaris d'un cert gruix conceptual en els relats mitològics, que és de gran utilitat per a qui vulgui aprofundir en el tractament donat a un determinat aspecte relacionat amb la mitologia grecollatina. Els mots guia d'aquesta llista estan escrits en versaletes i poden anar seguits d'epígrafs, escrits en lletra rodona i sagnats respecte del mot guia, que es corresponen amb diversos subtemes o desenvolupaments del tema principal. La llista segueix l'ordenació alfabètica i consigna la pàgina del diccionari i la columna on es tracta cada tema. Per últim, l'obra es clou amb l'índex general.

A parer de qui subscriu, la versió catalana del diccionari de Pierre Grimal fa dues aportacions importants que depassen l'àmbit estricte de la traducció. La primera, és la incorporació al català d'un gran nombre de noms propis grecs i llatins; la segona, més intangible però no menys real, és que la traducció d'aquest diccionari contribueix a prestigiar la nostra cultura.

Pel que fa a la primera aportació, cal fer avinent que la transcripció al català dels noms propis grecollatins s'emmarca en una tradició que compta amb antecedents notabilíssims. Recordem ara, i sense intenció de ser exhaustius, els índexs generals de noms transcrits per Carles Riba⁵ que figuren en apèndix al darrer volum de la versió catalana de les *Vides paraleles* de Plutarc. També, i més recentment, hem d'esmentar el treball excel·lent de Joan Alberich i Montserrat Ros ja citat, el de l'equip que ha elaborat el *Diccionari llatí-català*, dirigit per Antoni Seva i Llinares,⁶ el

5. Carles Riba, *Índexs generals*, dins PLUTARC, *Vides paraleles. Apèndix* (Barcelona, Fundació Bernat Metge, 1946; «Escriptors grecs», núm. 88).

6. Antoni SEVA i LLINARES (dir.), *Diccionari llatí-català* (Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1993).

diccionari de Joan Alberich *et al.*,⁷ dedicat a la transcripció de noms propis llatins al català, i la transcripció dels noms propis bíblics grafats en grec a càrrec de Joan Alberich i Pere Casanellas,⁸ per no fer esment de la labor, molt meritòria, duta a terme per la llarga nòmina de traductors dels clàssics al català.

La tasca de catalanitzar la fesomia dels noms propis grecollatins endegada pels traductors del diccionari Grimal no parteix del no res, sinó que pren en consideració els treballs dels seus predecessors i, en especial, les recomanacions de l'obra de Joan Alberich i Montserrat Ros. Però les versions transcrites que ara se'ns ofereixen marquen un punt d'inflexió respecte d'aquella obra per tal com els traductors sovint han hagut de triar entre dues o més variants possibles, especialment en el cas de noms propis que no compten encara amb una transcripció prou fixada en català. En general, han tendit a promocionar les variants plenament adaptades a les semiadaptades, per exemple, mentre que Riba transcriu el teònim Σπερχειός per *Esperqueos* i Alberich i Ros donen les variants *Esperquios* i *Esperqueu*, en el Grimal, en canvi, trobem la forma plenament catalana *Esperqueu*; semblantment, transcriuen l'antropònim Ἰάλυσος per *Ialis* en comptes de fer *Ialisos*, com Riba, o *Iàlisos*, com Alberich i Ros. Només en comptades ocasions han optat per la versió semiadaptada, com és ara un opinable *Pabládion* en comptes del prou establert *Pabladi*.

L'aplicació rigorosa de les regles d'adaptació dels noms propis grecollatins al català ha propiciat en no poques ocasions que els traductors del diccionari que ressenyem, seguint també en això el criteri d'Alberich i Ros, hagin restituit l'accent que pertoca a certs noms que havien arrelat entre nosaltres amb l'accent desplaçat, qui sap si per influència del castellà, esmenant, de passada, algunes solucions proposades per Carles Riba. Així, transcriuen *Èrato* en comptes d'*Erato*, *Gòrgona* i no pas *Gorgona* i *Melèagre* en lloc de *Meleagre*. En uns pocs casos el rigor s'ha aplicat, potser, amb un zel excessiu, que dona com a resultat unes transcripcions puristes a ultrança. En efecte, dins el conjunt de mots adaptats sobta trobar solucions com ara *Úran* i *Ocèan*, i més, si hom ressegueix les versions catalanes dels clàssics o, simplement, es té present com han estat transmesos, aquests noms, per la tradició literària.

Quant als noms de persona grecs i llatins terminats en *-as* en les respectives llengües d'origen, els traductors han optat per mantenir aquesta terminació en la transcripció catalana, per bé que la normativa de l'Institut d'Estudis Catalans⁹ recomana d'escriure'ls en *-es*. Aquesta opció és ben legítima, ja que la norma de l'Institut, en el cas de noms de persona, també admet la terminació tradicional en *-as*. Amb tot, potser no hauria estat sobrer de fer avinent aquesta tria en la *Nota*

7. Joan ALBERICH (*et al.*), *Diccionari llatí-català de noms propis* (Barcelona, Columna, 1994).

8. Joan ALBERICH i Pere CASANELLAS, *La transcripció al català dels noms propis bíblics grafats en grec: l'accent*, dins *Tradició i traducció de la paraula. Miscel·lània Guiu Camps* (Barcelona, Associació Bíblica de Catalunya / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993), ps. 377-391.

9. Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica, *Noves normes ortogràfiques sobre els noms en -es*, dins *Documents de la Secció Filològica. I* (Barcelona, IEC, 1990; «Biblioteca filològica», núm. XIX), ps. 79-80.

a l'edició catalana, atès el nombre considerable de mots d'aquesta mena que tenen entrada en el diccionari.

Pel que fa a la segona aportació, cal dir que la traducció del diccionari de Grimal participa de l'esperit de llarg alè, iniciat a Catalunya amb la Renaixença, de fer accessibles els monuments de la literatura universal per via de la traducció, activitat de molta rellevància a casa nostra. Basta recordar, com a exemple paradigmàtic i singular d'això que diem, la col·lecció de textos clàssics grecs i llatins traduïts sota el patrocini de la Fundació Bernat Metge.

A les seves memòries de recent aparició, Joan Triadú¹⁰ reporta una anècdota plena de significació i és que, en aparèixer la seva traducció al català de les *Olimpiques* de Píndar, en feu arribar un exemplar a Marguerite Yourcenar i explica que fou mitjançant la traducció catalana d'un clàssic grec com l'escriptora va «descobrir una cultura», la catalana, evidentment. Una cultura, doncs, el pes específic de la qual és mesurable tant per les produccions pròpies com per les obres procedents d'altres literatures i incorporades al català a través de la traducció. I bé, la versió catalana del diccionari Grimal també forma part d'aquest corrent cultural.

No volem acabar aquestes ratlles sense fer justícia a la labor excel·lent dels traductors, Montserrat Franquesa, Joaquim Gestí i Andreu Martí, hellenistes de formació tots tres, que han fet la seva comesa amb gran cura, cosa que, d'altra banda, no ha de fer gens estrany, ja que són bons coneixedors dels paranys que aquesta tasca comporta. No debades, Franquesa i Gestí són responsables de la versió catalana de no pas poques obres, especialment d'escriptors grecs contemporanis. L'aparat referencial mereix una menció especial per tal com l'elaboració dels índexs, feixuga per bé que indispensable, ha requerit bones dosis de paciència i de coneixements per a fer-los concordar amb els continguts del diccionari. Tot plegat fa que gosem augurar a la versió catalana del diccionari de mitologia de Pierre Grimal una vida llarga i fecunda.

PERE MONTALAT

CARRÉ, Antònia, *Narrativa catalana medieval en vers (El Jaufré i l'Espill de Jau-me Roig)*, Barcelona, Editorial UOC, 2007.

El llibre que aquí es presenta és el resultat dels anys de docència d'Antònia Carré a la Universitat Oberta de Catalunya: recull els materials de l'assignatura sobre narrativa catalana medieval que l'autora imparteix en aquesta universitat. S'adreça a un públic no especialitzat i pot ser una primera presa de contacte amb la narrativa en vers medieval. El llibre, però, tracta exclusivament dues obres: el *Jaufré*, una obra anònima del segle XIII de gairebé onze mil versos escrita en oc-

10. Joan TRIADÚ, *Memòries d'un segle d'or* (Barcelona, Proa, 2008; «Perfils»).

cità, i l'*Espill*, escrit per Jaume Roig cap a 1460, de més de setze mil versos. Tant pel contingut com per l'estructura, el llibre s'ha de llegir com una guia de lectura a aquestes dues obres: dona les dades bàsiques de cada una i els aspectes que Carré en vol destacar, amb la informació sobre el context cultural i literari imprescindible per entendre-les, sense discussió crítica.

El *Jaufré* i l'*Espill* són obres produïdes en contextos històrics diferents. La primera, a més, és escrita en occità, tot i que sembla que l'autor era català. Carré justifica la tria d'aquestes dues obres per la seva qualitat literària i per la conjunció entre comicitat i moralitat que tenen en comú. Aquesta comicitat és, precisament, l'ham que llença el llibre per atreure el públic modern a la lectura d'aquestes obres, que és l'objectiu que l'autora s'ha proposat aconseguir. Ara, s'ha de tenir present que la comicitat no serà la mateixa en l'una i en l'altra: l'*Espill* és una obra satírica; en canvi, la comicitat del *Jaufré* rau més aviat en l'estirabot d'algun personatge, que no té el comportament que seria esperable.

L'adaptació de materials concebuts en llenguatge html al paper, com és el cas d'aquest llibre, no és una tasca gens fàcil i condiciona forçosament l'estructura del llibre. Així, aquest llibre consta de dues parts independents —una dedicada al *Jaufré* i l'altra, a l'*Espill*—, cada part es divideix en capítols i aquests, en breus apartats. A cada apartat, les explicacions són breus i esquematitzades, i acaben amb una secció anomenada «ampliació de continguts»: és una sèrie de notes suplementàries que es dediquen, per una banda, a aclarir qüestions històriques, culturals o literàries i, per l'altra, a donar fragments del *Jaufré* i de l'*Espill* que exemplifiquen les explicacions. El primer tipus de notes és útil per situar el lector poc familiaritzat amb la literatura medieval, que hi pot recórrer, per exemple, per saber què va passar al Concili de Lió de 1274, en què consisteix la malaltia d'amor o per saber què és un *roman*. El segon tipus de notes és molt abundant, sobretot en la part dedicada al *Jaufré*. És un encert completar les explicacions amb fragments de les obres en un llibre de divulgació com aquest, ja que permet als lectors l'accés directe al text. A més a més, els fragments seleccionats van sempre acompanyats d'una traducció en prosa al català actual per facilitar-ne la comprensió.

Una petita introducció encapçala el llibre per exemplificar les relacions entre la Corona d'Aragó i Occitània, que permeten entendre que l'anònim autor català del *Jaufré* escrivís una obra en vers en occità al segle XIII. La part del llibre dedicada al *Jaufré* s'articula al voltant de la relació de l'obra amb la tradició artúrica. Se centra en quatre aspectes, un en cada capítol. El primer és la vessant cavalleresca del personatge de Jaufré a la cort del rei Artús. El seu aprenentatge com a cavaller, que significa no només aprendre d'armes sinó també formar-se en les virtuts cortesanes i morals, es relaciona en aquest capítol amb la regeneració moral de la cort artúrica (mancada dels valors cavallerescos i moralment degradada des del principi de l'obra).

El segon capítol tracta l'amor en el *Jaufré* en relació amb la *fin'amors* trobadoresca, què l'hi acosta i què li'n separa. S'hi destaca sobretot l'habilitat amb què l'anònim autor presenta els sentiments dels personatges de Jaufré i la seva ena-

morada, Brunissèn, a través de la narració d'escenes paral·leles. Per exemple, la nit d'insomni que tenen els dos enamorats simultàniament, cadascun a la seva cambra, es presenta amb dues escenes paral·leles —la primera, situada a la cambra de Jaufré, i l'altra, situada a la cambra de Brunissèn— que expliquen el turment per amor que pateixen els dos personatges. En aquest capítol, també s'estableixen semblances entre alguns passatges del *Jaufré* i altres obres (per exemple, de Chrétien de Troyes), que, de fet, no indiquen sempre la influència d'una obra en les altres, sinó uns mateixos motius que formen part de la tradició.

El tercer capítol posa en relació el *Jaufré* amb el seu context literari. Per una banda, s'hi assenyalen alguns referents de l'obra —la poesia trobadoresca, Chrétien de Troyes— i s'hi assenyalen alguns motius que s'inspiren, o es podrien haver inspirat, en els lais o les cançons de gesta francesa. Per altra banda, apunta molt per sobre la difusió del *Jaufré* a la Corona d'Aragó i el ressò que, segons Carré, tingué en les cròniques de Bernat Desclot i Ramon Muntaner i en el *Tirant lo Blanch* i el *Curial e Güelfa*.

L'últim capítol de la part dedicada al *Jaufré* es fa ressò d'una de les qüestions que ha suscitat més interès entre els estudiosos: el problema de l'autoria i la datació de l'obra. Carré, que té en compte la bibliografia recent sobre aquesta qüestió, és partidària de les hipòtesis d'Antoni Espadaler. Per tant, situa la composició del *Jaufré* en una època tardana, entre 1272 i 1276, sota el regnat de Jaume I, basant-se en la suposada influència de Cerverí de Girona en l'obra.

La segona part del llibre es dedica a presentar l'*Espill* de Jaume Roig posant èmfasi en la importància de la seva formació universitària (era metge), que determina tant el contingut com la forma de l'obra. El lector pot complementar aquesta part amb la introducció i els comentaris a l'edició de l'*Espill* que Antònia Carré va publicar a Quaderns Crema el 2006. Per començar, es dedica un capítol a presentar Jaume Roig, primer com a metge (amb un breu repàs a la seva biografia) i després com a autor (com concep la seva obra i l'anàlisi del pròleg). El següent capítol, més interessant, descriu els recursos literaris que Jaume Roig utilitzà per donar versemblança a la seva història i autoritat a l'ensenyament moral que se'n desprèn: l'autobiografia fictícia i la visió en somnis d'un personatge del món dels morts (aquí, Salomó) que adoctrina el protagonista.

És en els dos últims capítols on trobem la lectura que fa Carré de l'*Espill*. Presenta l'obra sota quatre «etiquetes»: misogínia, moralitat, comicitat i polèmica literària. L'*Espill* és explicat en relació amb aquests quatre termes. Pel que fa al contingut, és considerat una obra fonamentalment misògina, l'objectiu de la qual és criticar les dones, i alhora una obra moral i didàctica, que proposa un model de vida allunyat dels vicis i de les dones. Per això, es dedica un dels capítols més llargs a exposar la visió de les dones segons la medicina medieval i com aquesta visió es reflecteix en l'*Espill*. Es qualifica també l'*Espill* de comèdia i l'últim capítol descriu els diversos recursos utilitzats per Jaume Roig per tal d'aconseguir la comicitat (l'ús del vers de quatre síl·labes o l'exageració, en serien exemples). Finalment, es contraposa l'estil de Jaume Roig amb el de Joan Roís de Corella, i la comicitat del

primer amb la transcendència del segon. Ara bé, potser faltaria en aquesta part un capítol semblant a l'últim dels dedicats al *Jaufré*, en el qual s'expliqués l'*Espill* en relació amb els seus referents i en el qual s'apuntés la difusió d'aquesta obra en la literatura dels segles posteriors com a model d'una tradició satírica.

És important que s'hagi publicat un llibre de divulgació sobre dues obres medievals en vers, que afortunadament ja són disponibles en edicions recents. Aquest llibre és molt útil per a aquells lectors que entren per primer cop en el *Jaufré* i l'*Espill*, perquè hi trobaran una presentació divulgativa i accessible, però també hi trobaran els camins a seguir per aprofundir en el coneixement d'aquestes obres. No sempre obres d'aquesta mena reben tanta atenció.

MONTSE FERRER SANTANACH

MIRALLES, Eulàlia i MALÉ, Jordi (eds.): *Formes modernes de l'èpica (del segle XVI al segle XX)*, Santa Coloma de Queralt, Obrador Edendum SL, 2008 («Aula Carles Riba», núm. 2).

L'Aula Carles Riba, constituïda com a Grup de Recerca Consolidat, ha publicat el seu sisè volum on es recullen els estudis presentats en la jornada anual celebrada el 18 de maig de 2007 a la Universitat de Barcelona. Mentre la tònica de les jornades anteriors s'havia centrat sobretot a tractar temes relacionats amb l'empremta del món clàssic en la nostra història literària i ideològica, l'Aula enceta ara una nova línia de recerca en què s'aborden aspectes que tenen a veure amb la pervivència i transformació dels gèneres literaris antics en temps moderns.

Tenint en compte, doncs, la premissa anterior, l'enfocament d'Eulàlia Miralles al poema *Lepant*, de Joan Pujol (publicat a Barcelona per Pere Malo el 1573), no se centra tant en els aspectes històrics (fonts històriques i possibles models, com les «Caroleidas», ja abordats per Eulàlia Duran el 1994 i per la tesi de L. Vilà el 2001) com en l'intent —força reeixit— d'oferir unes pautes de lectura en forma d'exegesi més literària, mirant el conjunt de l'obra del mataroní, les fonts d'inspiració i aprofundint en el sentit d'algunes figures que hi prenen rellevància especial, com Joan d'Àustria o el papa Pius V. A més de fer-nos veure la importància del poema pujolià, que inaugura el gènere leparentí a la Península, una de les idees que sosté i desenvolupa Miralles és que Pujol aspira a convertir un episodi històric en un episodi mític, tot defensant a la vegada una determinada postura ideològica sobre la Santa Lliga. En aquest sentit tenen raó de ser, per exemple, les reiterades al·lusions a Cal·líope, la descripció de la Casa de la Fama (inspirada en el llibre XII de les *Metamorfosis* d'Ovidi)¹ i el paper que tindrà tot

1. Cal remarcar també la nota textual als vs. 137-138 i l'aguda comparació respecte als aedes ceccs homèrics.

al llarg del poema, fins les referències als herois de Troia, que seran acuradament cristianitzades.

Mireia Campabadal forneix en el seu capítol sobre l'èpica catalana del segle XVIII dades i textos del tot innovadors, extrets sobretot de l'Arxiu de l'Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona. El seu treball es divideix en tres parts. En la primera ens presenta una teorització sobre el gènere èpic en els autors de l'època a partir precisament del discurs de l'acadèmic Ignasi de Sans, emmirallat en els models del Renaixement italià i ofuscat en la seva reacció antifrancesa.² La segona part (un extret de la seva tesi doctoral) dóna una panoràmica general dels poemes èpics conservats, un gènere que, bé no gaire abundant, és representat per uns pocs autors (Eura, Padró, Sagarra, Soler i Martí, Salvador Puig, Bòria, Bret). Campabadal divideix la temàtica d'aquests cants en tres menes: religiosa (la passió de Jesucrist), històrica (el tema dels almogàvers) i burlesca. A tractar una mica més l'èpica burlesca dedicarà la tercera part del capítol, tot analitzant amb més deteniment *La Gatomàquia valenciana* (1767) de Bartomeu Tormo i *La persecució dels porcs* (1808), que fou publicada anònima. Així, del primer poema Campabadal n'estudia la *inventio* sota el model de Lope,³ la *narratio* (sobretot l'estructura, l'exordi i mètrica) i, quant a la *inventio*, se centra d'una banda en el joc dels *nomina parlantia* (tan propi de l'èpica burlesca) i, de l'altra, a aventurar la possibilitat de dues «batalles» més o menys properes que haurien donat lloc a la redacció d'aquesta *Gatomàquia*, com són el conflicte bèl·lic contra els anglesos el 1762 i la pugna entre armes/lletres, que durà tot el segle XVIII. Pel que fa a *La persecució dels porcs*, l'altre poema burlesc, per primer cop se'ns presenta una anàlisi literària i de l'abast que poguà tenir el cant (ps. 66-72) atès que el mes de febrer d'aquell any havien entrat a Barcelona les tropes franceses.⁴

Rosa Cabré aborda el problema sobre els trets èpics de *Cap de ferro*, de l'erudit i mestre en Gai Saber Francesc Pelagi Briz. Un punt de partença important és la constatació que fa (p. 77) en el sentit que, després d'Ariosto i Tasso «més enllà del 1600, tot i la munió de poemes èpics que es publiquen en el segle XVII, la història literària assisteix al progressiu exhauriment del gènere» per tal de donar pas a la novel·la. El fet és que a la Catalunya del dinou, tot i l'*Atlàntida* i el mesuratge de Milà i Fontanals en l'àmbit de la teoria literària, no hi havia el terreny

2. Cal notar el breu excurs sobre la fortuna dels amors de Dido i Eneas en el Set-cents català (ps. 42-43) en Joan Tomàs de Boixadors i Nicolau Maiet o l'interessant apunt sobre Cir Valls (p. 45), encara per estudiar.

3. Sobre el corrent originat arran de les imitacions de la *Batracomiomàquia* homèrica a partir de les diverses literatures europees des del segle XVI hom podrà llegir amb profit la recopilació que en fa, per exemple, M. FUSILLO, *La battaglia delle rane e dei topi. Batrachomyomachia* (Milà, Guerini, 1988), ps. 46-52. També útil, i més recent, és el capítol d'A. ROSSICH, *Les faules mitològiques burlesques als segles XVII-XVIII*, dins R. FRIEDLEIN i S. NEUMEISTER (eds.), *Vestigia Fabularum. La mitologia antiga a les literatures catalana i castellana entre l'Edat Mitjana i la Moderna* (Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004), ps. 113-141.

4. Noms d'algun personatge, com ara «Cutxònic», al costat de «Berrocart» o «Tocinac», són prou il·lustratius de la sensibilitat del seu autor davant la invasió napoleònica.

ben disposat al conreu de l'èpica: Yxart i Sardà en són un clar exemple. Per això, segons Sardà, *Cap de ferro* de Briz, malgrat la seva qualitat, ni sedueix, ni commou, ni encanta (p. 85). Com sigui, és ben lloable l'esforç d'anàlisi que realitza Cabré d'aquest poema dividit en cinc llibres i amb un muntant de més de deu mil versos, ambientat en temps de Pere III el Cerimoniós i que pren la seva *Crònica* com a base per a una trama cavalleresca, gairebé a la manera de Walter Scott (p. 97). Cabré en desgrana pacientment els elements del context històric al servei d'una gesta heroica articulada amb els elements d'amor cortès i de fidelitat al rei i, a més a més en sap veure les al·lusions al món clàssic que s'hi manifesten.⁵

L'aportació d'Eusebi Ayensa se centra en els representants més notables del tema almogàver en les lletres gregues i catalanes del XIX (i principis del XX). Que la literatura ha tingut en la Grècia moderna una poderosa funció patriòtica ho demostra Ayensa en referir-se a l'apatia sobre aquesta qüestió durant els oblidadissos segles bizantins, la pobresa econòmica del jove Estat grec i llibres demolidors com ara la tesi de Jacob Philipp Fallmerayer (1830). De fet, si el tema de l'almogàver invasor es va convertir en un referent de la literatura romànticonacionalista grega del XIX, fou gràcies a personatges com l'emblemàtic Lambros, Marinos Kutuvalis o Kléon Rangavis. I és encertat el que planteja Ayensa (p. 117) en comparar la situació de les lletres gregues amb la Renaixença catalana. Aquí comptem, en primer lloc, amb l'embranchida de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona, especialment entre el 1841 i el 1857, on destaca, entre d'altres, el poema *Roudor de Llobregat* de Joaquim Rubió i Ors, dedicat a un dels tres almogàvers que pogué fugir de la matança del palau d'Adrianòpolis. Una bella continuació d'aquest poema és l'obra de Francesc P. Briz, *La Orentiada* (1865), també estudiada al final del capítol. En segon lloc, cal comptar amb l'activitat científica d'Antoni Rubió i Lluch, que dugué a terme una recuperació ingent del coneixement històric medieval català i grec.⁶ A més, Ayensa fa notar, de manera molt cauta, com el suport a la guerra del Marroc i al general Prim van ser canalitzats com una gesta comparable a l'expansió dels catalans per la Mediterrània per Víctor Balaguer i altres (cf. p. 120 ss.). La tercera embranchida arribà amb el nombrós grup de composicions presentades als Jocs Florals (Ayensa comenta sobretot els poemes de Calvet i Collrell) que, tot i els errors i contradiccions flagrants en al-

5. Com poden ser la davallada d'Ulisses a l'Hades (cf. p. 100) i diverses al·lusions a poetes llatins, especialment Horaci (cf. p. 106).

6. En aquest sentit, va ser un gran avenç la publicació pòstuma, a càrrec del mateix E. Ayensa, de l'obra d'Antoni RUBIÓ I LLUCH, *El record dels catalans en la tradició popular, històrica i literària de Grècia* (Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001). Val la pena, també, recordar que Ayensa ha treballat considerablement sobre la presència catalana en la memòria popular grega. Vegeu, per exemple, *El record dels catalans en el folklore grec*, «L'Avenç», núm. 213 (abril de 1997), ps. 56-58 i *Un record dels catalans al peu de les Termòpiles*, dins M. del C. BOSCH i M. A. FORNÉS (eds.), *Actes del XII Simposi de la Secció Catalana i I de la Secció Balear de la SEEC en homenatge a Miquel Dolç* (Palma de Mallorca, Conselleria de cultura i Esports, 1997), ps. 553-558.

guns casos (cf. p. 123), confirmaren «una dimensió realment èpica d'aquest episodi de la nostra història» (p. 125).

Carles Garriga elabora un interessant estudi, no tant de conjunt⁷ sinó més aviat a partir d'aspectes rellevants sobre el significat que tingueren *Indíbil* i *Mandoni* en Guimerà. En efecte, Guimerà encetà el tema amb un poema jocflorallesc de l'any 1875 on guanyà un accèssit i que qualificaren d'èpic tant Josep Yxart, com Josep Roca i Norbert Font. Encara devem al mateix Guimerà, però el 1917, la tragèdia que porta el mateix nom, *Indíbil i Mandoni*. Com es conjuguen elements populars catalans amb el fil històric (basat sobretot en la narració de Livi), com el patetisme es dona la mà amb l'anècdota (per exemple encara devia ser recent per al públic de Barcelona el cas de l'elefant donat al parc segons notícia de Sagarra) o com es resol el paper de la dona que vol ser fidel a la terra però que s'enamora d'un romà —i per tant planteja el problema de conciliar «l'indigenisme ancestral» (p. 141) amb la nova situació política—, són aspectes que a poc a poc van obrint noves perspectives a la peça. I és que, tal com demostra Garriga, en l'obra batega el problema del sincretisme entre dos pobles (p. 144) i de retop la mentalitat política de Guimerà, fins i tot la mitificació d'*Indíbil* com un heroi de la terra (potser assimilable, com molt bé indica en p. 147, al general Moragues). Són de remarcar, igualment, les observacions i referències a l'estil de Guimerà (així com els comentaris a *Mar i cel* de Valentí Almirall) que Garriga incorpora a la part final del seu estudi: anomalies lèxiques, desplaçaments semàntics, girs sintàctics inusuals i inconseqüències lògiques.

En el darrer capítol es recullen unes notes sobre el wagnerianisme català de tombants del XIX al XX que també participà, mitjançant obres de simplicitat i grandiloqüència, en la revifalla del gènere èpic, grandios i simbòlic de la nostra història. Xosé Aviñoa hi explica amb molta claredat quines eren les dues orientacions, teòricament oposades —amb uns objectius no tan contraris, però—, que protagonitzaren d'una banda Enric Morera i, de l'altra, Felip Pedrell. Del primer, sobretot, en comenta com evolucionà cap al teatre líric de temàtica assentada en l'època medieval. I també explica com altres compositors acudiren a la temàtica historicoèpica: Joan Lamote de Grignon ho féu amb el tema d'*Indíbil* i *Mandoni* a *Hespèria* (1907), Jaume Pahissa ho va fer amb *Galla Placidia* (1912) i, conjuntament amb Morera, musicant els grans poemes de Verdaguer o Víctor Balaguer.

El llibre, editat bellament i curiosa en aquesta nova col·lecció, resulta de lectura ben agradable. Potser s'hauria pogut incloure tota la bibliografia al final del volum, no al final de cada capítol. I també fóra d'utilitat —si es tractava de revalorar uns noms— un índex de noms propis atès que aquesta eina sol facilitar la consulta de llibres miscel·lanis. Esperem, en fi, amb una certa impaciència la pu-

7. El mateix C. Garriga esmenta el seu deute amb F. CODINA, *El Mite històric d'Indíbil i Mandoni en l'obra d'Àngel Guimerà*, dins *Col·loqui sobre Àngel Guimerà i el teatre català al segle XIX* (Tarragona, Diputació), ps. 115-132 i amb el treball de N. MONCUNILL, *Indíbil i Mandoni d'Àngel Guimerà. El rerefons d'un tema literari* (Universitat de Barcelona, 2005).

blicació de les contribucions a les Jornades celebrades el desembre del 2008, la temàtica de les quals s'ha centrat en l'idioma grec i la seva pervivència en les lletres, les arts plàstiques i la música.

RAMON TORNÉ I TEIXIDÓ

VILADAMOR, Antoni: *Història general de Catalunya*, edició crítica d'Eulàlia Miralles, Barcelona, Fundació Noguera, 2007 («Textos i Documents», núm. 40).

«D'uns anys ençà és innegable la voluntat de filòlegs i historiadors de recuperar textos historiogràfics del Renaixement». Amb aquesta constatació Eulàlia Miralles inicia el prefaci de l'edició de la *Història general de Catalunya* d'Antoni Viladamor. I és que aquest estudi és, també innegablement, fruit d'aquest propòsit, des de la seva forma originària —una tesi doctoral— fins avui que el tenim en forma de llibre. Per tant, suposa una aportació important en la recuperació de la prosa historiogràfica moderna catalana, una peça que consolida aquest afany de recobrar la importància d'aquests textos i d'integrar-los en la literatura catalana. Un text i un autor que ens són explicats i raonats, és a dir, que són tractats amb plantejaments científics sòlids —filològics i de crítica literària— que reflecteixen una tasca exhaustiva de recerca i d'anàlisi del text i l'autor en tots els seus aspectes propis i contextuals.

Seguint el fil de l'estructura del llibre, encapçalen l'edició un pròleg d'Eulàlia Duran i un prefaci d'Eulàlia Miralles, que ens introdueixen de manera breu i concisa, el primer, i amb rigor i profunditat el segon, en els aspectes més importants del llibre que són estudiats en la introducció. Eulàlia Duran comença el pròleg dient que aquesta edició «és una fita important en la historiografia del segle XVI». Ens avança i ens sintetitza, doncs, el que podrem trobar en aquest llibre: una mostra de prosa historiogràfica de la qual es desprèn la contextualització cultural —el paper dels historiadors i la seva relació amb la monarquia com a cronistes, la continuïtat de la llavor de l'Humanisme i la motivació de Viladamor per escriure aquesta crònica com una resposta als *Anales de la Corona de Aragón* de Jerónimo Zurita i com un aval per aconseguir ser cronista del Principat—; i aspectes del mateix text —l'anàlisi de les fonts, l'edició, la transmissió i els testimonis, i les característiques de la prosa del Renaixement.

El prefaci d'Eulàlia Miralles justifica i raona la tria del text i perfila el que en la introducció serà analitzat amb deteniment. L'estudi introductor, doncs, constitueix el desenvolupament de l'anàlisi acurada i completa del text i l'aprofundiment en la figura de l'autor per traçar els motius que el portaren a escriure aquesta crònica i perfilar la seva trajectòria vital i professional. Així, ens proporciona d'una banda el retrat, en diverses dimensions, de l'autor, i de l'altra, l'estudi, i els elements per a la fixació i la recuperació del text.

Pel que fa a l'autor, tots els aspectes tractats conformen un retrat biogràfic complet i nodrit de nombroses aportacions i dades fruit de la consulta exhaustiva de documentació en diversos arxius que ens reporten i aclareixen aspectes de la vida de Viladamor que fins ara no havien estat revelats o resolts. És el cas de la confusió al voltant de la seva identitat, sorgida en un dels primers estudis sobre la seva figura i continuada en els posteriors. Aquest aclariment ens situa, doncs, aquest arxiver amb una vida i una professió molt sovint estretament lligades, biogràficament i familiarment des de la documentació trobada (el testament de Joan Viladamor i altres documents que aporten dades significatives) fins a les relacions de la seva família amb els Requesens, la seva formació, i s'enllaça amb els lligams familiars amb el càrrec d'arxiver reial que el cronista hereta del seu pare. Les relacions de Viladamor amb personatges com Diego Hurtado de Mendoza, o la seva participació destacada en fets historicopolítics com ara les campanyes bèl·liques de Carles V, el setge de Perpinyà l'any 1542 o la integració en el seguici de Felip II a Anglaterra i Flandes, configuren un retrat d'un personatge influent i ben relacionat. La confluència vital i professional, doncs, fa que aquests dos aspectes siguin indestriables i que sovint els trobem tractats de manera creuada, com és el cas de la relació amb els Requesens, de la formació i l'exercici del càrrec d'arxiver, i l'aspiració a convertir-se en cronista oficial. Unes aportacions importants i interessants que omplen i aclareixen els buits que fins ara no havien estat resolts o bé se'ns presenten hipòtesis versemblants i probables.

I respecte al text, se'ns presenta una anàlisi acurada i molt rica en matisos. D'una banda, la història en si ja ofereix una diversitat prou important i interessant d'aspectes que cal tractar i, de fet són tractats, en profunditat: la transmissió dels testimonis manuscrits, els aspectes textuais (les variants entre testimonis) són especificats i definits. I més enllà de la crítica textual hi ha les característiques literàries i de contingut que inscriuen aquest text en la tradició historiogràfica. La transmissió del text a partir de tres còpies manuscrites —dues completes i una tercera que només té el pròleg— i d'una edició impresa el 1880 obre la part de la introducció dedicada al text pròpiament. La *recensio* de la transmissió de les tres còpies manuscrites i la crítica textual que estableix la tradició és feta de manera minuciosa. La relació entre les còpies, la història de cada testimoni i les possibles autories fins a l'edició de Jaume Collell al final del segle XIX dibuixen la trajectòria de la recepció d'aquesta *Història general de Catalunya* i en reflecteixen el ressò que tingué des dels anys immediatament posteriors fins a tres segles després.

L'anàlisi textual, l'aprofundiment biogràfic en la figura de Viladamor i el seu context cultural i professional ajuden a fer una hipòtesi versemblant i fiable sobre les raons i els fets que portaren Viladamor a escriure aquesta crònica.

Un altre aspecte important del text són les fonts i la redacció del text, dos dels aspectes més complets i analitzats de la introducció. Dibuixa els lligams entre les fonts textuais de què Viladamor es va servir i la seva *Història general*. Des de la

documentació de l'Arxiu Reial en què la seva posició privilegiada d'arxiver li permetia accedir fàcilment als documents, fins als textos i els autors que va seguir o va rebatre. El procés de redacció del text en diverses etapes, des de la fase prèvia de recopilació de la informació i el material fins a la fase d'execució de l'escriptura i l'establiment d'una estructura del text. Pel que fa a les fonts, Miralles distingeix entre les «principals» —de Florián de Ocampo, Ambrosio de Morales i Gonzalo de Illescas, Plini i Vasaeus—; les secundàries que són poc citades però molt presents perquè se'n detecta clarament les influències i els ressos del pensament d'autors com Pere Miquel Carbonell, Pere Antoni Beuter, Francesc Tarafa i Lluís Ponç d'Icard; i un tercer tipus que són altres fonts que no són citades però que molt probablement Viladamor les degué consultar, com és el cas de Damião de Goes, historiador i cronista portuguès. Recorda, però, que Viladamor en algun cas parlava d'autors i obres sense haver-los llegit, simplement perquè són citats a les fonts que sí que va fer servir.

En aquest afany per esdevenir cronista oficial del Principat, Viladamor hi tenia competència, historiadors coetanis com Francesc Calça, amb l'obra del qual té nombrosos punts de confluència. Però aquesta ambició i el text que l'havia de portar a fer-la realitat quedaren estroncats per la mort de Viladamor. La *Història*, doncs, restà inacabada, i el text quedà «aturat» a la primera part i l'abast del contingut delimitat des dels orígens mitològics d'Hispania fins a la invasió musulmana el 714, la part que Zurita no havia inclòs als *Anales*.

Més enllà dels condicionants de context al voltant del text, de les influències, dels punts de contacte amb altres historiadors i de la intenció de Viladamor, l'estudi introductori ens ofereix una anàlisi força completa i exhaustiva de les variants, dels paral·lelismes entre la *Història* i els textos que són les seves fonts. En aquest sentit, Miralles ens exposa la dualitat d'aquestes fonts: «Viladamor, doncs, hauria escollit les fonts primàries amb els següents criteris: d'una banda, Ocampo i Morales com a representants de la historiografia oficial per tal de rebatre Zurita en igualtat de condicions; de l'altra, autors de l'àmbit català amb la intenció de frenar les ànsies dominants de Castella» (*Prefaci*, p. 189).

A continuació de l'estudi introductori es dona pas al text, que va néixer per la voluntat d'explicar la història de Catalunya de manera «general», és a dir, àmplia per l'abast cronològic, però restringida geogràficament al Principat, encara que per explicar els orígens mítics d'Hispania es refereixi a la Península. Però tot i que Viladamor no va poder assolir aquests dos objectius i només va poder enllestir una part de la seva obra, ja ens mostra l'evidència que per ell recuperar i explicar el passat era essencial, fent ús de la magistral definició d'història de Ciceró a *De Oratore* (II, 9, 36): «Essent la història mestra de la vida humana» i perquè «essent així, és cosa certa que no y ha cosa més profitosa que la història ni més necessària als humans». Un recurs, el de citar la frase de Ciceró, que fou habitual en la historiografia moderna.

Aquesta edició compleix i exerceix de manera clara, coherent i amb rigor filològic el propòsit de recuperar la *Història general de Catalunya* i la figura d'An-

toni de Viladamor, un arxiver reial que volia reescriure la història «unplint de paraulas los fets y los temps».

MERCÈ COMAS LAMARCA

Pensamiento literario del siglo XVIII español: antología comentada, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas / Instituto de la Lengua Española, 2004 («Anejos de Revista de Literatura», núm. 63).

L'antologia comentada de José Checa Beltrán presenta al lector una perspectiva de conjunt de la teoria literària setcentista espanyola. La selecció dels fragments respon a un criteri temporal i no estètic (textos publicats des del principi del segle XVIII fins al primer decenni del segle XIX), fet que explica la confluència de defensors i de detractors del corrent cultural que s'acabaria imposant: el neoclassicisme. Checa Beltrán és un dels grans coneixedors de crítica literària, poètica i retòrica de la Il·lustració espanyola; d'entre les seves nombroses publicacions, en destaquem l'estudi monogràfic *Razones del buen gusto. Poética española del neoclassicismo* (1998).

La manca d'edicions modernes de la majoria dels tractats teòrics d'aquest període fa imprescindible una obra global com aquesta, capaç de sistematitzar les idees principals que van marcar l'evolució de la teoria literària en el segle de les llums: des dels seus orígens —amb el rebuig al barroc durant els anys 20 i 30—, fins a la consolidació del neoclassicisme als anys 60 i 70, i l'aparició finalment als anys 80 de posicions més distants del dogmatisme classicista. Si bé és cert que ja existien algunes antologies sobre aquest període, cap no té un abast tan general; una de les més rellevants és *Escritos literarios* (1994), duta a terme per Jesús Pérez Magallón sobre l'obra de Gregori Maians.

El conjunt de textos seleccionats va precedit d'un capítol de presentació dels autors i de les seves obres. S'hi esmenten els grans noms de la Il·lustració: Luzán, Maians, Iriarte, Llampilles, Andrés, Feijoo, Capmany, Burriel, Arteaga, Montiano, Quintana, Jovellanos i Moratín, per anomenar-ne uns quants. Al costat d'aquestes grans personalitats s'hi afegeixen altres autors menors que, no obstant això, són interessants per les seves aportacions a alguns temes concrets. És el cas del fragment seleccionat de Juan de la Dehesa, una nota explicativa sobre els conceptes de «bellesa» i de «sublim» que precedia la traducció al castellà que va realitzar el 1759 de l'obra d'Edmund Burke, *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful* (1757).

El contingut de l'antologia està distribuït en dos grans apartats, formats per diferents capítols que estan ordenats per temàtiques i que van precedits d'una introducció que contextualitza els fragments i exposa les idees generals que es tractaran a continuació. El primer gran apartat tracta la teoria literària a través de les

polèmiques que van marcar aquest segle, en un principi entre barrocs i il·lustrats, i ja cap a tombants de segle entre els partidaris d'un vessant ortodox o heterodox de la Il·lustració, entre moratinistes i quintanistes. És representativa d'aquest últim grup l'opinió favorable de Joan Andrés enfront a temes tan controvertits com l'aparició d'un nou gènere literari —la tragèdia urbana. Però el procés de consolidació del moviment il·lustrat va comportar polèmiques no només d'àmbit teòric —l'origen del mal gust, les limitacions dramàtiques, l'estil retòric, etc.— sinó amb repercussions socials i polítiques, com va ser la prohibició de Felip V dels *autos sacramentales*, considerats immorals pels il·lustrats espanyols.

El segon apartat d'aquesta antologia presenta la visió dels erudits espanyols sobre els grans conceptes literaris que caracteritzaren la Il·lustració: les marques de literarietat, el bon gust, el decòrum, la validesa i la natura de la imitació, la finalitat de la literatura, etc. D'entre tots ells, en destaquem l'aportació singular de Benito Jerónimo Feijoo al concepte estètic del «no sé qué», aquella bellesa especial que tenen determinats objectes o elements i que provoca un efecte tan extraordinari en l'espectador que sembla escapar a qualsevol cànon preconcebut. La teoria de Feijoo és original perquè contradiu la definició d'aquest concepte, elimina qualsevol alè de misteri intrínsec en la seva naturalesa argumentant que la bellesa d'una obra està sotmesa en tots els casos a unes normes —les regles de l'art—, fins i tot quan és tan extraordinària que es desmarca del cànon convencional.

L'antologia es clou amb la bibliografia de les obres originals d'aquests fragments seleccionats. Resulta molt profitosa perquè cita la primera impressió, algunes segones redaccions, sempre que presenten modificacions importants —com és el cas de la *Filosofía de la elocuencia* de Capmany o de la *Poética* de Luzán—, les traduccions fetes al segle XVIII i, en cas que existeixi, l'edició més recent. Observem que gairebé la meitat dels textos teòrics que formen l'antologia han estat editats partint dels originals; l'altra meitat provenen majoritàriament o bé de traduccions castellanes de l'època o bé d'edicions crítiques modernes. Un cas diferent és l'edició moderna de *Dell'origine...* de Joan Andrés, feta per Pedro Aullón de Haro, perquè, malgrat que va precedida d'un bon estudi introductor, no conté notes explicatives i no parteix de l'original, sinó que reproduceix la traducció castellana setcentista sense corregir les errades d'impremta. Per a aquesta edició Checa Beltrán ha seleccionat capítols complets o de vegades els fragments més representatius, i ha editat els textos seguint la normativa actual.

Un dels aspectes més útils d'aquesta obra és l'establiment d'una periodització del debat entre els defensors del Barroc i de la Il·lustració espanyola, així com de la confrontació posterior entre els partidaris d'un vessant ortodox o heterodox del neoclassicisme. Endemés l'ordenació per diferents temàtiques permet resseguir els plantejaments dels erudits il·lustrats sobre per què era necessari aquesta reforma, quines havien estat les causes que havien conduït el món literari a aquella situació, quins eren els orígens cronològics i geogràfics del model que ara lluitaven per substituir i quins autors n'havien estat pioners. Els textos mostren tam-

bé com enmig de la polèmica, les crítiques europees als autors barrocs espanyols van esdevenir el catalitzador que va provocar l'apropament al classicisme, malgrat que durant alguns decennis les reaccions a Espanya van ser diverses i tenyides d'un fort sentiment patriòtic. Finalment, per mitjà dels fragments seleccionats podem observar l'evolució de les actituds que van mostrar els erudits espanyols vers França: des de l'emmirallament en la literatura gal·la, acompanyat d'una severa autocrítica, fins a la reacció contra l'hegemonia literària i lingüística de l'imperialisme francès, posició que va comportar una revisió de les postures més destructives contra el teatre espanyol del Barroc.

Cal tenir present, no obstant això, tal i com adverteix Checa Beltrán, que els debats setcentistes es perdien sovint en acusacions i defenses de poca o cap rellevància en el camp de la teoria literària, però que actualment serveixen per a mostrar al lector la situació que es vivia als cercles erudits de l'època. No obstant això, la teoria encara se'n va veure molt més beneficiada que la pràctica. Les contribucions teòriques més substancials seguien habitualment els grans tractats europeus i, per tant, no van haver-hi aportacions originals de gran rellevància. La major part dels erudits apuntava com a peça clau en la reforma del segle XVIII la *Poética* del docte Ignacio de Luzán, publicada per primer cop el 1737, potser l'aportació més constructiva a la teoria literària d'àmbit espanyol. Aquesta obra seguia de prop els preceptes exposats per Ludovico Muratori a *Riflessioni sul buon gusto intorno le scienze e le arte* (1708), traduïda posteriorment al castellà per Joan Sampere i Guarino (1782). Però malgrat les escasses aportacions singulars, gran part dels intel·lectuals espanyols van dur a terme un gran esforç d'autocrítica per polir l'estil retòric —tan deteriorat, segons creien, per la influència barroca—, i per obrir el debat literari a noves perspectives per tal de seguir les tendències que s'havien anat imposant a la resta d'Europa. Finalment, a desgrat dels intents de reforma mai no es van acabar d'incorporar els elements més revolucionaris de la Il·lustració francesa, perquè van topar amb la resistència dels erudits espanyols que rebutjaven amb orgull i recel les crítiques estrangeres i les idees liberals d'aquest nou corrent intel·lectual, considerades immorals i contràries a la religió catòlica per la majoria d'intel·lectuals espanyols.

Finalment, considerem que la informació que precedeix cada capítol dóna una perspectiva general de la posició dels autors, analitza amb precisió les idees que apareixeran i, per tant, és una guia útil per a situar el lector. No obstant això, trobem a faltar en alguns casos una explicació més de conjunt, que no només analitzi els fragments respecte de les obres a les quals pertanyen, sinó que els emmarquin breument dins del conjunt d'obres del seu autor i, si és rellevant, els relacionin amb el pensament d'altres erudits coetanis o anteriors. Citem com a exemple la teoria sobre el «no sé qué», la qual requeriria un breu recorregut per l'evolució d'aquest concepte al segle XVIII, on s'esmentessin altres autors que n'han parlat —Palomino, Nassarre, Erauso y Zavaleta, Ponz, Maians, Capmany, Arteaga, etc.— i altres escrits anteriors de Feijoo on en fa referència, ja sigui en relació a la música o a la literatura, abans de presentar el seu text més significatiu, inclòs

a *Teatro crítico universal* (1726-1739). No s'explica tampoc, i és important remarcar-ho, que aquest concepte té una llarga tradició europea que enllaça amb dues tradicions independents de l'Antiguitat llatina: el *nescio quid* i la *gratia*, com mostra Helmut C. Jacobs a *Belleza y buen gusto*.

En resum, Checa Beltrán estructura les reflexions teòriques més destacades del segle XVIII espanyol, un període en què romanen encara moltes obres per investigar, i mostra al lector una perspectiva àmplia i diversa del pensament literari d'aquell segle, en una antologia realitzada amb rigor i amb una clara finalitat didàctica.

NEUS ORTEGA MOLINOS

CAMPABADAL I BERTRAN, Mireia: *La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona en el segle XVIII. L'interès per la història, la llengua i la literatura catalanes*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona / Publicacions de l'Abadía de Montserrat, 2006 («Textos i estudis de cultura catalana», núm. 119).

Aquest llibre, que és la versió corregida i lleugerament ampliada de la tesi doctoral de la seva autora —mereixedora del premi Manuel Milà i Fontanals d'història literària 2006—, representa un pas de gegant en l'estudi i sistematització d'un dels períodes més desatesos de la història literària catalana i, concretament, d'una de les institucions culturals més importants del nostre segle XVIII, la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.

Mireia Campabadal ha realitzat una exhaustiva labor d'ordenació i anàlisi dels documents continguts en els famosos tres armaris de l'arxiu històric de la institució que li ha permès treballar sobre una base sòlida i segura com mai no havia estat possible fins ara: el coneixement real de la documentació conservada, de les mancances de l'arxiu i dels errors continguts en el catàleg manual.

La primera part, dedicada a la història institucional i la vida corporativa, s'inicia amb una breu, però útil, síntesi de l'activitat acadèmica durant el seu primer segle de vida a través de les seves tres etapes: l'Acadèmia dels Desconfiats (1700-1703), l'Acadèmia Literària de Barcelona (1729-1752) i la Reial Acadèmia de Bones Lletres, entre 1752 i 1807. A continuació, l'autora exposa detalladament el funcionament de la vida corporativa —especialment a partir de 1729—: les tres funcions bàsiques de l'Acadèmia (social, pedagògica i intel·lectual), les diferents categories d'acadèmics, el procediment d'admissió de membres, els càrrecs o oficis i qui els ocupà, les juntes generals i particulars, les acadèmies de Passió i de Carnestoltes, sense oblidar els salons i edificis on se celebraven ni la tipologia dels discursos que s'hi llegien i de les publicacions que editaven. Una informació fonamental per poder valorar correctament l'activitat intel·lectual de la institució i que ha permès identificar autors de discursos i documents que, altrament, haurien romàs en l'anonimat.

La segona part, més extensa, Mireia Campabadal la dedica a l'aportació de l'Acadèmia a la cultura catalana i la divideix en els coneguts tres centres d'interès bàsics de la corporació: la història de Catalunya, la llengua catalana i la literatura catalana, especialment el conreu de la poesia.

En el primer apartat, l'autora repassa els diversos projectes historiogràfics acadèmics, gairebé inexplorats fins ara. Les primeres iniciatives, com el diccionari històric de Catalunya o la redacció de l'epítom de la crònica de Jeroni Pujades, que havia de servir de base per a noves empreses. L'ambiciós projecte de *Nova Història de Catalunya*, que no es va arribar a publicar, i que l'autora reconstrueix totalment i descriu detalladament, amb les seves diferents etapes i els seus plantejaments. I l'obra preliminar que sí que es publicà, com és sabut, *Observaciones sobre los principios elementales de la historia*, de Josep de Móra i Catà, marquès de Llo, que conté les bases metodològiques i crítiques. També s'hi ocupa dels diferents projectes del final de segle: l'anotació i la traducció al castellà de les cròniques de Ramon Muntaner i de Jeroni Pujades, i de textos jurídics com les constitucions de Catalunya o les ordinacions d'En Santacília, l'únic treball que es publicà (1816), així com dels discursos de tema històric dels acadèmics. Em sembla especialment remarcable l'*excursus* on, cap al final d'aquest apartat, Campabadal reconstrueix la recepció del primer volum de la crònica de Catalunya del *desconfiat* Pau Ignasi de Dalmases i Ros a l'Acadèmia Literària de Barcelona i en dona a conèixer la còpia autògrafa.

Al segon apartat s'exposen les relacions de l'Acadèmia amb la llengua catalana. El castellà fou la llengua oficial de la institució des dels inicis, però també és cert que el català no hi fou mai una llengua del tot absent. L'evident comportament diglòssic dels acadèmics provenia ja de la seva educació en escoles on s'ensenyava en castellà, llengua que s'associava amb l'alta cultura, i es veié reforçat pel fet que, per tal de cercar l'empara de les autoritats, arribaven a oferir la presidència de l'entitat —per honorària que fos— a individus exclusivament castellano-parlants, com ara el capità general de Catalunya marquès de Risbourg, per exemple. I per les conseqüències dels Decrets de Nova Planta, no cal dir-ho. Malgrat tot, ja que la Real Academia Española vetllava pel castellà, la RALBLB es veia abocada a vetllar per la llengua pròpia del país. De tots els projectes lingüístics de l'Acadèmia, el més conegut és el de l'empresa col·lectiva de diccionari de la llengua catalana, un altre dels que tampoc no arribaren a bon port a causa de la decadència de la corporació. Campabadal també reconstrueix les diferents fases de la seva elaboració. Fou el bisbe Josep Climent qui suggerí als acadèmics de fer un diccionari d'autoritats. Tant la proposta episcopal com el pròleg de Fèlix Amat pretenien que fos una eina que facilités l'aprenentatge del castellà, que havia esdevingut la llengua obligatòria d'ensenyament, d'acord amb la nova legislació. Però el projecte es va anar transformant i, de la mateixa manera que aviat va passar a ser un diccionari d'equivalències, la documentació consultada per l'autora fa evident que s'hi afegí també una certa vindicació de la nostra llengua: es buscà també que facilités la comprensió de les obres de la literatura catalana medieval i que ajudés

a «purificar el catalán del día». Després de tota la sèrie de vicissituds que aquest capítol ens detalla, l'obra es publicà en dos volums (1803 i 1805), amb el títol de *Diccionario catalán-castellano-latino* i signat per Joaquim Esteve, Josep Bellvitges i Antoni Juglà. A més d'aclarir la controvertida qüestió dels límits de la vinculació d'aquest diccionari amb l'Acadèmia, Mireia Campabadal tracta també d'altres projectes no reeixits, com el de l'establiment d'unes normes ortogràfiques i gramaticals de la llengua catalana que permetessin escriure amb correcció aquesta llengua, de les apologies de la llengua sorgides de la RALBL i dels estudis sobre l'origen de l'idioma català —i, pel que fa a aquesta darrera qüestió, és especialment remarcable la reconstrucció de la perduda dissertació de l'acadèmic Josep Mudarra sobre aquest tema.

La diglòssia que afectava l'Acadèmia es fa encara més evident en el tercer apartat, on s'analitza la producció literària dels acadèmics. L'autora reconstrueix també la producció poètica acadèmica del Set-cents, l'anàlisi de la qual permet de veure com el català sempre hi fou present, però sempre com a segona llengua, tot i que no és cert que es reservés només per a les composicions més breus i/o més vulgars. En aquest camp el projecte més important, i força desconegut fins ara, fou el de l'edició d'una col·lecció de poesies catalanes. A partir de la documentació consultada, Campabadal divideix el procés d'elaboració en quatre fases. En un primer moment —a partir de 1793—, havia de ser una antologia de composicions poètiques escrites per acadèmics, vius o ja desapareguts, sense que hi figurés el nom dels autors; en cap moment no especifiquen la llengua dels poemes, però sembla que majoritàriament devien ser en castellà. Després, al començament del segle XIX, quan es concedí una impremta pròpia a la RALBL, es pensà editar els poemes dins d'una publicació que s'havia de titular «Semanao de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», alhora que es plantejà la reedició de la poesia de Francesc Vicent Garcia, apareguda per primer cop el 1703. Caldria esperar encara tot un altre segle fins que l'Acadèmia no pogués comptar amb una publicació periòdica, i es pensà en aquesta reedició revisada del Rector de Vallfogona (1820) com a primer volum de la col·lecció de poesies catalanes. I, finalment, l'Acadèmia aprovà el projecte, defensat per Cir Valls, de publicar una col·lecció de poesies en català, dels acadèmics i d'altres autors. Però, tot i l'existència del volum en net i amb un pròleg de l'esmentat acadèmic Valls, desgraciadament aquest projecte tampoc no va fer-se realitat. L'autora, però, ha aconseguit de recuperar 60 poemes de diversos arxius —els que havien quedat a l'arxiu de l'Acadèmia són els que es va decidir de no publicar—, dels 135 que es coneix que formaven part del volum.

El darrer capítol d'aquesta segona part s'ocupa de la recuperació experimentada per l'Acadèmia en l'última dècada del segle, després d'una llarga etapa de decadència evident. I en un apartat final, «Per acabar», fa una breu història de l'arxiu de la corporació, que inclou una descripció succinta dels lligalls guardats a la part central del mòdul segon, és a dir, el que té un contingut més variat. En general, vincula aquesta revifalla acadèmica al moviment il·lustrat, tot i que, com ex-

plica, no tots els acadèmics s'hi puguin adscriure. I acaba amb un breu balanç de l'activitat de l'Acadèmia en relació amb la cultura catalana del seu temps. Un balanç positiu, especialment a partir de la segona meitat del període estudiat. Si bé és cert que la institució no va tenir l'eficàcia que hom en podia esperar: són molts els projectes fracassats, hi ha una llarga decadència corporativa i també una greu falta de suport econòmic —i, encara, el ressorgiment de final de segle es veié també abocat al fracàs, en aquest cas per la invasió napoleònica—, malgrat tot l'entitat tingué una importància cultural i social considerables, per la seva activitat poètica, perquè aplegà bona part del treball erudit en una època en què la ciutat no disposava d'universitat, i perquè en el seu si s'hi produí una notable renovació metodològica en la segona meitat del segle. I també perquè, malgrat que no fos una opció institucional sinó individual i que fos com a segona llengua literària, el català hi trobà un refugi. L'Acadèmia, certament, no pot considerar-se com un projecte de recuperació catalanista, però és igualment cert que, cap al final de segle, té una clara voluntat de recuperació de la identitat catalana, encara que no fos compartida per tots i cadascun dels acadèmics i, amb les limitacions pròpies de l'època, va acabar tenint un important paper de dinamització de la cultura catalana.

A més de contenir, lògicament, les referències de la bibliografia utilitzada, el volum compta encara amb dos valuosos apèndixs: el llistat complet dels acadèmics entre 1700 i 1807 i la transcripció de divuit documents relatius a la història de la corporació, a la història de Catalunya, i a la llengua i la literatura catalanes, i es clou amb l'imprescindible —en aquest tipus de treballs— índex onomàstic.

Tot plegat ens forneix una visió de conjunt de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i de la seva activitat durant el primer segle d'existència com no havia estat possible de tenir fins ara, gràcies al treball seriós i ben documentat de Mireia Campabadal, basat en l'escorcoll i l'anàlisi sistemàtics de l'arxiu d'aquesta institució i en fa una obra de consulta obligada, d'ara endavant, no solament per a tothom que vulgui aprofundir en el coneixement d'aquesta institució sinó també de la cultura catalana, en general, del Segle de les Llums.

AUGUST BOVER I FONT

IGLÉSIAS, Narcís: *Els inicis del Diccionari Català-Valencià-Balear a través de l'epistolari d'Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll amb Josep Calveras (1926-1963)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008.

En el seu llibre anterior *Epistolari de l'Oficina Romànica* (veg. ressenya a «Llengua i Literatura», núm. 18 (2007), ps. 542-545), Narcís Iglésias ens advertia que aquell aniria seguit de la publicació de l'epistolari entre A. M. Alcover i F. de B. Moll amb J. Calveras, que és l'obra que ara comentem.

Com en l'obra anterior, N. Iglésias, que coneix bé l'obra i la personalitat de Calveras, en l'*Estudi Introductori* d'aquesta ens fa una explicació molt completa del tema tractat, en aquest cas de les relacions entre aquests tres personatges i de les motivacions ideològiques i pràctiques de la seva relació. La principal, però no l'única, era respecte de la publicació del *Diccionari Català-Valencià-Balear (DCVB)*, que es presentava plena de dificultats en els seus orígens. D'antuvi una possibilitat era que l'Oficina Romànica, el secretari de la qual era precisament Calveras, n'assumís d'alguna manera la publicació. Però malgrat les coincidències ideològiques personals: «(recels cap a Fabra i l'IEC, prevenció respecte a la laïcització creixent de la societat, etc.)», «Alcover li feia notar que ells dos no formaven part de la mateixa escola lingüística: Alcover veia Calveras com un lingüista tradicional i, en canvi, es veia a ell mateix com un romanista» (p. 8), és a dir, com deia Alcover a Calveras «me sembla que en materia de llengua tenim orientacions molt diferents» (p. 9). Aquesta diferència de formació més altres de caràcter pràctic, no ho van fer possible, malgrat els intents per part de Calveras d'assumir l'edició de l'obra.

Però aquesta relació sí que va permetre que F. de B. Moll, ajudant llavors d'A. M. Alcover, facilités molta informació seleccionada del fons lexicogràfic del *DCVB* a Calveras, la qual fou molt útil a aquest per a la redacció de les seves *Consultes de llenguatge*. N. Iglésias fa en aquest sentit un estudi comparatiu molt precís i interessant entre la informació de base aportada per Moll i el desenvolupament que en fa Calveras.

L'edició de la correspondència és feta amb tota cura i amb l'anotació oportuna. Hi trobem molta informació per a la història de l'Oficina Romànica del període anterior a la Guerra Civil, que va estroncar l'activitat d'aquesta institució, la qual ja no fou represa a la postguerra franquista. De fet, com diu N. Iglésias, «En el fons Calveras de la Biblioteca Balmes (sense catalogar), es conserven centenars de fitxes sobre aquesta qüestió» (p. 131, nota 62), que corresponen als treballs que s'hi havien projectat: onomàstics, d'enquestes dialectals, de buidatge de textos, etc. Esperem que després de tant de temps transcorregut algun dia podrem disposar d'aquests materials. Ja en fóra hora!

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

MARTÍ BAIGET, Maria: *Francesc Matheu i la revista Catalana. L'oposició a la normativització del català (1918-1926)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007.

Després de comentar els treballs apareguts recentment dedicats a un personatge renuent a l'acceptació de la normativa de l'Institut d'Estudis Catalans, que fou Calveras («Llengua & Literatura», núm. 18, 2007, ps. 542-545), i d'un altre

francament contrari, que fou Pere Aldavert (*ibid.*, ps. 649-650), ara tenim ocasió de tractar l'estudi d'un altre personatge que compartia amb Aldavert la mateixa hostilitat, si bé al final va acabar admetent la dita normativa: Francesc Matheu.

Aquest llibre analitza en primer lloc amb molta precisió l'actitud i els arguments que induïen F. Matheu a adoptar l'actitud hostil a què ens hem referit, a partir de l'anàlisi dels textos que va publicar sobre aquesta qüestió en la revista «La Il·lustració catalana» i sobretot en la revista «Catalana» que succeí l'anterior. Els arguments, exposats amb bastant d'acritud i insistència, que M. Martí qualifica de «monotonia temàtica» (p. 63), es basen en criteris literaris, «La unitat ha de ser obra de generacions i caldran "molts escriptors de raça, dels que s'imposen al lector y s'encomanen, per arribar, al temps, al que tinguérem en l'època dor de la nostra llengua"» (p. 46), i en divergències respecte de la normativa de l'IEC per raons de variació lingüística i codificació, perquè «a manera de resum, podríem dir que l'obsessió de Francesc Matheu és la de fer compatible la unitat de la llengua amb la diversitat dialectal» (p. 51), sense que presentés, però, gaires estudis o propostes concretes en aquest sentit.

En el fons, i com es diu a les *Conclusions*, on es recull l'opinió dels qui han tractat l'actitud de F. Matheu i els homes de la seva generació que compartien la mateixa actitud, era una reacció de ressentiment pel fet de considerar-se bandejats per les noves generacions d'intel·lectuals catalans del període noucentista, que havien adoptat la normativa de l'IEC.

Matheu i els de la seva generació tenien de fet la batalla perduda des del començament, com ho palesa el fet que el 1918 l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana «acceptava l'oficialitat de la reforma de Fabra» (p. 35), però es resistí a admetre-la en les velles institucions que dominava: l'Acadèmia de Bones Lletres i els Jocs Florals, fins que hi renuncià dignament el 1933. Recordem que un altre antic company seu que mantenia, com hem dit, la mateixa actitud, Pere Aldavert, havia mort l'any anterior, el 1932 (F. Matheu finaria el 1936).

L'*Annex documental* d'aquest llibre recull en primer lloc tots els articles de F. Matheu publicats a la revista «La Il·lustració Catalana», secció *De la llengua* signats amb el pseudònim Amador des del gener fins al setembre de 1917 (ps. 77-96), on es fa una descripció de les *Regles Ortogràfiques* de l'Acadèmia de la Llengua Catalana, que són les que seguia Matheu, en les quals, al costat d'arcaïsmes gràfics, com el manteniment de la *-ch* i de la *y* conjuntiva, d'acord amb la tradició, s'accepten altres innovacions com les formes plurals en *-es*, que tanta polèmica havien suscitat, i els accents greu i agut, que de fet no tenien gaire tradició distintiva. A continuació es recullen els articles que amb el mateix pseudònim va publicar a la revista «Catalana» sota el mateix epígraf *De la llengua* entre l'abril de 1998 i el juny de 1922.

Disposem, doncs, d'una obra ben interessant per al coneixement d'un aspecte important de la història de la llengua i de la cultura catalanes en general de la primera meitat del passat segle.

MIRALLES, Carles: *Sobre Riba*, Barcelona, Proa, 2007 («Biblioteca Literària. Estudis», núm. 11)

Ara fa uns anys, el 2002, Carles Miralles es va decidir a aplegar en un volum la seva obra poètica: *D'aspra dolcesa. Poesia 1963-2001*. I cinc anys després ha fet el mateix amb els seus textos de crítica literària dedicats a Carles Riba, que abracen un període quasi tan ampli com els poemes. Sembla que Miralles, passada la seixantena d'anys, ha sentit la necessitat d'aturar-se en la seva trajectòria literària i de mirar enrere, per constatar, a l'igual de Carner, com «anem deixant enrere la humil corona morta, / retuda per la pressa del remolí que ens porta». Una corona (o corrua, com proposava Joan Ferraté) formada per tots els llibres, els articles i els poemes escrits al llarg de quasi quaranta anys. Però també formada per tot de vivències, en la suma de les quals Miralles retroba la persona o les persones que va ser fa una, dues, tres dècades, i que se li apareixen indèstriablement lligades a aquells textos.

Dit d'una altra manera: talment com en l'escriptura dels seus poemes, al costat del poeta hi havia l'home aguantant la ploma, rere les ulleres del filòleg i del crític, també els ulls de l'home que era Miralles llegien i interpretaven les obres sotmeses a la seva atenció (i en cap altre cas és tan constatable aquest fet com en la seva exaltada i vital interpretació dels poemes de Salvat-Papasseit). *La poesia, la vida*, es titula el pròleg de la seva antologia poètica *No me n'he anat* (2007). I el pròleg de *Sobre Riba* bé podria titular-se, proporcions guardades, *La lectura, la vida*.

Tot això, no caldria dir-ho, és profundament ribià. I el llibre que ens ocupa, sobretot la seva segona meitat, ho és en aquest sentit.

Sobre Riba està dividit en dues parts: la primera aplega un conjunt d'articles i pròlegs, i la darrera la constitueix la reedició de la monografia de 1979 *Lectura de les «Elegies de Bierville»*. Els textos de la primera part, atenent les dues principals facetes filològiques de Miralles, es poden dividir entre els atribuïbles bàsicament a l'hellenista i els vinculats amb el lector i crític de poesia, a més dels que són fruit de la fusió de l'un i l'altre. N'hi ha dos sobre la traducció dels clàssics grecs (*Pròleg a les traduccions en vers d'Eurípides* i *Nota sobre les traduccions de tràgics grecs*), dos altres sobre la concepció de l'humanisme de Riba (*Sòcrates i Jesús, fites en l'evolució de Riba* i *Riba humanista*), un parell més sobre el Riba crític (*Etapas i camins del criticisme ribià* i *Riba sobre els grecs*), tres de dedicats a la lectura de poemes (*Escolli al «xinès subtil» de l'elegia X*, *Deu poemes per a un llibre que no tingué títol* i *Els grecs a la poesia de Riba*), dos textos que prolonguen algun aspecte de la seva lectura de les *Elegies de Bierville* (*Ulisses de Maragall i Ulisses de les «Elegies»* i *L'experiència poètica de Carles Riba a l'exili*), i un darrer article sobre *Les traduccions de Riba a la «Biblioteca Literària»*, bona part del mèrit del qual s'ha d'atribuir a la seva muller i col·laboradora, Carmina Jori.

La formació clàssica de Miralles, com és prou clar, ha condicionat majoritàriament la tria de textos i de temes ribians sobre els quals ha escrit. Perquè, en quin autor català un hellenista podria sentir-se més com a casa que en Carles

Riba? Ara: cal tenir present que aquests articles i pròlegs no estan escrits des de la perspectiva estricta d'un hellenista. Per una banda, els textos sobre les traduccions ribianes són alhora petits capítols d'història literària sobre la presència dels clàssics en les lletres catalanes del primer quart de segle; i el mateix es pot dir dels textos sobre l'humanisme ribià i de bona part dels altres. En conjunt, són un intent, en una línia que segueix la d'Eduard Valentí, i abans la del mateix Carles Riba, i més enrere les de Lluís Segalà i Antoni Rubió i Lluch, de reconstruir un aspecte de la nostra tradició literària com és el de l'entroncament amb els clàssics (un propòsit que també ha realitzat amb altres autors, com ara Espriu i Maragall).

L'altra meitat de llibre l'ocupa la *Lectura de les «Elegies de Bierville»*, llibre publicat el 1979 a la col·lecció «El dofí d'Arió» del Departament de Filologia Grega de la Universitat de Barcelona, però escrit entre finals de 1976 i finals de 1977. Va ser, aquesta, dins la literatura catalana contemporània, la primera gran monografia en forma de llibre dedicada a estudiar a fons una obra concreta. El seu títol, encapçalat per la paraula «lectura», comptava amb antecedents: d'una banda, el del primer volum de la col·lecció on va aparèixer, la *Lectura de Píndar* del seu col·lega hellenista Jaume Pòrtules; i d'altra banda, el títol amb què Joan Ferraté va publicar el 1977 la primera i quasi única monografia catalana sobre una obra literària estrangera: *Lectura de la «Terra gastada» de T. S. Eliot*.

«Lectura» fonamentalment implica «interpretació». Ara: en aquesta monografia Miralles no ens dona el resultat de la seva interpretació, sinó el procés que segueix en interpretar. Per això el trobem sovint interrogant-se sobre el valor i el sentit d'un mot o d'una construcció; o bé tornant enrere en els seus raonaments i havent de replantejar-se la interpretació d'un passatge. Com, per exemple, en comentar l'Elegia IX: «De fet, m'adono que el que he escrit en aquests darrers fulls és amb prou feines raonable, o tan problemàtic que justifica una mena d'excurs, espero que no gaire extemporani, sobre la qüestió» (p. 285).

El procés de lectura de les *Elegies* es desplega en cinc nivells. En primer lloc, n'és una lectura arran de text, poema a poema, sovint vers a vers, i a vegades mot a mot. No vol oferir el sentit general i aproximat dels poemes sinó llegir-los en profunditat i, fins on és possible, en detall. És aquest tipus de lectura el que més agraïem els tot just estudiants que, a mitjan anys vuitanta, ens acaràvem amb la complexa riquesa d'aquesta obra de Riba.

En segon lloc, Miralles fa una lectura de les *Elegies de Bierville* com a obra unitària. És aquest, de fet, un dels primers objectius de la seva monografia: mostrar l'articulació de les dotze *Elegies* entre elles. Per això la quarta, una de les més difícils d'encaixar, és de les primeres que comenta.

Un tercer nivell de lectura se centra a relacionar aquesta obra amb d'altres textos ribians. Aconsegueix, així, d'il·luminar el sentit d'alguns passatges i, en darrer terme, mostra com les *Elegies* s'insereixen dins la trajectòria literària i vital de Riba.

En quart lloc, Miralles les llegeix en relació amb els referents literaris, tant moderns com sobretot clàssics, que descobreix al darrera d'alguns versos, d'alguns

nes imatges i d'alguns símbols. I no pas per pruija erudita, sinó amb la voluntat d'interpretar més a fons els poemes.

Finalment, en fa una lectura en comparació amb altres obres literàries, bo i fent un exercici, doncs, de literatura comparada. N'és l'exemple més clar la referència a Thomas Mann en comentar l'Elegia IV. Aquest nivell i l'anterior aconseguixen posar de manifest, d'altra banda, la dimensió europea d'una obra com les *Elegies de Bierville*.

En aquests cinc nivells realitza Miralles la seva lectura. I cal tenir present que no llegeix els poemes principalment com a hellenista, sinó sobretot com a crític i lector de poesia, per bé que, quan convé, no deixa de fer aflorar la seva faceta de filòleg clàssic.

Durant la seva interpretació, això no obstant, molt sovint es trasllueix una altra de les seves facetes: la de poeta. I és aquest aspecte el que fa de la monografia que ens ocupa una obra singular i diferent a les altres que existeixen sobre les *Elegies* (d'Enric Sullà i Jaume Medina, a banda dels articles d'Arthur Terry). Una obra literària es pot explicar des de tres enfocaments diversos, talment, per posar un símil, com una catedral pot ser ensenyada per tres guies diferents: un guia pot mostrar-la simplement per fora, bo i servint-se d'un plànol per a les parts de l'interior; un altre la pot ensenyar també per dins i anar explicant el sentit de les seves parts i fins els detalls; però hi ha un tercer guia possible: aquell que és alhora arquitecte i creador d'altres obres, i no sols explica el sentit dels elements que veu sinó que és capaç de fer veure la força que fan unes columnes per aguantar un arc, o com ha calgut treballar el marbre per aconseguir que un relleu produeixi tal o tal altre efecte. En definitiva: mostra com funciona l'obra, com actuen i interactuen els seus materials. I és això el que Miralles, poeta de llarga trajectòria (i el poeta és «l'arquitecte dels mots», com digué Riba de Guerau de Liost), fa a vegades en aquesta monografia: mostrar com funciona el llenguatge dins els poemes, les tensions que es creen entre les paraules, com actua un símbol per produir cert efecte, etc.

En aquesta *Lectura de les «Elegies de Bierville»*, finalment, com a rerefons del crític, de l'hellenista i del poeta que és Miralles, s'hi transparenta l'home, com ell mateix declara al pròleg del volum *Sobre Riba*: «La interpretació és una feina que convoca molts sabers, no únicament d'ofici filològic; i la lectura té encara una altra característica: no solament explica què diu i com ho diu el text que n'és objecte, sinó els motius de qui el llegeix i les raons per fer-ho com ho fa. La meua lectura de les *Elegies* també explica les raons de l'home que les llegia» (p. 12). Rere la interpretació, doncs, hi trobem l'home amb el seu sistema de valors ètics i estètics, amb les seves conviccions ideològiques. Però, no menys intensament, s'hi trasllueix l'home en el sentit més elemental, el que, en la introducció a la *Lectura*, apuntava el paper de suport de la seva muller en el procés d'elaboració de l'estudi, o com la Laia i el Roger, els seus fills, trobaven temps «per a venir a interrompre'm en el moment precís, per a fer-me riure del meu entotsolament damunt els textos del poeta» (p. 185).

Acut aquí a la memòria el sonet de Riba *Entra la petita Eulàlia, de sobte*, dedicat també a una irrupció sobtada de la seva filla. És clar que es tracta d'un poema, i els mots de Miralles són tan sols un apunt dins la introducció a un estudi. Però el fet que dos autors, Riba i Miralles, hagin convergit en la necessitat de convertir un fet d'amor quotidià en part de la seva escriptura, sigui creativa o sigui crítica (i val a dir que Miralles té poemes de mena semblant al ribià), revela fins a quin punt han lligat la seva literatura amb la seva vida. I això és el que, si més no als meus ulls, els dóna el seu principal valor.

JORDI MALÉ

Del seu afm. Espriu. Correspondència de Salvador Espriu amb Antoni Comas, a cura de Mercè Comas Lamarca, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007.

Una de les millors eines per conèixer la personalitat d'un escriptor i, doncs, la seva obra és aprofundir en la seva biografia, en els racons més íntims i amagats de la seva personalitat, i això ens ho permet fer la correspondència. Llegir les cartes que dos intel·lectuals s'envien al llarg dels anys ens possibilita establir un diàleg a tres bandes, que ens facilita comprendre millor el perquè de l'univers d'aquests creadors. L'epistolari entre Antoni Comas i Salvador Espriu és un bon exemple d'això que acabem de dir. Ens revela la intimitat entre tots dos personatges i ens ofereix una mostra de com s'articulen les relacions entre el poeta i el crític durant els anys foscos de la postguerra.

Mercè Comas, filla d'un dels corresponents, fa la lloable tasca d'editar aquesta correspondència: 73 cartes escrites entre 1949 i 1980. Lloable perquè dóna a conèixer un material inèdit que permet descobrir diferents aspectes de la personalitat de tots dos escriptors, com per exemple les gestions que Comas du a terme per presentar la candidatura d'Espriu al premi Nobel, i lloable perquè recorda i homenatja la figura no prou valorada d'Antoni Comas, estudiós imprescindible de la nostra literatura i referent intel·lectual de molts poetes i escriptors durant el franquisme.

El volum s'estructura en tres parts: 1) una introducció en què s'explica detalladament el sentit i les característiques de la correspondència, 2) l'edició pròpiament de les cartes i 3) un apèndix documental on es publiquen set lletres més que amplien alguns dels temes apuntats en el gruix de l'epistolari. La curadora del volum divideix encertadament el conjunt d'epístoles en tres períodes: un primer, de coneixença entre tots dos interlocutors; un segon, de seguiment i vigilància de les tasques intel·lectuals d'un i altre, i finalment, un de complicitat literària i personal.

L'autora de l'edició dedica una bona part del llibre a l'anàlisi d'aquesta correspondència, cosa que ens proporciona la clau de lectura per contextualitzar els

escrits posteriors. Mercè Comas situa l'epistolari en el seu marc històric i literari i estableix la coneixença entre Espriu i Comas al començament de 1949, arran de la publicació a la revista «Curial» d'un article sobre *Primera història d'Esther* d'Espriu. Aquesta part també ens il·lustra sobre les respectives biografies: la consagració d'Espriu com un referent moral en les lletres catalanes i els anys d'aprenentatge de Comas a la Universitat de Barcelona.

Les cartes, però, mostren un sol destinatari: Antoni Comas, perquè com és sabut Espriu destruïa la correspondència que rebia, un cop l'havia llegida. De manera que es tracta d'un epistolari segat i, en aquest sentit, incomplet. Tot i que, al mateix temps ens proporciona informacions molt valuoses del poeta: el canvi dels tipus de lletra, o el gust i la preocupació espriuanes per la llengua, per la paraula adient.

L'epistolari tracta una gran diversitat de temes que tenen en comú l'anàlisi i lloança de les respectives obres i la valoració de la situació de la literatura catalana durant els anys cinquanta, seixanta i setanta. La relació epistolar s'inicia plantejant una relació entre el mestre (Espriu) i els seus deixebles, entre els quals Comas esdevé el portaveu: «no sé altra adreça que la vostra», li escriu Espriu el setembre de 1950. Les cartes, que de fet són gairebé notes, escrites entre 1949 i 1957 se ceneixen a atendre i agrair els diferents compromisos que van sorgint entre els dos interlocutors. El contacte epistolar s'interromp durant sis anys, en els quals Espriu i Comas no interrompen les relacions, com posa de manifest la participació de tots dos en la Barbola Poètica dedicada a *La pell de brau* del 1959.

El 1963 es restableix la comunicació postal. La lloança de l'obra d'un i altre continua essent un dels temes centrals. Espriu, a més, analitza diferents aspectes de la literatura catalana de l'època i valora molt positivament l'obra de Llorenç Villalonga i Rosselló-Pòrcel, marca distàncies amb el noucentisme a través de les valoracions sobre Jaume Bofill i Ferro i parla de la polèmica literària entre Joan Fuster i Joan Ferrer. La candidatura d'Espriu al premi Nobel i certs malentesos en la relació personal entre tots dos són els temes que completen aquest segon apartat.

En el tercer bloc, les lletres que s'escriuen entre 1972 i 1980, continuen els temes suara apuntats i deixen entreveure el pessimisme espriuà per la poesia catalana del moment: «El panorama de la nostra literatura, en general, em disgusta molt, encara que "oficialment" no ho pugui dir», escriu a Comas el 14 d'abril de 1972. En aquests anys, Espriu valora l'obra de Tomàs Garcés i, especialment, la feina feta per Comas al capdavant de la *Història de la literatura catalana* d'Ariel. Un fet destacat, al qual es dedica diverses missives, és la col·laboració de tots dos interlocutors en un volum antològic de Jaume Bofill i Mates. Ara, les gestions davant l'Acadèmia sueca es substitueixen per les gestions a favor de la concessió del doctorat *honoris causa* de la Universitat de Barcelona al poeta i les polèmiques literàries se centren en la negativa d'atorgar el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes a Josep Pla.

Del seu afm. Espriu és un volum bàsicament descriptiu i potser hi trobem a faltar més informacions que ampliïn i emmarquin les notícies que es donen. Per exemple, no es diu quin és el llibre infantil de Tomàs Garcés que Espriu lloa tant

en la carta del 14 d'abril de 1972, es desaprofitem algunes cartes (juny del 49, 26 de febrer de 1966) per remarcar l'afany de perfeccionisme, l'interès per la llengua i la fina ironia d'Espriu o es fa referència sense més explicacions a afers literaris com la polèmica entre Joan Triadú i el Premi Pla. El to divulgatiu, un dels grans mèrits de l'edició, i el respecte de la curadora pels dos interlocutors, la priva d'aprofundir i ampliar alguns temes, cosa que ens hauria permès un coneixement més global de l'epistolari i els seus autors, Espriu en particular. El vincle personal de Mercè Comas amb un dels corresponents la n'excusa, però.

El llibre es tanca amb un apèndix constituït per sis cartes, escrites entre el febrer de 1971 i el gener de 1983, i el pòrtic que Espriu va escriure per a l'antologia de Guerau de Liost esmentada anteriorment. De les sis cartes, n'hi ha dues de caràcter personal: una en la qual el poeta expressa a Dolors Lamarca, muller de Comas, el condol per la mort d'aquest, ocorreguda el 1981, i l'altra una felicitació nadalenca. N'hi ha encara una altra sobre la mort de Comas, una lletra escrita pel poeta amb motiu d'un homenatge que se li vol fer a la seva ciutat nadiua, Mataró. L'afer del premi Nobel i la carta on es sollicita el doctorat *honoris causa* completen aquest apèndix destinat al merescut elogi de la figura de Comas.

En mostrar la cara íntima, personal, de dues personalitats de la cultura catalana, vista des de l'interior, en els anys grisos del franquisme, el volum es revela d'un interès documental innegable (cosa que fa més lamentable un error de numeració de les notes a partir de la pàgina 88: en resulta una lectura lleugerament obstaculitzada, però no impedeix el seguiment de l'argumentació). *Del seu afm. Espriu* és un notable tast introductor i a la figura i l'obra d'aquests dos prohoms de les lletres catalanes. Un esglaió necessari per entendre l'entramat literari de la segona meitat del segle XX.

ENRIC FALGUERA

BARCELÓ PINYA, Xavier: *Història, memòria i mite a la narrativa d'Antoni Mus*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.

Xavier Barceló Pinya ens presenta un recorregut per la vida i obra d'aquest escriptor en aquest estudi. L'anàlisi de Barceló esdevé una mena de «redempció» d'Antoni Mus. Nascut a Felanitx l'any 1926, l'escriptor que és objecte d'aquest estudi emigrà a Catalunya i anys després retornà a Mallorca per instal·lar-se definitivament a Manacor, lloc on visqué fins a la seva mort, l'any 1982.

Mus va patir, i pateix encara avui, els prejudicis que ens enfronten a la literatura popular, tots els tòpics reductors que han recaigut sobre les denominades obres «de gènere» com les de ciència ficció o les novel·les negres. I és a partir d'aquesta obscuritat que viu la poètica de Mus que Xavier Barceló construeix un gran nombre de dualitats per interpretar i per mostrar-nos com es desenvolupen

les novel·les i els personatges de l'escriptor. Com molt bé diu l'autor, «La dualitat en la literatura d'Antoni Mus s'estén més enllà de l'estructura: sembla que és present a tots els nivells del text. Això ens obliga a examinar el tema amb més atenció». I justament això és el que fa Barceló: tractar amb atenció els textos de Mus. Aquest és, doncs, un llibre directe i honest que es proposa fer emergir un autor marginat. En el volum se'ns explica com les narracions de Mus ens parlen d'una Mallorca molt marcada per les relacions de poder, per una explotació més latent que patent... I així es desmunta i es completa el mite de «l'illa de la calma» imposat des de les estructures de poder. Si la narrativa de Mus desconstrueix el mite de Mallorca com a «illa de la calma» per tal d'acusar les classes dirigents directament d'explotació cruel del poble, Barceló, en aquest llibre, desconstrueix la figura i l'obra d'Antoni Mus. Els protagonistes del llibre de Barceló, però, són a més la Mallorca rural, la Guerra Civil, el turisme de masses, la noblesa mallorquina, la migració i els canvis socioeconòmics que aquesta comportà, entre d'altres.

Moltes vegades la falta de fonts crítiques sobre un autor pot ser un impediment a l'hora d'estudiar-lo. Barceló demostra que, tot i l'escassetat de textos crítics que se centren en l'obra de Mus, ha llegit les coses que s'han dit i escrit del narrador, i no només posa la primera pedra per a futurs estudis, sinó que planta un primer referent que ja no podrà ser obviat per aquells qui vulguin apropiarse a la poètica de l'escriptor de Felanitx.

Barceló teoritza sobre el cas que ens pot portar —equivocadament— a igualar la narrativa de Mus amb la literatura popular en el sentit de considerar-lo un autor que treballava poc els textos, un autor gens conscient de la necessitat d'una arquitectura textual. Mitjançant diferents exemples, desactiva aquesta interpretació que ens mena a veure en Mus un autor innocent, espontani i ingenu.

Barceló construeix tota la seva interpretació de l'obra de Mus a partir de la lluita entre dualitats: camp-ciutat, oral-escrit, treballadors-propietaris, oprimits-opressors... En aquest sentit, cal destacar que, en alguns paràgrafs Barceló recorre a la teoria marxista i postestructuralista. Ho veiem, per exemple, quan Barceló explica que «La cultura oficial, lligada a les elits establertes en les metròpolis, físicament i/o ideològicament distanciades de les minories ètniques o culturals, tendeix a negligir les comunitats petites o a ser identificada amb la història nacional, reemplaçant la idea de comunitat per la de nació». Així, juntament amb aquesta anàlisi dual, resulta excel·lent el resultat de la seva discussió dels aspectes i els límits de la literatura, la realitat i el realisme. En el llibre l'autor explica i qüestiona l'adscripció de l'obra de Mus en l'estètica realista. Per posar un cas, en l'anàlisi de *Mal de nit*, Barceló fa recaure sobre Mus una pràctica literària compensada, en què té tant pes la realitat com a fet social com la ficció entesa com a realitat paral·lela. D'altra banda, l'autor exemplifica molt bé com Mus «presenta la reflexió moral a través de la imatge de la realitat, introduïda com un despertar», per exemple, a *La senyora*.

Un altre dels punts més sòlids i més ben resoltos del llibre és la vinculació que proposa Barceló de l'escriptura de Mus amb la memòria: «Sembla que el

text de Mus demana un constant diàleg amb el món exterior, que persegueix que el lector es qüestionï contínuament les seves preconcepcions a través de l'ús d'escenes».

Tots els règims totalitaris del segle xx han pretès suprimir, manipular i controlar la memòria. D'aquesta manera, la memòria institucionalitzada pretén que el passat tingui una utilitat en el present més com a sotmetiment que no pas com a alliberament. Així doncs, la lluita contra la memòria tampoc no és inherent a les lluites del cànon literari. Ni el sistema literari ni el polític resten immunes als símbols de la memòria. La lluita per la memòria també és una lluita per apropiarse dels valors que configuren la gènesi de la societat... i de les seves lletres.

L'obra de Barceló no només reflexiona sobre la història, la memòria i el mite a la narrativa de Mus, sinó que, a partir d'aquests elements, l'autor aconsegueix mostrar-nos un Mus molt més complex, desmuntant així la imatge d'un «simple escriptor rural» per construir, en definitiva, un estudi que ens apropiï a un Mus injustament amagat.

JESÚS REVELLES ESQUIROL

Terres de llicorella. Imatges del Priorat, fotografies de Toni VIDAL i poemes d'August BOVER, Tarragona, Arola Editors, 2008 («He mirat aquesta terra», núm. 1).

La lectura dels poemes i de les fotografies, perquè les fotografies en aquesta obra també es llegeixen, m'ha produït unes sensacions profundes i diverses; m'ha generat una imatge del Priorat excel·lent. L'obra n'ha construït una descripció externa i interna insòlita, inèdita. Des de la realitat concreta, fa un salt a l'abstracció essencial; i, de l'encaix de la immediatesa amb l'empremta alhora emocional i intel·lectual, en resulta una definició impecable, feta d'emocions que no idealitzen, sinó que responen a la duresa i a la tendresa; a la grisor i a la claror punyent; a la planura envoltada de muntanyes ingents; en suma, a la contraposició antitètica d'elements geogràfics i humans en una complementarietat que en fa complexa i fascinant l'exposició.

Però hi ha un altre encaix que esdevé més decisiu en l'obra: el de la paraula amb la imatge o el de la imatge amb la paraula, tant se val. I en aquest objectiu Toni Vidal i August Bover han fet un tàndem difícilment millorable. Han aconseguit que la paraula sigui imatge i que la imatge sigui paraula; és a dir, el poeta que treballa amb els mots, August Bover, ens dibuixa un paisatge que llegim, però que ensems veiem; i el poeta que treballa amb les imatges, Toni Vidal, plasma uns entorns que veiem, però que ensems llegim. I un fenomen i l'altre, amb exactitud; no per aproximacions vagues. Per la qual cosa, el llibre, a més d'ésser de poesia il·lustrada o d'il·lustració poètica, és un assaig. Un assaig reeixit.

Heus ací una de les virtuts més destacable, si no la més destacable, que, al meu entendre, té: la capacitat dels autors de la sublimació sintètica, de l'aprofitament intel·ligent dels recursos d'expressió verbal i visual que descriuen magistralment les terres de llicorella de manera no menys precisa i, fins i tot no menys científica, que la que faria un bon geògraf, un bon sociòleg, un bon geòleg.

I aquesta justament és l'essència i la grandesa de la poesia: saber dir de l'argument, mitjançant la bellesa dels mitjans seleccionats, el nucli que el caracteritza, tot deixant de banda els elements superflus que li són estranys. Com que les pàgines de l'obra no estan numerades, no sé si expressament, i com que no m'he entretingut a comptar-les, no sé exactament quantes en té. Però sí que es fa palès que és un treball breu. Palpant-ne el gruix, hom pot pensar d'entrada, abans de llegir-lo i mirar-lo, que no podrà ésser una explicació suficient de les terres de llicorella. Impressió que, després d'haver-lo vist i llegit, s'esvaeix del tot. L'ànima d'aquests paisatges prioratins hi és tota; no està fragmentada; la unitat que constitueixen les estacions que se succeeixen no té esclertes: ni hi falta ni hi sobra res. Els racons són els que han d'ésser i les paraules triades, també, en una combinació interdependent admirable. És el substrat de la terra. August Bover ho declara explícitament: ve d'allà, i, encara que la fil·loxera va provocar una aparent solució de continuïtat dels seus antecessors a trepitjar les terres conreades, no va poder tallar les arrels que els hi lligaven. August Bover ha conservat, indubtablement, la sang de llicorella dels avantpassats.

El rebuig de la retòrica poètica inflada i relativament buida; del mot pel mot mateix; del vers, pel vers; del poema, pel poema, l'aprèn August Bover, entre d'altres fonts, d'un gran mestre: Carles Riba i de la tradició japonesa. Les tankes i els haikú exigeixen una habilitat del pensament i un maneig dels conceptes lingüístics excepcional; no hi té lloc la dispersió, la parafrasi, la reiteració. Reclamen una exactitud matemàtica. I una tècnica igualment precisa: l'haikú, tres versos amb l'esquema sil·làbic de 5-7-5; la tanka, l'estrofa de trenta-una síl·labes mètriques, repartides en cinc versos, amb l'esquema 5-7-5-7-7. I en aquestes estructures, hi ha de caber tot. El poeta, doncs, no es pot permetre gaires concessions; ha d'ésser extremament rigorós; ha d'acceptar el repte de moure's en una disposició, que és tan precisa com breu. Per la qual cosa, els sentiments apareixen amb una força directa i intensa molt difícil d'encertar. August Bover se'n surt magistralment. Manlleua els haikú japonesos per a encapçalar cadascuna de les estacions de l'any i, a continuació, desenvolupa la tanka. Cal destacar, en aquest punt, que la capacitat semàntica d'aquesta tècnica poètica és tan peculiar, que el préstec de tres versos per estació de què se serveix August Bover, no essent escrits pensant en el Priorat, emmarquen uns trets que són paradigmàtics, justament gràcies a l'exigència de la simbologia que requereixen.

Toni Vidal fa també «tankes fotogràfiques». És a dir, aplica un mètode escrit, que li permet trobar el model d'imatge que inclou sense equivocitat els conceptes que vol transmetre. De fet, les fotografies poden ésser descrites totes a partir d'unes pautes de plans, de contrastos, de reunió de cel i terra, de dimen-

sions espacials, etcètera, que responen a uns propòsits en molts d'aspectes semblants als de la poesia d'August Bover.

He escrit sobre el Priorat, com un territori que s'origina a partir de dos elements que es fusionen: l'un religiós i l'altre geogràfic. La cartoixa d'Escaladei és l'expressió del primer i el Montsant i la conca del Siurana, del segon. N'he remarcat que sorprèn la singular bellesa i l'equilibri magnífics entre la realitat natural i la intervenció humana. El Priorat és abrupte; s'hi conjumina l'extensió àmplia que facilita les perspectives de la lluminositat d'un terreny cantellut i feréstec, que es distingeix pels colors de la terra roja, de sang i de ferro. Per la cordialitat sòbria de la població. Per una gastronomia singular, que exigeix sempre el rec d'uns vins únics. Per la superació del flagell de la fil·loxera, que ha estat l'experiència històrica més dura que, tanmateix, han sabut superar els prioratins. Les estacions conviden sempre a acostar-se a la comarca del vent serè, que tempera la calor seca de l'estiu. El Montsant regala un panorama insòlit. Tots i cadascun de les viles, pobles i poblets tenen els trets comuns del paisatge eixut i auster, i les diferències que els fan irrepetibles en una varietat harmònica.

Això recordo haver escrit del Priorat. I això mateix, nogensmenys amb paraules de ritme i amb imatges simbòliques, és el que he trobat corroborat en aquest llibre.

A mesura que avançava en la lectura dels poemes d'August Bover, anava imaginant la possibilitat de fer un diccionari prioratí, a partir dels mots clau dels versos. Un diccionari il·lustrat per l'encert de les imatges igualment clau de Toni Vidal. En resultaria, ben segur, un vocabulari poètic, certament, però també un vocabulari realista, rigorosament realista. Seguint aquesta imatge, el diccionari podria ésser ideològic, de manera que els mots no s'hi ordenarien alfabèticament, sinó semànticament, a partir del cicle de la vida estacional de les terres de llicorella. No és fàcil d'arribar a conclusions de relació mot/imatge/missatge d'aquesta mena. Solament és possible amb treballs molt ben elaborats, tècnicament, lingüísticament, artísticament. I el llibre de Toni Vidal i August Bover assoleixen aquest objectiu. Remarco una mostra de formes que podrien constituir aquest vocabulari que trobem en la poesia d'August Bover: *masos, tossals, terrasses, bancals, ceps, boira, ametllers, oliveres, gebrades, serra, vinyes, mans balbes, el vi, el cup, les tines, l'oli, les almàsseres, el garnatxa, els padrins, el caliu, el sol, la gineseta, els núvols, la terra seca, les veremes piades...* La seva capacitat d'observació, de captació, de selecció i de composició és genial. Les imatges de Toni Vidal reblen, amb igual singularitat, la definició del Priorat.

El llibre japonitzant del poeta Bover forma part de fet d'un cicle, en què aquesta influència és volguda, cercada i acceptada com un repte. I se'n surt amb escreix.

August Bover i Toni Vidal han confegit un homenatge a una terra del sud; d'un sud històricament ignorat. Els autors contribueixen així a cobrir un buit injust en la literaturització de la geografia d'aquesta comarca. Unes terres, en canvi, de peculiaritats úniques, poc estàndards, tant pel que fa a la geografia física, com pel que fa a la geografia humana, i fins i tot a l'animal, en què destaca per les tor-

tugues endèmiques. Unes terres que fins i tot guarden el record de l'insurrecte fill seu, el guerriller Joan Barceló i Anguera, conegut amb el pseudònim de Carrascler; que compten, doncs, també amb el testimoni de la lluita per les llibertats del nostre poble.

* * *

L'obra es reparteix en quatre parts, que es corresponen amb cadascuna de les estacions de l'any. És un treball, doncs, centrat en el pas dels dies; però no convencionalment, no arbitràriament, perquè comença amb la tardor, és a dir, el temps de l'hegemonia del treball vitivinícola.

Les trenta-una síl·labes que, com he dit, conté cadascuna de les tankes, són, totes sumades, la vida de les terres de llicorella en els mateixos glops dels seus millors vins. Dels nostres vins, com diu Bover reportant el poeta Foix: el vi de la nació catalana.

Les imatges, de vegades d'esquena al sol, d'altres en contrallum, són sempre majestuoses: Escaladei en un primer pla d'una soca que és escultura d'una persona, d'un monjo o d'un rei o d'un déu, que s'eleva per damunt del Montsant escapçat; la pedra històrica i solemne; l'arbret subtil i eixut. La convivència del sol i l'ombra de la Vilella Alta, els balcons, les finestres, les persianes; el ferro; els murs drets; la solitud trencada per un paper o un drap, que és petja humana subliminal. La vinya, el raïm i el vi de Gratallops; amb el predomini de les formes arrodonides de les bótes que guarden, enumeren i classifiquen el vi, i el valoren amb xifres de guix blanc; garrafes mig amagades; bigues i canyissos; una tímida llum de bombeta humil, però sàvia, perquè evita de ferir el líquid saborós. Un primer pla imponent, que difumina la resta, en què destaquen els grans fèrtils de Bacus. Pradell de la Teixeta, amb un cel contradictori, que dona una llum indescriptible; les oliveres que flanquegen el poble clar, nítid, malgrat les ombres; muntanyes i vall.

August Bover descriu la tasca quotidiana a trenc d'alba, amb someres ahir, avui amb tractors; sempre l'home al capdavant. La incertesa del futur; la vigilància, doncs, de la clemència o la rebel·lia del cel; semals i portadores; l'alegria dels cants; el poble embriagat; un cromatisme generós i esponerós. Els pàmpols, igual que banderes festives; la lluna igualment esplèndida i de llum tènue.

L'hivern és una estació que es desenvolupa de manera exclusiva al Priorat. El dedins i el defora en contrast: mig hostil, mig venturós. Les adversitats del fred gèlid troben recer en la redolta que crema, en la fortor càlida del vi negre i en les avellanes amb què s'engull. Del silenci que acompanya el treball del pagès, Bover passa a la paraula vora la llar, en una terra eixuta però estovada pel rierol.

En la imatge, Porrera és com una era engrandida; amb un terra clar, de blanc glaçat. Els ceps sobresurten. L'ermita de la Consolació s'alça en un contrast encagador i balsàmic alhora; Gratallops és la llum acumulada del cel que no es veu. La vall encerclada pels bancals que tiren costosament amunt, però que alhora baixen a la calma de la vila. Les pedres sòlides de les Vilelles, tot i la fragilitat llicore-

llana; finestres i portes barrades, que resisteixen el pas dels anys, sota un cel revoltat, gris, quasi negre, però on no hi falta el blanc.

La primavera duu August Bover al record de la muntanya santa de les ermitanes. El domini suau i persistent i insistent de l'home sobre una terra feixuga: flor, alegria i perfum d'olors diversos. Flaire herbori: l'espígol, les herbes remeieres, de sentor boscana. Miloqueres i àguiles, sobre la mola imponent. I la ginesta; i el groc.

En la imatge primaveral, el xiprerer hospitalari: signe de vida i mort, però sempre d'acollença.

A l'estiu, la poesia dels núvols benignes i la terra seca, adesiara assadollada d'algun ruixat. I sempre les olors, el perfum de vinya. El pastor imagina àngels en els núvols, que són esglaons de muntanya cap al cel: l'*escala dei*. Pàmpols senyoriuols, altius, refugi ombrívol del raïm, mentre va madurant. Quan l'absència de la lluna és negror, els senglars amenacen els gotims indefensos, dolços; el flaire —altre cop, doncs, les olors— els traïx. La fusta resistent del roure es fa còmplice amb el silenci, perquè la fruita faci el regal de la bondat preuada.

En les imatges, els núvols, com sempre; els clars i els obscurs. L'infinit de Falset, en una vall immensa. I vinyes i més vinyes. Un rierol solament de còdols de la Vilella Baixa; eixut, doncs. Un pont de vellesa sòlida, amb ulls esbatanats, que han mirat aquesta terra sempre.

I arribem a l'estrofa final, on tornen ajuntats temps, colors, aromes, esforç. La vida prioratina: de rauxa i de seny (risc i mesura). I, és clar, la síntesi de l'element més sòlid: el vi.

A la imatge de Torroja, dos homes, dues generacions; l'un vora un portal, que deixa entrar i sortir; l'altre, assegut, tot mirant un terra de pedra davant una línia blanca que es pot travessar. La llum, l'ombra, els balcons deserts. Bellmunt. Un ase, homenatjat com a company de fatigues noble i obedient; el cel ennuvolat; la torre de l'església que s'alça; blancor. L'ase no sembla gaire segur que qui el mirarà entendrà la immensitat significativa del paisatge que ell trepitja, sempre carregat, amunt i avall.

JOAN MARTÍ I CASTELL

OLIVA, Salvador: *Nova introducció a la mètrica*, Barcelona, Quaderns Crema, 2008 («Assaig Minor», núm. 17).¹

L'entusiasme que generà la primera edició d'*Introducció a la mètrica* (1986) —de Salvador Oliva— responia a un doble encert per part de l'autor. D'una ban-

1. Aquest treball s'ha beneficiat de les subvencions als projectes de recerca 2005SGR-00753 de la Generalitat de Catalunya, HUM2006-13295-C02-01 i HUM2005-01109/FILO del Ministeri d'Educació i Ciència, i AP2007-01612 del Ministeri de Ciència i Innovació.

da, contribuïa a palliar una mancança significativa dins la bibliografia catalana, tot complementant el celebrat volum *Mètrica catalana* que el mateix Oliva havia publicat sis anys abans. De l'altra, oferia un instrument de caràcter divulgatiu per *introduir* a aquest tipus d'estudi un públic no necessàriament especialitzat. Des d'aleshores, l'autor ha aprofitat les successives edicions i reimpressions —que resulten dels successius èxits de vendes— per ampliar alguns apartats i corregir detalls estilístics.

Vint-i-dos anys després d'aquella primera edició, el mateix afany perfeccionista ha portat Salvador Oliva a publicar una nova versió d'aquell llibre ja clàssic. L'autor ha revisat de cap a cap el text original, mantenint-ne algunes parts, reescribint-ne d'altres i afegint-hi dos capítols nous. La *novetat*, en efecte, queda justificada per una renovació profunda que ha pretès «posar al dia tots els continguts del llibre, incorporar-hi algunes de les innovacions d'estudis prosòdics posteriors, i sobretot explicar amb una mica més de detall les mesures de la mètrica complexa de l'art major aplicada a la mètrica catalana» (p. 7).

Ja d'entrada ens trobem amb un dels capítols fets de nova planta (l'altre, com veurem, és el novè) que pretén assentar els fonaments d'un llibre que té present en tot moment el seu caràcter introductori, didàctic i divulgatiu. Amb el títol *Funcions de la mètrica*, i amb la voluntat de començar fins i tot per allò «que es dona per descomptat que tothom sap» (p. 9), l'autor explica l'essencial vinculació del binomi art-forma i els efectes de realitat o versemblança que se'n deriven. A través d'aquesta relació, i mostrant la seva faceta més discursiva, Oliva explica la importància i la complexitat de la mètrica en poesia. Una complexitat, d'altra banda, que el bon poeta i el bon lector tenen interioritzada, tant a l'hora de fer versos («un bon poeta no “compta” mai les síl·labes», p. 9), com a l'hora de gaudir-ne («si un lector no troba que el vers és amè, no crec pas que aquest llibre el pugui convèncer de res», p. 14).

Conceptes preliminars és el títol del segon capítol, que correspon al primer de l'edició de 1986. Amb l'objectiu d'introduir el lector en la terminologia pròpia dels estudis de mètrica, però alhora amb la voluntat de fer marcat el significat de termes bellugadissos, es presenten parelles de conceptes (poesia i prosa; vers i prosa; discurs —en vers o prosa— oral o escrit; prosa rítmica i prosa poètica; prosa poètica i poema en prosa; vers lliure i prosa retallada; mètrica i funció poètica) que, lluny de ser excloents, queden definits pel joc de coincidències i diferències. L'apartat dedicat al discurs (en vers o prosa) oral o escrit representa la innovació més significativa d'aquest capítol. Oliva defineix les peculiaritats de cada tipus de discurs, els aplica a la poesia i els posa en relació amb la intel·ligibilitat de les seves formes.

Acabades les parts preliminars —però abans d'entrar pròpiament en l'àmbit del vers— a *La síl·laba* i *L'accent* es repassen algunes qüestions de caire lingüístic. La resolució de contactes vocàlics i l'accentuació de versos són els nuclis d'un i altre capítol, respectivament. L'autor tracta fenòmens de caràcter fonètic, com és el cas dels diftongs, triftongs, hiats, sinèresis i dièresis, i remarca el decalatge que sovint es produeix entre la forma espontània i la forma normativa del català. Quant

a l'accentuació, es mostren els processos pels quals algunes paraules perden o guanyen l'accent d'intensitat, així com les causes —els xocs i les valls accentuals— que els originen.

Pel que fa a *Sistema lingüístic i sistema mètric*, es compara el sistema lingüístic presentat en els dos capítols anteriors amb el sistema propi de la mètrica. L'anàlisi de tots dos, que convergeixen en el vers, es fa a la llum de models subjacents, abstractes, que combinen síl·labes W (*Weak*, fluïxes) i S (*Strong*, fortes) en seqüències binàries, ternàries o mixtes i que serveixen de pauta a les seqüències de síl·labes A (àtones) i T (tòniques) dels versos concrets. Aquesta explicació sobre la disposició accentual en poesia, segurament la part més tècnica i complexa del volum, va acompanyada d'exemples que il·lustren el joc de correspondències i tensions que pot originar. Segons Oliva, és precisament d'aquest joc de superposicions d'estructures que neix la poesia, el discurs no referencial, aquell que dirigeix el lector cap a la imaginació.

Els dos capítols següents tracten la catalogació dels versos segons la mètrica sil·làbica. *Classificació dels versos* aborda les particularitats de la mètrica tradicional, isosil·làbica. Un petit proemi amb l'explicació de termes com *tall* i *cesura*, *còlons* i *hemistiquis*, introdueix els diferents grups, comentats individualment, que s'emmarquen dins l'art menor i l'art major. D'altra banda, el capítol VII tracta sobre *La mètrica anisosil·làbica* —versos de diferent nombre de síl·labes dins d'un mateix poema— i les seves possibles combinacions internes. La tradició, se'ns diu, permet combinar versos d'un nombre de síl·labes parell entre si, o bé versos d'un nombre de síl·labes senars. Més enllà del que s'ha seguit històricament, però, Oliva defineix l'acceptabilitat combinatòria en funció de l'èxit o el fracàs en la sonsònia buscada, de la productivitat i recurrència dels versos escollits. Així, se sistematitzen els tipus de combinacions teòriques possibles, parant especial atenció als efectes dels versos amb cesura, i s'acaben proposant noves parelles (alexandrins i dodecasíl·labs, per exemple) que l'autor, recolzant-se en la seva experiència com a traductor, considera del tot bones.

El capítol VIII il·lustra la manera com *La mètrica accentual* aconsegueix originar repeticions d'una mateixa seqüència al llarg d'un vers o d'un poema, dins o fora de la mètrica sil·làbica. Tot i que no ho desenvolupa, l'autor apunta que l'eurítmia no depèn solament del bon encaix entre el vers i el seu model subjacent, sinó també d'altres factors —que anem trobant al llarg del llibre— com les fronteres de mot, de sintagma, de frase o de vers, les possibles cesures o fins i tot els diferents tipus d'elocució. Al final del capítol hi ha un apartat dedicat a l'adaptació dels models clàssics a la mètrica catalana. Es tracta de la reimpressió, amb algun lleu retoc respecte les antigues edicions, del text on Oliva pren posició en la polèmica sobre la compatibilitat (o més aviat, incompatibilitat) entre la mètrica dels clàssics grecs i llatins i les «regles del joc de la nostra mètrica tradicional» (p. 158).

Una nova proposta mètrica es presenta amb l'al·licient de ser una explicació única, «mai proposada» (p. 160), i pretén simplificar l'explicació dels versos d'art major, no només del català, sinó de totes les llengües romàniques. Oliva proposa

analitzar el decasíl·lab i el dodecasíl·lab com a productes de seqüències binàries i/o ternàries que, obligatòriament, se'ls presenten repetides al llarg dels versos com a mínim una vegada. Aquesta proposta, que unifica l'explicació de la mètrica sil·làbica i la de la mètrica accentual, permet a l'autor, des d'aquesta nova perspectiva, explicar la mètrica complexa simplificant-ne les «lleis» de combinació.

L'última part, *Elocució dels versos*, acaba d'arrodonir l'obra amb la recapitulació dels continguts del llibre i amb una explicació d'elocució que posa l'accent en allò que al principi se'ns presentava com a essencial: la forma. El text, replantejat arran de la publicació del *Tractat d'elocució: l'elocució del vers i de la prosa en el teatre* (2006), insisteix en la importància de la «partitura», a partir de la qual caldrà decidir quines clàusules rítmiques fer servir i quines solucions trobar als problemes de frontera de mot. Més enllà del que és estrictament el tema del capítol, Oliva també critica les polítiques teatrals del país, amb el mateix to personal amb què carregava contra certes pràctiques periodístiques i educatives en les antigues edicions.

Aquest llibre, doncs, presenta una versió més mesurada, reflexionada i completa del material de les antigues edicions. No només s'han refet i actualitzat continguts, sinó que també s'ha ampliat la nòmina de poetes que il·lustren les explicacions i s'ha depurat l'estil del discurs, que ara és àgil i directe. Si a l'antiga edició que esmentàvem al principi, els versos de Carner eren pràcticament els únics que servien d'exemple, aquest llibre també recull fragments de Ferrater, Foix, Riba, Maragall o Verlaine, entre d'altres. Es tracta d'una obra nova i intel·ligent, en equilibri entre el manual i l'assaig, dirigida —i recomanable— a tot lector de poesia. Salvador Oliva, lluny de defugir polèmiques, planteja problemes de tipus terminològic, de catalogació, d'adaptació, etc., i proposa solucions que són el resultat d'anys de reflexió. La personalitat intel·lectual de l'autor arriba, però, més enllà del que és estrictament circumscrit a la mètrica i s'estén a l'àmbit de l'estètica i, fins i tot, a certs aspectes de la societat. Una obra rodona i ben treballada que, en definitiva, obre una porta cap a la poesia.

MARC COMADRAN ORPI i
GEMMA GÓMEZ DURAN

VENY, Joan i PONS I GRIERA, Lúcia: *Atles lingüístic del domini català. Volum III: 4. La família: cicle de la vida; 5. Món espiritual: l'Església. Festes religioses. Creences; 6. Jocs; 7. Temps cronològic. Meteorologia; 8. Topografia*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2006.

Després dels volums I (2001) i II (2003), Joan Veny i Lúcia Pons ens n'ofereixen una nova aportació: el volum III de l'*Atles lingüístic del domini català*.

La tasca de coordinar un treball d'aquesta naturalesa és feixuga, i els curadors ho saben. Per això, darrere d'aquest volum III de l'*ALDC* (i dels altres dos que

l'han precedit, i també dels que vindran) hi ha reflectida la constant voluntat de revisió i actualització de dades i de presentació dels materials, un repte bàsic per a garantir-ne la fiabilitat. En això, Pons i Veny en són predicadors (mireu, si no, els agraïments que apareixen al vol. I, reflex inequívoc que han treballat de valent en aquesta direcció, a partir de les dades dels múltiples enquestadors de les llibretes manuscrites, contrastades per enquestes complementàries i avui informatitzades per l'equip de l'Institut d'Estudis Catalans dirigit per tots dos dialectòlegs). L'enquesta de l'Alguer n'és un bon exemple: jo mateix, amb la col·laboració de Luca Scala, vaig poder completar el 1996 la llibreta de l'enquesta relativa a l'Alguer (la núm. 85), en la qual havien intervingut investigadors de renom com Antoni M. Badia i Margarit i el mateix Joan Veny, i també Jaume Corbera (veg. ps. 60-61 del vol. I de l'ALDC, dins «Punts de l'enquesta»).

Al *Preàmbul* del nou llibre (ps. 7-8) trobem un bon exemple d'aquest afany d'actualització i de revisió constants per part dels responsables de l'edició: Veny i Pons hi expliciten les característiques específiques d'aquest tercer volum, amb reestructuració d'enunciats i amb les observacions descriptives de classes de mapes, per tal que l'investigador hi distingeixi els «més generals, que anomenem de primera classe i que corresponen a un concepte que, en principi, es pot preveure que té una resposta equivalent a les diferents localitats» dels «que anomenem de classe segona o de classes, que corresponen a diversos conceptes englobats dins una classe superior, de manera que les respostes de les diferents localitats no són, en principi, equivalents».

Des dels mapes de segona classe, destaca amb escreix el núm. 486 de «Costums del bateig» (dins el cap. 4. *La família: cicle de la vida*), de cartografia tipogràfica complexa i amb «Informació complementària» que omple tant la pàgina, que els editors han hagut de reduir les dimensions del mapa. Doncs bé, Veny i Pons, a l'entrada de la localitat de l'Alguer —per posar un exemple que m'és familiar—, hi han introduït molt generosament dades ofertes per Bosch i Scala en l'enquesta complementària de 1996, i hi han transcrit ortogràficament, amb algunes dades fonètiques, el costum del bateig alguerès amb tot detall (reproduïxo sense canvis la transcripció fonètica emprada pels curadors, amb l'accentuació *ad hoc*, no del tot adaptada als criteris de l'AFI, per tal com no se'n detecta l'estructura de la síl·laba tònica): «La criatura se portava a la iglésia amb [lu vist_i ðe bati'a], [la kamiʒ,əra ʒ,ɔŋga br'aŋka | i ra k_iufia l k'ap]; després que la criatura era batiada, s'acostava lo [munaz'i'ɫu] ('escolà') dient: [a sent 'an's] / [a sant 'an's], que voliva diure que ell voliva la [pur'eta] ('propina'), i alhora lo pare i lo padrí se posaven la mà a la butxaca del [kulp'ettu] i li daven calqui menut; després de la cerimònia, lego compares i comares se dieven de vós, també que fossin germans i germanes o se coneixessin bé de primer, i quan s'entopaven los compares mascles se tocaven lo boneto o el sombrero, perquè al cap hi és lo baptisme, i se saludaven assai afectuosament» (per a una transcripció fonètica íntegra d'aquest passatge, veg. Andreu BOSCH I RODORÉDA & Luca SCALA, *Variació fonètica i cliticització pronominal en alguerès: una primera aproximació intradialectal*, «Caplletra», num. 26 [1999], p. 127; i A. BOSCH,

El català de l'Alguer (Barcelona, 2002), ps.199-200). Deixeu-me dir que aquest costum semiòtic és encara ben viu i en puc donar fe: mon compare Antoni Martinielli, un pastor de l'Alguer, d'ençà que va esdevenir padrí de ma filla petita em tracta de vós, especialment en presència d'amics i parents —i també per telèfon—, i ja feia anys que ens coneixíem i que ens tractàvem de tu!

En aquest mateix mapa, a l'entrada de la localitat de Balsareny, al marge podem llegir altres informacions etnogràfiques precioses: «Tiraven confits barrejats amb peces de cinc cèntims; com més pagaven, més tocava el campaner i la gent, per la durada del toc, coneixia la generositat dels padrins. Els escolans cantaven: "Volem confits / que no siguin podrits; / si no ens en voleu dar, / el nen se us morirà". El nen vestia de blanc i, si no, el mossèn ja tenia un vestidet blanc a punt. Els pares no anaven mai a bateig i la mare no gosava sortir de casa fins que "feia l'entrada" a l'església, el primer cop, com per a purificar-se». De fet, hi ha molts paral·lismes amb la informació reportada d'Arbeca: «La llevadora anava a buscar l'infant a casa; feien un dinar i tiraven confits, ametlles i avellanes; cantaven: [tir,ew komf'its ke s,om podr'its | tir,ew beA'anes ke s,on toraðes | si n,om bol,ew tir'a | lo n,en s us morir'a]».

En aquesta línia, recordo també les informacions marginals que enriqueixen les dades lingüístiques del mapa 391 de «Dolços catalans» del volum II de l'ALDC: a l'Alguer, a part dels *brinyols* i dels sards *pabassinos* cartografiats, s'hi introdueixen altres entrades complementàries, com ara les clàssiques *casquetes de rop*, les *casadines*, les *tabaqueres de menjar blanc*, les *galetines*, els *ous de butxacà* i els *cavallutxos d'anís*. Tot un receptari de postres dolces! En aquesta mateixa entrada, i sempre en la «Informació complementària», hi llegirem un compendi culinari excel·lent d'arreu dels territoris de parla catalana, que farceixen (mai més ben dit) tots els espais marítims del mapa amb una informació preciosa, amb receptes incloses. És el cas de localitats com ara Barcelona, Horta de Sant Joan, Castelló de la Plana, Maó, Vall-de-roures, per citar-ne algunes de particularment interessants.

Pel que fa als mapes de primera classe, hi trobem també un niu de variació lèxica i fonètica. Des d'entrades molt homogènies quant al ventall onomasiològic, fins a casos de solucions ben riques des de l'òptica de la variació lingüística. Per exemple, l'entrada 585. *La baldufa* (del cap. 6. *Jocs*), amb solucions *baldufa* (or.), *baldúfolà* (alg.), *balladora* o *balladoretà* (val.), *ballari* (alg.), *ballaruga* o *baralluga* (tort.), *burot* (mall.), *escaibra* (ross.), *galdufa* o *galdrufa* (ribag.; Vall de Benasc; Matarranya), *rutilla* (Solsonès; Cardona), *trompitxo* (Campdevàrol, Castell de n'Hug, Querolbs), *trompa* o *trompa marina* (val.), *trompitxó* o *trompitxol* (val. sept.; Fraga, Mas de Barberans, Horta de Sant Joan, Roquetes...), *ventureta* (val. sept.), etc. (val a dir, però, que les solucions lèxiques no sempre responen al mateix referent de *baldufa*).

Contra la relativa uniformitat de l'entrada 565. *Carnestoltes* (del cap. 5. *Món espiritual: l'Església. Festes religioses. Creences*), on conviuen or. *Carnestoltes* (o occ. *Carnistoltes*) i *Carnaval* en moltes localitats; en altres, bal. (*Es darrers*

dies (també a Tàrbena i Torremañanes, a la Vall de Gallinera, contrades que foren colonitzades per mallorquins el segle XVII) i *Carnaval*, enfront de *Carraixali* [kara'ʃari] de l'Alguer (manllevat del sassarès, també logudorès sept.). És interessant també la isoglossa que dibuixa la variant *galleda/poal* dins l'entrada 726. La *galleda del pou* (del cap. 8. *Topografia*, bal., alg. i val. *poal* (a Sineu i a Mas de Barberans, amb [β] en val. sept. i altres contrades), *galleda* (cat. central), *galleta* (nord-occ.); o altres solucions, com ross. *bidon*, *bidó* (Bescaran), *calderó* (Cabanes de l'Arc, Crevillent), *caldereta* (Torrevelilla i la Ginebrosa, al Matarranya), *ferrada* (nord-occ.) o *ferrat* (Alins de Vallferrera, Santa Coloma d'Andorra), etc.

O també les variants fonètiques d'*església* (mapa núm. 541, del cap. 5. *Món espiritual: l'Església. Festes religioses. Creences*), amb lliçons *església*, *iglésia*, [i'ɣezia] (a l'Alguer), o les diverses solucions amb *-i* final del mallorquí i part de l'eivissenc; [i'kleziə] o [i'klezjə] al Maresme (Sant Andreu de Llaveneres i Tordera; i també a Teià, el meu poble, forma ben viva), amb ensordiment del grup *-gl/-*, també —amb [ɛ] oberta—, a la Selva o al Gironès. Amb solucions amb palatalització de la líquida d'obertura sil·làbica, a la Vall de Benasc i a la Ribagorça, com ara, amb afèresi vocàlica i amb manteniment de l'oclusiva inicial, [gʎesja] (Peralta de la Sal) o [kʎesja] (Sopeira) i [kʎezja] (Taüll, Senet de Barravés); o, amb simplificació de l'obertura sil·làbica, [ʎesja] (les Paülis, la Pobla de Roda, Estanya, Tolba) o [i'ʎesja] (Cerler, Eressué). Pel que fa al manteniment de /g/ amb realització sonora, és interessant resseguir-ne la isoglossa de la variable amb aproximant (pròpia del valencià) enfront de la solució amb oclusiva entre vocals d'altres parlars; fins i tot amb geminació, com ara a Sant Salvador de Guardiola, amb [gg] (amb [kk] a Sort).

Els tres volums de l'*ALDC* constitueixen ja una obra magna de consulta obligada per a lingüistes i dialectòlegs, i una lectura apassionant per als lectors i estudiosos encuriósits. I un exemple a seguir dins el món de la romanística i de la cartografia lingüística.

ANDREU BOSCH I RODOREDA

AMIGÓ i ANGLÈS, Ramon: *L'onomàstica del terme municipal de Constantí*, Barcelona / Constantí, Institut d'Estudis Catalans / Sindicat Agrícola de Constantí, 2008 («Treballs de l'Oficina d'Onomàstica», núm. XV).

Sempre he admirat de manera particular aquelles persones que senten l'afeció per activitats determinades, sense que la inclinació es justifiqui per motius estrictament curriculars oficials. I òbviament l'admiració s'acreu si a més a més hi desputen com els millors especialistes entre els qui s'hi dediquen perquè han seguit el curs dels estudis que els hi han conduïts. Els autodidactes que sobresurten en la matèria a què es lliuren tenen un valor afegit, que no sempre trobem

en els especialistes diguem-ne de títol: el valor afegit és una passió espontània, que aboca com a resultat un lliurament exemplar a la feina. Penso, per exemple, en la figura de Pompeu Fabra, l'enginyer que es passà, per dèria beneïda, a l'estudi de la llengua.

En el savi Ramon Amigó hi ha, si més no, tres factors que l'han decantat cap on ha demostrat ser un mestre: en primer lloc, un amor incommensurable per la llengua; en segon lloc, un entusiasme per la geografia i la història; en tercer lloc, un amor per l'excursionisme, que tant de bé ha fet històricament a les nostres causes filològiques. Ramon Amigó és un dels experts més destacats en onomàstica catalana.

Ramon Amigó estima el país sobretot des del descobriment dels noms i les etimologies que identifiquen les contrades, grans i petites. Saber qui és algú demana d'antuvi saber com es diu; i per què es diu com es diu. Saber d'un país exigeix això mateix. Potser en sabem poc, del nostre, perquè hem donat i donem poca importància a com es diuen i on són els seus llocs i llogarrets. Sort en tennim, doncs, d'estudiosos com Ramon Amigó, perquè ens salven i serveixen els mots amb què es coneix la terra; i, a través de l'onomàstica que Amigó ens explica, entrem en la història recent i llunyana de les persones i els paisatges. Hi ha dues preguntes que sovint fem als desconeguts, que són principals per a conèixer-ne la identitat: «com et dius?» (o «com te dius?») i «d'on ets?»; les respostes són la referència primera que permet situar-los en el món: el nom propi i el del lloc nadiu.

Ramon Amigó s'ha ocupat primer de tot de l'entorn que li és més proper. És la manera millor de trencar posteriorment o simultàniament fronteres: des del sòl on els peus trepitgen és des d'on es pot estendre l'estimació per la nació sencera i pel món. Ha estudiat molt particularment la toponímia del Camp de Tarragona, fins al Priorat i la Conca de Barberà; de tot aquest àmbit és sens dubte l'especialista més reconegut, i, com és propi dels grans investigadors, hi ha creat veritable escola; és a dir, ha sabut assegurar-ne la continuïtat de la recerca.

Les seves fatigues han donat fruits segurs, sòlids, que han omplert i que omplen encara tants de buits en la història lingüística del català.

Onomàstica del terme municipal de Constantí és una relació de la toponímia i l'antroponímia d'aquesta vila. Ramon Amigó ens la presenta sòlidament, amb una prèvia introducció riquíssima en dades que permeten al lector d'endinsar-se suficientment en la història general de Constantí. Amigó parteix d'una obra anterior, *Els topònims del terme municipal del poble de Constantí*, de l'any 1968, però ha rebutjat de limitar-se a fer-ne una reelaboració i en fa una reestructuració, a partir de les noves dades amb què compta, gràcies als treballs que en el transcurs de 40 anys han ampliat des de diversos vessants el coneixement d'aquest municipi; és una mostra evident del rigor científic que el distingeix. Altrament, l'enriqueix molt considerablement amb aportacions de noms nous; no és difícil de pensar fins a quin punt el pas dels anys seixanta fins als nostres dies ha condicionat la

realitat economicolaboral del nostre país; també, doncs, de Constantí, especialment pel desenvolupament de la zona petroleoquímica; les profundes transformacions repercuteixen en el que era l'explotació agrícola i en els inicis i la consolidació de la industrialització; Constantí canvia de fesomia, la qual cosa coincideix també en l'onomàstica, especialment en una toponímia inèdita i en una altra que sobtadament s'envelleix fins als límits de vegades de la desaparició, i en l'antroponímia, encara que sigui simplement pel canvi de procedència de les persones en la demografia distinta que generen els canvis. Ramon Amigó separa el tractament del sector tradicional rural del sector innovador urbà, en què es produeixen les modificacions recents en la nomenclatura dels llocs.

Tasques com aquesta comporten una feina molt diversa i complexa, perquè s'han de servir del treball de camp, cercant els testimonis que assegurin amb prou fiabilitat les denominacions toponímiques, però també de la recerca filològica en les fonts històriques i documentals en general, per tal que les hipòtesis diverses sobre els orígens dels noms, començant pel mateix que té aquesta vila, Constantí, tinguin el fonament suficient. Amigó té en compte grans especialistes en toponímia, com Paul Aebischer, Joan Coromines, Josep Moran, Albert Manent, i consulta les fonts imprescindibles per assegurar la procedència dels noms i especialment la cronologia. L'erudició que pot fer lluir Amigó en l'àmplia introducció del llibre, i que després plana sobre tot el text, és un mèrit impagable; vegeu l'apartat en què enumera els textos de què s'ha servit.

En la relació de la toponímia, l'autor distingeix, com he dit, dos grans àmbits: el rural i l'urbà, i dins del primer, les partides de terra (*Camí de la Selva, Mas de Magrinyà, Bassal, Bassalet, Creu de Salom*; alguns en desús, oblidats, com *Camí de Tarragona, Mas de Mossèn Toses*, etcètera); el regadiu (*la vinya de la Garnatxa, la Carinyena, el Picapoll*); la ramaderia, que ha deixat pocs senyals en la toponímia (*la Carrerada Nova, la parada dels Bens*); la indústria, amb els molins com a protagonistes (*el molí de Constantí, el molí Paperer*) o la fabricació de rajoles i teules (*la bòbila del Pep, el forn de la Xana*); les vies de comunicació (*camí d'Almóster, camí de Reus*); els masos, que són molt nombrosos —Amigó n'ha anotat més de 150, d'importància distinta, això sí— (*mas de les Beates, mas de la Llebre* —es pregunta Amigó de què li deu venir el nom—), alguns amb doble denominació (*els Forasters*, conegut també com *de la Mussara*), mentre que en d'altres casos un mateix topònim denomina més d'un mas (*mas dels Frares*); Amigó assenyalava canvis diacrònics de topònims, com és el cas del *mas dels Tarongers*, anotat així entre 1549 i 1699, data en què passà a dir-se *mas de Sant Ramon*. Dins del sector urbà, distingeix les vies urbanes; els portals, els quals poden haver generat noms de carrers, com *el carrer del Portal de la Selva*; les cases de la població; les fonts; els horts (*el de l'Esquerrà, el de Patinyo, el del Pubill, el de Secundino*; ningú ja no en sap res de l'*hort del Molí* documentat al segle XIX); les hortes (*la de Bojarull, del Bou, l'horta Vella*).

Quant als antropònims, separa els cognoms, molts dels quals documentats al segle XV i avui desapareguts (*Aguader, Aguiló, Alguer, Mir, Teixidor, Torner*,

Tortosa); però han persistit des d'aleshores cognoms com *Amat, Barceló, Martí, Martorell, Roig, Virgili*; del segle XVI se n'han mantingut sis: *Bover, Grau, Miret, Roca, Sales i Valls*. Els prenomes (*Bernat, Cassilda, Deogràcies, Florència, Mariano*); algunes cases duen un prenom adjectivat amb un terme que l'acompanya (*Adelina de la Pobla, Angeleta Sabonera, Isidro Mecànic*). I hi inclou, és clar, els renoms, els quals, endemés, són classificats segons els motius a partir dels quals s'han creat: l'afèresi (*Cintet, Laieta, Mià, Quimet*), l'aglutinació (*Rassoler*), el to despectiu (*Miots, Ponot*), característiques físiques o morals (*Bavós, Berruga, Guapo, Patacò; Bolero, Feinafuig*), dedicació professional (*Apotecari, Nunci, Tender*), la religió (*Ànima, Apòstol, Jueu, Verge Santíssima*), etcètera, amb un petit nombre sense classificar.

Amigó entra també en l'estudi d'algunes particularitats lingüístiques, amb la qual cosa, sumada a la transcripció fonètica de l'oralitat, ara, a diferència de l'obra de l'any 1968, amb l'alfabet fonètic internacional, l'obra que presentem és una aportació també essencial per a la dialectologia, per al coneixement, doncs, de la variació diatòpica.

Després de la llista de noms, el llibre es tanca en uns utilíssims apèndixs, en què, ultra la divisió en camps semàntics, Amigó marca amb un asterisc aquelles formes que ja no s'empenen.

Constantí, a partir de les aportacions de Ramon Amigó, es coneixerà més a fons. I com més es coneix una població, més en pot créixer l'estimació i l'arrelament que s'hi tingui.

Fa goig de poder llegir al peu de la portada d'aquest volum els noms de Barcelona i Constantí plegats; però més encara, l'encapçalament, en què es reuneixen l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans amb el Sindicat Agrícola de Constantí i els emblemes de l'Institut i del Sindicat a la contraportada. Aquestes són relacions institucionals que permeten un encaix de l'Institut en la societat, a la qual sempre ens devem.

JOAN MARTÍ I CASTELL

NOGUÉ, Neus: *La dixi de persona en català*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008 («Textos i Estudis de Cultura Catalana», núm. 131).

La complexitat de la dixi se'm va fer del tot patent en una conversa amb uns amics anglesos. Asseguts ells i jo al sofà, els vaig dir «now» per indicar que «a continuació» soparíem i ells se'n van estranyar. «Ara? Aquí al sofà?», em van preguntar amb tremenda exactitud britànica. De fet, ja me'n podia haver adonat abans, quan arribant a casa una veu m'exhortava amb un claríssim «S'hauria d'anar a comprar», o molt abans quan, assegut a la trona, la mare em deia «Oi que

aquest nen tan bonic s'ho menjarà tot?»), amb una tercera persona gramatical que, malgrat les aparences, no m'allunyava pas d'ella.

Tots aquests fenòmens i molts més han estat tractats a l'obra que ressenyem. Neus Nogué ens hi presenta un treball excel·lent, original, precís i profund, seriós en el tractament teòric i detallat en l'anàlisi de casos, que tenen l'interès intrínsec de provenir d'un corpus de textos reals. A partir d'ara, sens dubte, la dixi de persona es converteix en un dels fenòmens pragmàtics i discursius més ben descrits de la llengua catalana, al costat de la definició i classificació dels connectors textuals de M. Josep Cuenca i de l'estudi, més concret, sobre els connectors reformulatius de Carme Bach, o dels treballs sobre la interjecció de la mateixa M. Josep Cuenca i d'Anna Matamala.

S'escau, a més, la coincidència feliç que un dels primers treballs sobre pragmàtica en i de la llengua catalana és el de Gemma Rigau (*Anem o venim?*, «Els Marges», núm. 8, 1976), que ja estava dedicat al fenomen de la dixi i que per fi ha tingut, en l'obra que ens ocupa, una digníssima continuació. Com assenyalava el prologuista —i mestre d'analistes del discurs— Lluís Payrató, «aquesta obra serà una referència del tot indispensable a l'hora de parlar d'ara endavant de la dixi de persona en català».

Al costat de la precisió, cal destacar la claredat amb què l'autora elabora en tot moment la seva explicació. Es tracta d'un text molt ben escrit —qualitat que no sempre es troba en la prosa acadèmica—, més encara si es té en compte que prové d'una tesi doctoral, un gènere per ell mateix eixut i poc amable, que Neus Nogué aconsegueix de convertir en una lectura plaent, no pas pel recurs a un estil retòric florit, sinó pel camí de l'ordre i la mesura, de l'argumentació perspícua i la paraula justa.

Dels continguts propis d'una tesi doctoral, l'autora ens estalvia els apartats metodològics més feixucs. En conserva, però, amb tot l'encert, una descripció detallada del corpus emprat en la recerca —una mostra de bon saber fer lingüístic i sociolingüístic. Està compost per textos orals i escrits de sis gèneres (*conversa col·loquial, entrevista professional televisiva, classe magistral, carta personal, entrevista professional de premsa i manual acadèmic*) fins a un total de 72.000 paraules, amb textos procedents de corpus ja constituïts i d'altres de recollits per l'autora. Això permet garantir el realisme de les anàlisis i de les propostes conceptuals i taxonòmiques de l'obra, i evita l'error tan habitual de construir coneixement pretesament generalitzat a partir d'una sola forma de llengua o d'un registre massa determinat. Alhora, l'autora tampoc no es deixa lligar pel que seria una servitud excessiva al corpus, i també inclou en l'anàlisi casos no provinents de la mostra i que formen part indiscutible de l'ús habitual d'un catalanoparlant.

La dixi —o *deixi*, com defensa l'autora i compartim la majoria dels qui en parlem— no és pas una qüestió nova ni poc estudiada. Com s'explica al capítol 2, a la sintaxi d'Apolloni Díscol —que té força ingredients pragmàtics— ja s'hi poden trobar les primeres referències. De fet, sorprèn que la dixi s'esmenti en una de les obres gramaticals més influents de la història d'Occident i que en canvi hagi

costat tant de reprendre'n la consideració teòrica. És possible que hi hagi tingut a veure la denominació categorial «pronom», que sembla empènyer indefectiblement a la definició escolar i insostenible de «substitut del nom». En l'obra que ens ocupa, la dixi s'aborda des d'una perspectiva funcional que, en paraules de l'autora, «respon a la concepció que l'estructura lingüística codifica un seguit de categories i relacions socials que hi són prèvies».

Dins d'aquest capítol 2 es repassa la visió que en tenen alguns dels grans noms de la lingüística i la pragmàtica dels darrers cent anys (C. S. Pierce, O. Jespersen, K. Bühler, R. Jakobson, É. Benveniste, C. J. Fillmore, J. Lyons, C. Kerbrat-Orecchioni, T. Todorov i S. C. Levinson) i la d'altres no tan coneguts (G. Rauh, S. R. Anderson i E. L. Keenan, W. F. Hanks, L. Stirling i R. Huddleston, J. Rubba, etc.) que també han fet aportacions valuoses a l'estudi de la dixi. La clau és, des de Jespersen, en la diferència entre la *persona gramatical* i la *referència als participants en la interacció*: si bé és obvi que la primera i la segona persona gramaticals es corresponen amb els dos papers bàsics de la interlocució en una conversa —enunciador i enunciatari—, ho és igualment que aquesta correspondència no és unívoca en tots els casos.

El capítol 3 presenta la definició de la dixi com a «fenomen pel qual s'utilitzen unes formes lingüístiques, ja siguin gramaticals, ja siguin lèxiques, que tenen dins del seu significat un o diversos trets que permeten identificar-ne el referent en relació amb algun element del context *espaciotemporal* d'enunciació» (el destacat en cursiva és de l'original). En la discussió sobre els tipus de dixi, Nogué descarta —amb tot l'encert, a parer nostre— la *dixi social* i la *textual* com a categories díctiques de ple dret, ja que les considera significats particulars dins de la *dixi de persona* i *de lloc*, respectivament. També n'exclou els elements de modalització —com Lyons i Kerbrat-Orecchioni, i a diferència de Benveniste i Todorov—, que vehiculen l'opinió del subjecte, però no són el subjecte mateix. Defensa, en canvi, la *dixi de manera*, amb una argumentació brillant al voltant de l'adverbi *així* en ús díctic al costat de la dixi gestual (p. ex., «[tapant-se el nas] amb el nas així una mica_ així\»), diferent de l'ús més indefinit amb el seu correlat *aixà* («tots voldríem que tal o tal cosa fos així o aixà, i fora problemes [...]»), i més diferent encara de l'ús gramaticalitzat com a connector textual de continuïtat, d'exemplificació o de conseqüència («Així, el que volem dir és que...»).

A continuació, el capítol s'estén en el tractament d'algunes particularitats ben interessants (dixi gestual, dixi textual, dixi analògica, discurs reportat, desplaçaments del centre díctic: present històric i futur dels historiadors), que contribueixen a confeccionar una panoràmica sintètica i útil del conjunt de la dixi, alhora que s'allunyen potser innecessàriament de l'objecte central de l'obra, la dixi de persona, o bé no se n'allunyen, com en el cas del discurs reportat, però, a parer nostre, no aporten prou al tractament que se'n fa en els capítols posteriors. Es tracta, probablement, del debat de difícil solució entre el report de recerca i el manual universitari, i més si es té en compte que les diverses unitats d'íctiques aplegades aquí apareixen escampades en diferents apartats de les gramàtiques del català.

A partir de l'apartat titulat *Els límits de la dixi* (3.6), es reprenen temes absolutament centrals en la definició de la dixi, ja que la delimiten respecte d'altres fenòmens discursius i gramaticals (*dixi i subjectivitat, dixi i informativitat, dixi i anàfora*). El capítol acaba presentant, comentant i exemplificant la munió de formes lingüístiques amb què la dixi es codifica en llengua catalana: morfemes verbals, pronoms personals, article definit, demostratius, adverbis de temps, lloc i manera, vocatius, díctics lèxics i altres estructures.

Després de la definició i la presentació del repertori díctic, el capítol següent, el quart, aborda la tesi principal de l'obra: la noció més adequada per a la descripció de la dixi de persona és la de *participant*, i no la de *persona gramatical*. D'acord amb això, s'inicia un repàs dels autors que han conceptualitzat els rols dels interlocutors en els *marcs de participació* discursiva, d'entre els quals destaquen E. Goffman i S. C. Levinson. En les seves propostes, el parlant i l'oient monolítics donen pas a un enunciació i a un enunciatari que es descomponen, es concreten i es matisen. Després de presentar i analitzar acuradament les nocions de *footing* o posició, marc participatiu, format de producció, format de recepció i audiència, Nogué arriba a una síntesi personal —més pròxima a Goffman que a Levinson— que resumim per al lector en el quadre següent:

ENUNCIADOR	<i>Animador</i> : qui expressa l'enunciat (hi posa la veu o les mans per escriure).	
	<i>Autor</i> : qui codifica l'enunciat (el concep, l'escriu, etc.).	
	<i>Responsable</i> : rol social des del qual s'assumeix el missatge com a propi (se signa, etc.).	
ENUNCIATARI	<i>Ratificat</i> : forma part del grup en què té lloc l'esdeveniment comunicatiu.	<i>Interpellat</i> : forma part del grup (és <i>ratificat</i>) i l'enunciació s'hi adreça directament.
		<i>No interpellat</i> : forma part del grup (és <i>ratificat</i>), però l'enunciació no s'hi adreça directament.
	<i>No ratificat</i> : no forma part del grup, però és percebut com a <i>oient potencial</i> .	
ALTRES PERSONES	No forma part del grup ni hi és oient potencial (és un referent no díctic).	

Els rols principals o més productius en la descripció de la dixi de persona en català són l'*enunciació responsable* i l'*enunciatari ratificat interpellat*. Els altres rols també hi intervenen, però en una mesura molt inferior —i hi ha alguna altra

combinació, encara menys habitual, que presenta l'autora i que no hem sabut encabir en el quadre.

A continuació, els capítols 5 i 6 del llibre desenvolupen el gruix de la classificació i l'anàlisi de les formes díctiques. En el primer, s'hi estudien amb detall els usos prototípics o no marcats de les persones gramaticals, d'entre els quals voldríem destacar, per l'encert interpretatiu, el tractament que es fa de la *primera persona del plural*, la distinció entre els diversos *tipus de vocatius* (de crida, inicial, de selecció i d'acostament, amb les formes noms propis, termes de parentiu, relacions d'amistat, denominacions de càrrecs i formes de tractament) i una productiva explicació enunciativa de l'estranyesa i la agramaticalitat de les construccions díctiques amb la preposició *segons* (*segons jo*, **segons mi*).

Més interessant és encara el capítol 6, dedicat als usos marcats o no prototípics de les formes díctiques. S'hi analitzen de manera afinada casos tan coneguts com el plural majestàtic, el plural de modèstia, el *vós* i el *vostè* i el datiu ètic, i d'altres menys tractats —i fins ara mai no presentats d'una manera conjunta—, com el plural d'implicació («*hem* marcat quatre gols» [un seguidor, parlant del seu equip de futbol]), el plural genèric («*posem* el cas que el traje valgués cent pessetes, no/») o el *nosaltres* atenuador («Com *anem* d'imaginació/» [pregunta adreçada a un sol interlocutor]). També s'hi inclouen les construccions genèriques de tercera persona amb *un/a* («*Un* sempre escriu d'*un* mateix»), amb *menda* («*Alí* la *menda* va a moltes audicions» [referit a l'enunciadora]) i amb *servidor/a* («*Una servidora* no pot evitar somriure» [referit també a l'enunciadora]), i, fins i tot, la persona potencial no desitjat —no interpellat ni ratificat— amb l'expressió, tan genuïna, «*haver-hi roba estesa*». El capítol ofereix un repertori detallat i ben il·lustrat de gairebé una trentena d'usos diferents de la dixi de persona —tan complet que hauria estat bo de reflectir-lo en una taula-resum final que en facilités la visió global al lector.

En aquests dos capítols d'anàlisi, l'autora aconsegueix el que era el seu objectiu primordial, és a dir, demostrar que la dixi de persona es pot descriure satisfactòriament a partir de les categories participatives: enunciadore, enunciatari i altres persones no participants, cadascuna amb les subdivisions corresponents. La presentació que en fa és, com sempre, ben argumentada, clara i aclaridora, i té el mèrit intrínsec d'organitzar la complexitat del nombre considerable d'usos o funcions de les formes díctiques.

Aquesta ordenació dels usos díctics en els dos capítols que ens ocupen ens genera dubtes que demanen una remarca addicional. La subdivisió en apartats, i els títols de l'índex que la reflecteixen, responen tant a les categories participatives (p. ex., 6.1-L'enunciadore, 6.2-L'enunciatari, 6.2.1-El destinatari directe, 6.2.2-El destinatari no interpellat, etc.) com a les gramaticals (6.1.1-La primera persona del plural, 6.1.2-La segona persona del singular, etc.). La mateixa partició general entre els dos capítols es basa exclusivament en les formes gramaticals. A més, en alguns apartats, la classificació esdevé encara més difícil si es té en compte que diversos dels usos analitzats no assenyalen només l'enunciadore o l'enunciatari, sinó

ambdós, de manera que l'assignació a l'un o l'altre només es pot fer en termes de prioritats:

6.1.1. *La primera persona del plural, d/ Plural d'implicació del destinatari directe*: enunciador i enunciatari.

6.1.1. *La primera persona del plural, f/ Plural genèric*: enunciador, enunciatari i altres persones.

6.1.2. *La segona persona del singular*: enunciador, enunciatari i altres persones.

6.1.3. *La tercera persona, a/ Un/a*: enunciador i altres persones.

6.1.3. *La tercera persona, c/ L'ús de sintagma nominal ple*: enunciador i «concepte».

6.1.4. *La primera persona del singular, a/ Ús metonímic*: enunciador i altres persones.

6.1.4. *La primera persona del singular, b/ L'ús genèric*: altres persones.

En conjunt, l'autora ha optat per un esquema global híbrid, en què s'incorporen els conceptes del marc participatiu i es manté també el criteri ordenador de la persona gramatical, potser per facilitar la tasca al lector, més acostumat a aquestes denominacions. De fet, si s'hagués intentat la classificació pragmàtica, potser hauria costat més de seguir i hauria calgut un quadre final d'ajuda basat en la gramatical, i viceversa. La primera opció hauria estat potser la més coherent amb els principis de la recerca (i la gramatical, la més pràctica d'acord amb el costum establert).

També ens cal fer un comentari sobre la noció de gramaticalització, que és fonamental en la divisió entre els capítols 5 i 6. Des del nostre punt de vista, la distinció pertinent és el *grau de prototipicitat*, que l'autora també té en compte i que creiem que reflecteix acuradament la partició entre els usos díctics dels capítols esmentats. El *procés de gramaticalització* pot ser, a parer nostre, ben important en la qüestió que ens ocupa, però no tant per a la classificació sinó per a la concepció mateixa de la dixi. Com s'indica en el text, la major part dels significats díctics estan codificats en formes gramaticals, però n'hi ha que estan integrats en unitats lèxiques (p. ex., «l'actualitat política», «tot és nou, massa nou...», «vagi o vingui», «l'autora vol agrair...», «tots els lectors deuen recordar...»), i d'aquí sorgeix el nostre dubte —i el nostre suggeriment. A parer nostre, aquestes expressions lèxiques tenen un cert valor díctic, però no es constitueixen pròpiament en unitats díctiques. Les úniques formes díctiques que es podrien considerar com a tals, tant en la dixi de persona com en les altres, serien els *elements gramaticals especialitzats* en aquesta funció. És una situació simètrica a la que es produeix amb la connexió textual, que es pot realitzar també per mitjans lèxics equivalents semànticament als connectors textuais pròpiament dits —p. ex., hi ha connexió lèxica a «Les idees que hem presentat *tenen com a conseqüència* que es pot distingir...», i hi ha un connector textual, ja gramaticalitzat, a «*En conseqüència*, es pot distingir...».

Per acabar, al capítol 7 es plantegen diverses qüestions relatives a la dixi que no han estat considerades al llarg de l'obra. Així, s'hi presenten els *elements o factors d'identificació dels referents* en les expressions díctiques de persona (apartat 7.1): a/ l'escenari compartit, b/ l'entorn de comportament visible dels interlocutors, c/ el context extrasituacional i d/ el discurs mateix, factors que actuen suplint cadascun l'anterior —si a/ no és suficient, intervé b/, i així successivament). També s'hi aborden els *significats addicionals de distanciament o d'apropament* (7.2) associats amb la dixi de persona: l'enunciador es distancia de si mateix amb l'ús de la segona o la tercera persona, l'enunciador s'apropa als altres per mitjà de la primera persona del plural, etc. I, en darrer lloc, es relaciona la referència als participants amb les estratègies de cortesia (7.3). Tots tres apartats són molt suggerents i s'intueix que poden resultar altament explicatius dels processos de referència díctica, amb caràcter general el primer, i els altres dos especialment per a la comprensió de les tries del parlant en els usos no prototípics. Com indica l'autora, aquests haurien de ser els pròxims camins de la recerca en el camp de la dixi de persona —per la nostra part, ens permetem d'afegir-hi la indagació, ja iniciada per les teories de l'enunciació, per l'anàlisi crítica del discurs i per la teoria sistèmica de la valoració, de les conseqüències ideològiques de la dixi i dels rols participatius en la configuració dels grups socials i en la comprensió dels conflictes que mantenen entre si.

En definitiva, després d'aquest repàs dels continguts de l'obra, ens refermem en l'atribució de profunditat, claredat i precisió, a més, certifiquem l'assoliment dels objectius fixats. I, sobretot, volem fer constar el plaer viscut en la lectura d'una recerca ben elaborada i duta a bon port, sòlida en el maneig dels conceptes teòrics, minuciosa en l'anàlisi i detallada i detallista en l'exemplificació de les qüestions que s'hi plantegen. Una obra, en resum, que dignifica l'ara, l'aquí i el nosaltres de la llengua catalana i del grup de persones —quasi «gramaticals»— que hem estat seduïts per la comunicació lingüística i que tant gaudim estudiant-la.

JOSEP M. CASTELLÀ LIDON